

Сметаніна Наталія Володимирівна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

У 2010 р. із відзнакою закінчила факультет підготовки кадрів для органів юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, після чого навчалася в аспірантурі на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права цього Університету.

У 2014 р. успішно захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юри-

дичних наук на тему «Теоретичне уявлення про злочинність в пострадянській кримінології».

Із 2013 р. працює викладачем кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Автор понад 35 наукових публікацій у вітчизняних та зарубіжних виданнях.

Сферою наукових інтересів є питання визначення ціни злочинності, віктимології, запобігання торгівлі людьми, насильству в сім'ї та корупційним злочинам, а також дослідження проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів.

www.pravo-izdat.com.ua

ISBN 978-966-937-072-3

9 789669 370723

Н. В. СМЕТАНІНА

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ТЕОРІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ТЕОРІЇ ЗЛОЧИННОСТІ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

Н. В. СМЕТАНІНА

Монографія

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

*Присвячується 50-річчю
з дня заснування кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права*

Н. В. СМЕТАНІНА

**НАУКОВІ ПІДХОДИ
ДО ТЕОРІЇ ЗЛОЧИННОСТІ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
КРИМІНОЛОГІЇ**

Монографія

За загальною редакцією професора *В. В. Голіни*

Харків
«Право»
2016

УДК 343.9(477)-028.42
ББК 67.9(4УКР)61
С50

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 12 від 29 червня 2016 р.)*

Рецензенти:

В. І. Шакун, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ;

А. Б. Блага, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Належить до бібліотеки кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сметаніна Н. В.

С50 Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / Н. В. Сметаніна ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Харків : Право, 2016. – 192 с.

ISBN 978-966-937-072-3

Монографію присвячено розв'язанню теоретичних і практичних питань визначення злочинності у сучасній кримінології. Проаналізовано історичний досвід визначення злочинності в радянській кримінології, розглянуто сучасні методологічні підходи до вивчення злочинності. Автором систематизовано основні визначення злочинності, встановлено межі її пізнання, наведено кримінологічну класифікацію проявів злочинності. На підставі проведеного аналізу запропоновано інформаційну модель злочинності в сучасній кримінології. У роботі надано пропозиції щодо вдосконалення визначення злочинності, кримінологічної класифікації злочинних проявів, кількісно-якісних показників злочинності та її ціни.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних навчальних закладів і факультетів, працівників правоохоронних органів, а також широкого загалу читачів.

**УДК 343.9(477)-028.42
ББК 67.9(4УКР)61**

ISBN 978-966-937-072-3

© Сметаніна Н. В., 2016
© Оформлення. Видавництво «Право», 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
------------------------	---

ВСТУП	6
--------------------	---

РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В КРИМІНОЛОГІЇ

1.1. Історичний нарис розвитку уявлення про злочинність у радянській кримінології.....	11
1.2. Методологічні питання вивчення і виміру злочинності.....	31

РОЗДІЛ 2 НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ І СУТНОСТІ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

2.1. Межі пізнання злочинності в сучасній вітчизняній кримінології.....	56
2.2. Різноманітність точок зору на природу й визначення злочинності в кримінології та їх критичний аналіз.....	71
2.3. Злочинність та її прояви: питання кримінологічної класифікації.....	86

РОЗДІЛ 3 ІНФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

3.1. Кількісні показники злочинності	99
3.2. Якісні показники злочинності	128
3.3. Ціна злочинності.....	141

ВИСНОВКИ	155
-----------------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	160
---	-----

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ	187
--	-----

ПЕРЕДМОВА

Історія ідей щодо запобігання злочинності – невід’ємна частина історії еволюції уявлень про природу злочинного, про злочинність. Численні приклади протиборства добра і зла, які знайшли відображення у легендах і міфах, епосах і біблейських сповідях, найдавніших законодавствах, інших пам’ятках культури минулих цивілізацій, свідчать про те, що проблема злочинності (поняття якої сформулювалося значно пізніше) і її множинних проявів завжди була актуальною. Про злочинність написано багато. Залежно від визначення злочинності, а точніше, розуміння її природи, сутності, детермінаційних чинників, державної ідеології і методологічного світогляду дослідників, створювалися теорії злочинності: класична, соціологічна, антропологічна, психологічна та ін. Із використанням історико-правового методу робилися протилежні висновки про вічність злочинності або її відмирання в комуністичному суспільстві. Не будемо зараз аргументувати нереконливість цих висновків. Історія покаже...

Сучасна українська кримінологія продовжує базуватися на парадигмах радянської кримінології, яка зробила свій певний внесок у розуміння злочинності як відносно масового, історично мінливого, класового, соціально-правового явища, яке складається із сукупності злочинів і злочинців, які їх вчинили, на певній території за конкретний період часу. Це визначення поняття злочинності на довгі роки стало панівним у радянській і навіть у пострадянській кримінології, воно зазнавало і зазнає справедливої критики у вітчизняній і зарубіжній кримінології. Але пропонувалися і новітні погляди на злочинність та її природу (І. М. Даньшин, А. П. Закалюк, В. М. Дрьомін, О. М. Костенко, Ю. М. Антонян, С. М. Іншаков та багато ін.). Виникла проблема систематизації теоретичних уявлень про злочинність у пострадянській, зокрема в українській, кримінології і необхідність на основі їх критичного осмислення дійти власного розуміння і визначення поняття злочинності та її сучасних вимірів. Із цією цікавою, але копіткою – за складністю дослідницького матеріалу – справою блискуче впоралася енергійна,

допитлива, працелюбна, самостійна Наталія Володимирівна Сметаніна, яка успішно захистила кандидатську дисертацію по кафедрі кримінології і кримінально-виконавчого права у спеціалізованій вченій раді Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Однак ця монографія не є простим повтором кандидатської дисертації. З урахуванням зауважень і побажань вчених вона доповнена новим матеріалом, емпіричними даними, висновками.

Автором проаналізовано історичний досвід визначення поняття злочинності у радянській кримінології, особливо після 60-х рр. ХХ ст., коли кримінологія набувала статусу самостійної науки. Н. В. Сметаніна впевнена, що злочинність – не якась абстрактне явище, а кримінальна практика людей, що виявляється у вигляді множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку і яка підлягає кількісно-якісному виміру. Цим поняттям злочинність мовби «оголюється» і постає у вигляді буденної кримінальної практики людей, які таким чином намагаються вирішити свої матеріальні, духовні, сексуальні та інші потреби. Однак це не означає, що у структурі цієї множинності не виявляється чималий пласт резонансних злочинів «загадкового» походження (серійні вбивці, сексуальні маніяки, вандали тощо), генезис яких потребує додаткових досліджень.

Цікавими уявляються підрозділи монографії, присвячені: історичному нарису розвитку уявлень про злочинність у 20–30-х рр. ХХ ст., у зв'язку з чим автором уведено в науковий обіг матеріали архівів кримінології і судової медицини за 1927–1929 рр.; методологічним питанням вивчення і виміру злочинності; критичному аналізу різноманітних точок зору на природу злочинності; інформаційній моделі злочинності у сучасній кримінології; ціні злочинності та ін.

Книга насичена сміливими висновками автора. Її треба читати і думати. Монографія є поштовхом до нових досліджень кримінальної реальності. Особливо перспективним є вивчення проблеми ціни злочинності, яка взагалі не з'ясована як теоретично, так і практично.

Хочу підтримати Н. В. Сметаніну, мою ученицю, у подальших наукових пошуках і побажати їй наснаги і успіхів.

В. В. Голіна,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

*Присвячується моїй родині –
Людмилі Володимирівні Сметаніній,
Володимиру Семеновичу Сметаніну,
Сергію Володимировичу Сметаніну,
Олександрю Семеновичу Сметаніну,
Валентині Петрівні Сметаніній*

ВСТУП

Злочинність, її сутність і природа належать до предмета науки кримінології, є важливим об'єктом дослідження у вітчизняній правовій системі. Вивчення феномену злочинності відіграє сьогодні важливу роль у правовому житті суспільства, а тому посідає значне місце в наукових дослідженнях з кримінології. Нині, у XXI ст., стало очевидним, що процес пізнання сутності злочинності ще триває і переживає значну кризу. Захист від злочинності й насильства залишається пріоритетним завданням для людей у всьому світі. Виникають питання: що сьогодні змінюється? Що нині становить реальну загрозу суспільству? У даному монографічному дослідженні систематизовано теоретичні підходи до визначення поняття «злочинність», а також створено її інформаційну модель.

Сучасна наука кримінологія зіткнулася зі складним характером державно-правового будівництва у самостійній державі Україна. Із проголошенням незалежності в нашій країні відбулися суттєві соціально-політичні, правові, економічні та кримінологічні зміни, як наслідок, різко погіршився соціально-психологічний клімат у суспільстві. Початок 90-х рр. минулого століття характеризувався значним «обвалом» законотворчої правосвідомості й посиленням кримінально-правової свідомості населення не тільки в Україні, а й у близьких до неї країнах СНД. Усе це позначилося на рівні й структурі злочинності в Україні на початку 1990-х рр.

Соціально-економічна ситуація в Україні з часу проголошення її незалежності визначалася тривалим процесом глибоких економічних перетворень, спрямованих на побудову цивілізованих ринкових відносин, удосконалення державних інститутів, правовідносин, які забезпечували б подальший рух до демократії європейського зразка. Проте окремі процеси та явища в економічній, політичній, соціальній та інших сферах життя суспільства

мали ознаки криміногенного спрямування і прямо чи опосередковано сприяли поширенню різних видів злочинних проявів та злочинної поведінки. Статистичні дані та результати кримінологічних досліджень свідчать, про те, що динаміка злочинності в Україні неупинно зростає. Лише у 2011 р. було зареєстровано 515 893 злочини, а у 2013 р. – вже 563 560 злочинів (за новим законодавством кримінальних правопорушень). І це без урахування значної кількості латентних злочинів. Показники рівня злочинності 2014–2015 рр. підтверджують цю тенденцію. Так, у 2014 р. було обліковано відомості про 529 139 кримінальних правопорушень, у 2015 р. – 565 182 кримінальних правопорушення. У 2016 р. (станом за червень) вже обліковано 369 644 кримінальних правопорушення.

Злочинність початку 1990-х рр. показала себе з іншого боку, ніж вчила кримінологічна наука радянського періоду. Криміногенна ситуація в Україні за роки її незалежності характеризувалася стабільною тенденцією до зростання кількості зареєстрованих злочинів у порівнянні з 1991 р. Це був час панування людської деструктивності. Однак він змушував більш уважно придивитися до такого явища, як злочинність. Стало зрозуміло, що, з одного боку, злочинність – це прояв деструктивності суспільства, а з другого – прояв деструктивності самої людини. Як у вітчизняній, так і зарубіжній кримінології країн СНД, розпочалися нові кримінологічні дослідження і формування нових підходів до розуміння природи злочинності та її визначення. Але ці дослідження були проведені у 1990-х рр., і не могли враховувати значну кількість як зарубіжних наукових праць, так і наукових надбань сучасних українських кримінологів. За двадцять років злочинність у цілому зросла у три рази, а за окремими видами злочинів (крадіжки, грабежі) – ще більше. Вона наче віддзеркалює політичну, соціально-економічну, культурно-виховну ситуацію в Україні, а головне – людський фактор.

Зростання динаміки злочинності, ускладнення характеристики її структури, неефективність заходів її запобігання можуть свідчити і про недостатню теоретичну розробку щодо уявлення сутності злочинності як об'єкта запобіжного впливу. Необхідність визначення такого об'єкта випливає з потреб практики. Якщо, намагаючись зруйнувати витoki злочинності, ми будемо впливати не на те, що потрібно, то зусилля виявляться марними.

Актуальність вивчення злочинності, її соціальної сутності збільшується в умовах реформування соціально-економічного устрою в Україні, її правоохоронної та судової систем, розвитку євроінтеграційних процесів. Разом з тим кризові явища в економіці, умови збройного конфлікту на Сході України породжують зростання антисоціальних проявів. Сучасне визначення

злочинності можливе лише на підставі комплексного і всебічного аналізу існуючих нині кримінологічних підходів до визначення злочинності.

Проблема дослідження злочинності стала предметом наукових пошуків для багатьох учених у сучасній Україні. Значний внесок у вирішення цієї проблеми зробили такі українські вчені, як О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, А. Б. Блага, А. М. Бойко, В. І. Борисов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, В. А. Журавель, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, О. Г. Колб, В. О. Коновалова, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Г. В. Маляр, І. Б. Медицький, В. Ф. Оболенцев, М. І. Панов, В. М. Попович, І. П. Рущенко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, І. К. Туркевич, В. І. Шакун, В. Ю. Шепітько, О. Ю. Шостко та інші. Великий інтерес для розширення уявлення про злочинність на сучасному етапі розвитку кримінологічної науки становлять праці і таких зарубіжних вчених, як Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, М. М. Бабаєв, Я. І. Гілінський, А. І. Долгова, С. М. Іншаков, І. І. Карпець, О. Л. Крайнева, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, Д. О. Лі, В. В. Лунєєв, В. В. Орехов, Ю. Є. Пудовочкін, І. М. Рагімов, О. Б. Сахаров, О. В. Старков, С. М. Шапієв, Д. А. Шестаков, О. М. Яковлев та ін.

У 1996 р. В. І. Шакуном була захищена докторська дисертація на тему «Урбанізація і злочинність в Україні», у 1997 р. О. М. Литвак захистив кандидатську дисертацію на тему «Злочинність в Україні: стан, тенденції, заходи протидії (1992–1995 роки)». У 2007 р. І. Б. Медицьким захищена кандидатська дисертація на тему «Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної української держави». У 2013 р. О. Г. Куликом захищена докторська дисертація на тему «Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження».

В основу даної монографії покладено дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Теоретичне уявлення про злочинність в пострадянській кримінології», яке було захищено авторкою у 2014 р.

Метою цього дослідження є поглиблення теоретичних знань стосовно природи і сутності злочинності, систематизація наукових підходів до її визначення, побудова сучасної інформаційної моделі злочинності в Україні.

Для досягнення визначеної мети поставлені такі завдання:

– проаналізувати історичний розвиток уявлення про злочинність у радянській та пострадянській кримінології;

- розкрити методологічні підходи до вивчення злочинності;
- визначити межі пізнання злочинності у сучасній вітчизняній кримінології;
- сформулювати сучасне визначення злочинності;
- розглянути прояви злочинності та запропонувати їх кримінологічну класифікацію;
- розкрити кількісно-якісні показники злочинності для вдосконалення інформаційної моделі злочинності;
- визначити поняття «ціна злочинності», розкрити його зміст.

Методологічну основу дослідження становлять положення матеріалістичної діалектики, сучасної теорії наукового пізнання соціальних явищ. За допомогою застосування діалектичних методів пізнання проведено кримінологічний аналіз поняття злочинності та надано його характеристику. Історико-правовий метод використовувався для розкриття особливостей генезису поняття злочинності як у радянській, так і в сучасній кримінології. Структурно-функціональний метод аналізу явища злочинності дозволив визначити її соціальну обумовленість, закономірності та тенденції розвитку, вплив злочинності на різні соціальні процеси. Застосування системно-структурного методу дало змогу здійснити структурування і класифікацію проявів злочинності. Порівняльно-правовий метод надав можливість порівняти визначення злочинності та принципи її обліку в зарубіжних країнах. За допомогою логіко-семантичного аналізу встановлено сутність неоднозначних та оціночних понять у кримінології.

Теоретичні підвалини монографії становлять наукові роботи вітчизняних і зарубіжних учених у галузі філософії, теорії держави і права, кримінології, соціології, статистики, психології, кримінального і кримінально-процесуального права, а також інших галузей знань, що стосуються проблеми злочинності. Нормативно-правовим підґрунтям монографії стали Конституція України, укази Президента України та постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України у сфері протидії злочинності та її окремим проявам, кримінологічне, кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство.

Емпіричну базу даного дослідження становили статистичні звіти Міністерства внутрішніх справ України, Державної судової адміністрації України, Управління статистики, організації та ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань Генеральної прокуратури України, вивчення архівних матеріалів кримінології та судової медицини за 1927–1929 рр., а також інші мате-

ріали, що стосуються тематики дослідження. Автором проведений контент-аналіз засобів масової інформації за 2007–2016 рр.

Сформульовані та обґрунтовані в монографії положення, висновки і рекомендації, незважаючи на її загальнотеоретичний характер, мають не лише теоретичне значення для розвитку кримінологічної науки, а й спрямовані на всебічне удосконалення правоохоронної системи і практики запобігання злочинності, а також вдосконалення системи обліку і реєстрації злочинів.

Результати дослідження можуть бути використані: а) з науково-дослідною метою – для подальшого вдосконалення визначення поняття «злочинність», її кількісно-якісних показників, ціни злочинності; б) у нормотворчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства; в) у правозастосовній діяльності – для надання теоретичної і практичної допомоги працівникам правоохоронних органів у розумінні сутності злочинності й ефективних засобів боротьби із цим негативним явищем; г) у навчальному процесі – при вивченні курсу кримінології студентами вищих юридичних навчальних закладів, а також у науково-дослідній роботі студентів і вчених-правознавців.

Автор висловлює глибоку повагу, щиру вдячність і слова захоплення своєму Учителю – професору Володимиру Васильовичу Голіні, який ще зі студентських років відкрив для мене безмежний світ кримінологічної науки, обумовив вибір мого наукового шляху, навчив дослідницькій роботі, підтримував на кожному етапі підготовки до захисту кандидатської дисертації. Щиро дякую вельмишановним науковим рецензентам – професорам Василю Івановичу Шакуну і Аллі Борисівні Благій за цінні поради, конструктивні зауваження, які допомогли мені вдосконалити зміст монографії. Окремі слова вдячності висловлюю колективу кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за конструктивне обговорення монографії, доброзичливе ставлення та відкритість до наукової дискусії. Також хотілося б подякувати завідувачу кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого професору Богдану Миколайовичу Головінці за надані рекомендації і поради, що дозволили мені по-новому подивитися на усталені положення.

Низький уклін моїм батькам Людмилі Володимирівні та Володимиру Семеновичу Сметанінін за любов, турботу і підтримку. Ваша віра надихала мене у щоденній праці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ЗЛОЧИННОСТІ

В КРИМІНОЛОГІЇ

1.1. Історичний нарис розвитку уявлення про злочинність у радянській кримінології

Проблема злочинності має бути у центрі уваги правової демократичної держави, адже саме злочинність як складний феномен знецінює життя і безпеку кожної людини, руйнує економічне, соціальне підґрунтя нашої держави, її інформаційну безпеку, правовий порядок і духовність.

За сучасних умов розвитку інформаційного суспільства та розбудови державності в Україні вивчення феномену злочинності має велике теоретичне та практичне значення, оскільки потребує перегляду саме поняття злочинності (власне розуміння злочинності) і критичного аналізу вже існуючих визначень. Від правильного (адекватного правовій дійсності) розуміння поняття злочинності залежатимуть можливість реального обчислення злочинності в країні та вироблення ефективних засобів боротьби з цим деструктивним явищем. Однак витоки розуміння сутності злочинності ми повинні знайти в напрацюваннях радянської кримінологічної науки.

Кожен, хто замислювався над явищами соціального життя, мав звернути увагу на той факт, що, незважаючи на постійну боротьбу зі злочинністю за допомогою найрізноманітніших покарань, вона не зникає, а, навпаки, зростає і набуває нових форм свого існування. За даними оглядів ООН, злочинність у всьому світі тривалий час зростала в середньому до 5% за рік при щорічному прирості населення на 1–1,2% [246, с. 27–46]. Кожна мисляча людина повинна поставити перед собою питання про те, що викликає злочинність, які причини підштовхують людину порушувати встановлений суспільний порядок

і чим пояснити факт існування злочинності у правовій державі, незважаючи на постійне застосування покарань.

Проблема злочинності була предметом дослідження багатьох науковців. Значний внесок у вирішення цієї проблеми у радянській кримінології зробили Г. А. Аванесов, А. І. Алексеев, Ю. М. Антонян, М. М. Бабаєв, Ю. Д. Блувштейн, С. Я. Булатов, В. В. Бунак, В. А. Внук, Г. І. Волков, Л. О. Волошина, М. М. Гернет, О. А. Герцензон, С. К. Гогель, І. М. Даньшин, А. І. Долгова, А. Я. Естрін, О. О. Жижиленко, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, М. І. Ковальов, В. М. Коган, Л. В. Кондратюк, Г. І. Кочаров, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, В. І. Курляндський, І. О. Малиновський, В. Д. Меньшагін, Б. С. Нікіфоров, Й. С. Ной, С. С. Овчинський, С. С. Остроумов, В. В. Панкратов, І. Д. Перлов, С. В. Познишев, А. М. Раппопорт, О. Б. Сахаров, Г. М. Сегал, Д. І. Соколов, М. О. Стручков, О. С. Шляпочников, О. М. Яковлев та ін.

Багатогранність, складна структура злочинності зумовлює значне коло пов'язаних із нею кримінологічних питань. Завдання, яке поставив перед собою автор, полягає в окресленні основних поглядів на проблему злочинності в радянській кримінології та її вирішення в межах обсягу даної монографії. Не намагаючись довести, що нерідко «нове» в розумінні злочинності – це або добре забуте, або просто невідоме «старє» знання, ми прагнемо відшукати істинні напрацювання в роботах радянських учених. Наша мета – не копіювати або заперечувати, а обґрунтувати, що від самих витоків уявлення про визначення і розуміння злочинності перебувало у центрі уваги, що викликало багато протиріч, а інколи можна спостерігати навіть і методологічну підміну вивченням особи злочинця, на межі біологічного і соціологічного напрямів у кримінології. У результаті слід вказати, що саме з такими напрацюваннями ми підійшли до формулювання поняття злочинності в українській кримінології.

Основним методом для викладу матеріалу автор обрав історичний метод дослідження, оскільки саме він передбачає розгляд об'єктивного процесу розвитку об'єкта, реальної його історії з усіма її поворотами, особливостями. Це є певним способом відтворення в мисленні історичного процесу в його хронологічній послідовності та конкретності [66, с. 212, 213]. Пізнання права передбачає в першу чергу визначен-

ня того, як воно виникло в тих або інших умовах історичної епохи, які основні етапи пройшло у своєму розвитку і як змінилося в процесі цього розвитку, чим стало в момент свого дослідження і, врешті-решт, які тенденції його руху. Поза історичним контекстом, який пов'язує явища і процеси сучасності з тими явищами і процесами, які їм передували, рівно як і з тими, які виникнуть на їх основі в більш або менш віддаленій перспективі, неможливо пізнати саму цю сучасність. Історичний же аналіз спрямований на виявлення специфічних рис і особливостей змін, що відбуваються у праві [117, с. 109–126]. Те саме можна сказати і про дослідження проблеми злочинності.

Вивчення феномену злочинності, як уже зазначалося, має давню історію, і для багатьох кримінологів проблема вивчення злочинності становила неабиякий інтерес, завжди породжувала яскраві дискусії в науковому світі. На жаль, єдиних підходів до вивчення і розуміння поняття злочинності як не існувало в радянський період, так немає і в сучасній кримінології. І взагалі до 1966 р. [238, с. 53, 54] у кримінологічній літературі не було визначення поняття злочинності, мали місце лише окремі напрацювання, що, зрозуміло, можна пояснити заборонаю кримінологічних досліджень із середини 1930-х рр. майже на три десятиліття і, як наслідок, відсутністю наукових напрацювань.

Однак не слід думати, що ідея вивчення злочинності виникла лише в радянській кримінології [189]. Витоки кримінологічних знань можна знайти і у працях учених царської Росії. І хоча в ті часи ще не існувало кримінології як самостійної науки, проте емпіричні дані, спроби пізнання природи злочинного були. Так, наприклад, першим, хто обґрунтував необхідність всебічного вивчення злочинності, висловив думки про її причини і запропонував програму збирання кримінально-статистичних відомостей, вважають О. М. Радищева, який виклав свої думки у роботі «О законоположении» (1802). А першим емпіричним дослідженням варто визнати роботу академіка К. Германа «Изыскание о числе самоубийств и убийств в России за 1819 и 1820 годы» [96, с. 5, 6]. Показовим і таким, що відображає ставлення до проблеми і необхідності вивчення злочинності у той час, є відзив на рукопис К. Германа міністра народної освіти А. С. Шишкова (від якого і залежала доля публікації рукопису академіка). Міністр зазначав, що дану статтю К. Германа він вважає

не тільки непотрібною, а й шкідливою, радив ученому не займатися такими «порожніми» справами. «Добре сповіщати про благі справи, а такі, як смертовбивства і самогубства, повинні занурюватися у вічне забуття», – писав міністр А. С. Шишков [96, с. 5, 6].

Проблема злочинності, її причини, боротьба з нею були у центрі уваги і російських революційних демократів – О. І. Герцена, В. Г. Бєлінського, М. О. Добролюбова, М. Г. Чернишевського, Д. І. Писарева. У злочинності вони бачили соціальне явище, внутрішньо притаманне суспільству, що розділене на антагоністичні класи [157, с. 70].

Слід також назвати роботи Д. А. Дриля «Злочинність і злочинці» (1895) і «Вчення про злочинність і заходи боротьби з нею» (1912). Так, Д. А. Дриль вважається засновником антропологічного напрямку у вивченні злочинності, він підтримував наукові зв'язки з Чезаре Ломброзо й Енріко Феррі. З точки зору сучасної кримінологічної науки його погляди становлять значний науковий інтерес, оскільки можуть бути використані при аналізі поняття злочинності з позицій категорій активності та людської діяльності, допомагають при вивченні механізму вчинення злочинного діяння. У своїй роботі «Злочинність і злочинці» вчений зосереджує увагу на виникненні нової кримінально-антропологічної школи, бо саме вона робить об'єктом вивчення живого злочинця, залишаючи позаду мертві формули [82, с. 3]. Автор пропонує явища людської злочинності і причини, які їх породжують, вивчати з позицій антропологічної школи. Зазначає, що злочини – це результати діяльності певних індивідумів, а злочинність і божевільні підпорядковані у їх розвитку, мабуть, однаковим суспільним умовам, вказує на поняття випадкової злочинності [82, с. 9, 25–45, 93–116]. «Вивчаючи не злочин, в якому тільки виявляються особливості злочинця, а цього останнього, як він проявляється у злочині і в житті взагалі, а разом з тим вивчаючи і глибокі причини людської злочинності, що криються як у самих діячах, так і поза ними – в навколишньому фізичному і соціальному середовищі, антропологічна школа тим самим розкриває перед нашим розумовим поглядом широкі горизонти і цілком ясно і чітко вказує нові вірні шляхи для прямої державно-суспільної політики в боротьбі зі злочинцем, яка, щоб бути плідною, завжди має прямувати особливостями діючих при-

чин», – підсумовував Д. А. Дриль [82, с. 179]. А у своїй наступній роботі «Вчення про злочинність і заходи боротьби з нею» запропонував універсальну формулу розуміння природи злочинності (не надаючи при цьому визначення поняття злочинності), наголошуючи, що явища людської злочинності тісно пов'язуються і переплітаються з явищами загальнолюдської психіки, з явищами моральності (і до того ж моральності не тільки самого порушника закону, а й всього суспільства), з явищами економічними і взагалі зі всіма явищами індивідуального і суспільного життя [82, с. 185]. Однодумець Д. А. Дриля В. М. Бехтерев запропонував об'єктивно-психологічний метод для вивчення злочинності [82, с. 686–730].

Розробленою і зрозумілою є класифікація факторів злочинності, яка наведена в роботі М. М. Гернета «Суспільні причини злочинності» (1906). Автор поділяв усі фактори або причини злочинів на індивідуальні (антропологічні), фізичні й соціальні, тим самим розглядаючи причини злочинності як причини соціального явища [43].

Значний науковий внесок у розвиток вивчення злочинності зробив також відомий вчений С. К. Гогель. Його праця «Курс кримінальної політики у зв'язку з кримінальною соціологією» (1910) дозволяє по-новому поглянути на явище злочинності та є досить прогресивною роботою для того часу, так само як і для сучасної кримінології. Автор пропонує створити нову науку кримінального права, розділити її на кримінальну соціологію (разом із кримінальною антропологією) і кримінальну політику, вивчати в першій частині злочинність та її причини, а у другій – заходи, яких вживають для боротьби зі злочинністю, як репресивні, так і превентивні. С. К. Гогель наголошує, що у вивченні злочинності треба відмовитися від методу догматичної школи – дедуктивно-юридичного, поставити завданням дослідження життя у всьому його багатому різноманітті. Адже злочинність, на думку вченого, – одне із найбільш складних явищ соціального життя, це явище, поза сумнівом, соціальне, але, як і все соціальне життя і всі його явища, воно визначається і викликається цілою низкою причин – і суто зовнішніх (природи, хоча б клімату, пори року, родючості ґрунту і т. д.), і цілої низки антропобіологічних причин, які коріняться в укладі, схильностях, характері людей даної раси, народу, місцевос-

ті, і, врешті-решт, причин, які коріняються в історії і всьому соціальному і політичному ладі народу. Підтримує автор і позицію професора І. Я. Фойницького, який у своїй праці «Вчення про покарання» говорить про злочинність як про особистий стан, швидше, навіть як про злочинні схильності [50, с. 3–10].

Як справедливо стверджує С. К. Гогель, при вивченні злочинності не можна виходити із якогось одвічного початку, із якоїсь абстрактної особи, яка володіє свobodною волею. У сфері злочинності ніякого такого, навіть відносно вічного, інституту ми не зустрічаємо – тут все знаходиться у сфері суспільної, історичної еволюції, і до того ж у двоякому відношенні [50, с. 18–21].

У радянській кримінології ми виокремлюємо чотири умовних періоди у вивченні проблеми злочинності, що дозволить прослідкувати хронологічний порядок розвитку уявлень про це явище: I період – 1921–1926 рр.; II період – 1926–1930 рр.; III період – 1930–1960 рр.; IV період – 1960–90-ті рр. [229, с. 247]. При формуванні періодів ми виходили з такого: період – час, протягом якого розвивались кримінологічні дослідження щодо теоретичного уявлення про злочинність.

З 1929 р. і до 1934 р. спостерігався спад у вивченні злочинності, а з 1934 р. і до 1943 р. питання вивчення злочинності взагалі не досліджувалися. Лише в 1944 р. проблема злочинності на нетривалий період знову була предметом кримінологічних пошуків. У 1944 р. на нараді з вивчення злочинності Всесоюзного інституту юридичних наук НКЮ СРСР були заслухані й обговорені доповіді О. А. Герцензона «Завдання і організаційні форми вивчення злочинності в СРСР», М. М. Гернета «Історичний огляд вивчення злочинності в дореволюційній Росії і в СРСР», Б. Хлебнікова «Сучасний стан і завдання судової статистики в СРСР». Ці доповіді потім знайшли відображення у збірнику статей «Проблема вивчення злочинності» (1945), який був виданий дуже обмеженим тиражем і до загального продажу не потрапив [96, с. 198, 199].

У радянський період статистика набула особливого значення, оскільки управління всіма сферами життєдіяльності великої держави здійснювалося централізованим способом та жорстко контролювалося. У період з 1931 по 1954 р. органи статистики перейшли в підпо-

рядкування органів планування. Статистичні дослідження у сфері суспільного життя зазнали суттєвих обмежень, відомості, пов'язані з питаннями правоохоронної та правозастосовної діяльності, отримали грифи «Для службового користування» та «Таємно». З 1955 по 1985 р. статистика стала більш відкритою для суспільства, щорічно виходив статистичний збірник «Народне господарство України», удосконалювалися структура статистичного апарату й технічна сторона збирання та обробки інформації [203, с. 9–10].

Зазначимо, що у СРСР уся кримінальна статистика була засекреченою. Перші незначні відомості почали публікуватися із 1987 р. у щорічних статистичних збірниках «СРСР у цифрах». Перший відносно повний статистичний збірник «Злочинність і правопорушення у СРСР» опубліковано у 1990 р., він містив найбільш загальні дані із 1961 р., а по окремих злочинах – із 1980 р. Із зрозумілих причин загальносоюзні збірники припинили своє існування уже у 1991 р. [49, с. 200]. У статистичному збірнику «Злочинність і правопорушення у СРСР» (1990 р.) зазначалося, що у 1965 р. було зареєстровано найменшу кількість злочинів – 751 801. До 1991 р. у порівнянні із 1965 р. злочинність зросла до 370,6%. Темпи приросту злочинності постійно збільшувалися: у 60-ті рр. середньорічний приріст дорівнював 1,3%, у 70-ті рр. – 3,6%, у 80-ті – 5,4%. У 1990 р. злочинність також продовжувала зростати [206].

Розглянемо зазначені чотири періоди у вивченні злочинності детальніше. У 20-ті рр. минулого століття актуальними були спори про психофізичні причини злочинності [170, с. 198–203]. Виник напрям, що мало узгоджувався із соціологічним розумінням злочинної поведінки і кримінально-правовими методами боротьби з нею, який можна назвати біологічним (а точніше, біосоціальним, або соціально-біологічним). Й. С. Ной пояснював даний феномен так: «...оскільки самим фактом здійснення Великої Жовтневої соціалістичної революції в радянській державі було підірвано соціальне коріння злочинності, значний інтерес у соціалістичному суспільстві становила людина, яка вчиняє злочин, шляхом її вивчення можна було визначити те, що детермінує злочинність, і відповісти на питання: “Хто такий злочинець?”» [179, с. 5–27].

В Українській РСР вагомим позитивним зрушенням у вивченні злочинності стало створення кримінологічних установ. Перші спроби створити власні кримінологічні установи датуються 1921 р., коли було розроблено проект спеціальної установи з вивчення причин злочинності, і Народний комісаріат юстиції УРСР пропонував Раднаркому прийняти декрет про створення інституту кримінальної антропології та психології. Реально перша установа почала працювати у 1924 р. в Одесі під назвою «Всеукраїнський кабінет по вивченню особистості злочинця і злочинності» (керівник проф. Є. П. Френкель)¹ [9, с. 844]. Аналогічні кабінети виникли у Києві і Харкові. Харківський кабінет почав працювати у 1928 р. і мав три секції: пенітенціарну, кримінальну, соціально-економічну. На відміну від Всеукраїнського кабінету в Одесі, харків'яни схилялися не стільки до біологічного, скільки переважно до соціологічного напрямку досліджень [219, с. 86, 87]. У 1923 р. при Московському відділі охорони здоров'я(!) був створений Московський кабінет з вивчення особи злочинця і злочинності (звертає на себе увагу акцент у назві цієї установи на особі злочинця).

У подальшому в наукових публікаціях учені зазначали, що в діяльності цих установ були допущені суттєві методологічні недоліки (як і в цілому у розвитку кримінології в 20–30-ті рр.). Переважна більшість кримінологів вважала, що дослідження злочинності можливе лише шляхом накопичення матеріалів масового вивчення особи злочинців. Проблема особи в такому її розумінні підміняла проблему злочинності в цілому. Перебільшувалась і роль біолога, що тягло за собою біологізацію окремих соціальних і кримінально-правових категорій, лунали окремі твердження про те, що злочинність зумовлена біологічними причинами [68; 67]. Таким чином, проблема злочинності ставала немов другорядною.

У межах першого періоду вивчення злочинності слід проаналізувати роботу О. О. Жижиленка «Злочинність та її фактори» (1922) [87]. Автор розглядає поняття злочину, фактори злочинності та їх класифікацію, досліджує космічні, індивідуальні, соціальні, соціальні

¹ У першому випуску збірника «Вивчення злочинності і пенітенціарна практика» цього кабінету опублікована стаття М. М. Гернета «Питання про установи для вивчення злочинності на міжнародному пенітенціарному конгресі».

у вузькому розумінні, економічні фактори злочинності, особливості державного і соціального устрою. Так, О. О. Жижиленко відзначає незмінну глибоку зацікавленість проблемою злочинності, називає її явищем соціального життя, породженим його ненормальними умовами, наводить власні роздуми про постійне зростання злочинності та її небезпеку для суспільства, про значну складність з'ясування причин злочинності. «...Існують, очевидно, закони, які управляють явищем злочинності. Сучасна наука ще не настільки просунулась уперед у цій галузі, як, втім, і в інших галузях соціології, щоб намітити їх. Однак і при нинішньому стані вчення про фактори злочинності ми можемо сказати, що у сфері злочинності, там, де раніше передбачався простий прояв свободної волі людини, мусимо враховувати залежність її діяльності від низки причин, які лежать поза межами вільного її розсуду», – робить висновок учений [87, с. 8–11, 65–66].

Продовжуючи антропологічну тенденцію в радянській кримінології, у межах другого періоду вивчення злочинності відмітимо статтю професора В. В. Бунака «Антропологічне вивчення злочинця, його сучасний стан і завдання» (травень 1926) [9, с. 535–569]. Автор порівнює злочинність із такою хворобою, як туберкульоз, пропонує в явищах злочинності розрізняти такі два моменти: об'єктивний стимул і суб'єктивний спосіб реакції на цей стимул, або індивідуальну схильність. Стимул злочинності міститься в об'єктивних умовах соціально-економічної і побутової обстановки, яка визначає саму можливість і форму порушення соціальної норми. Індивідуальний спосіб реакції на ці умови визначає, хто із багатьох індивідумів, які перебувають в однакових зовнішніх умовах, заходить у конфлікт із соціальною нормою, і хто цього конфлікту уникає. На думку вченого, індивідуальна схильність до порушення соціальної норми значною мірою зумовлюється спадковими задатками, генами [9, с. 561–564]. Проте В. В. Бунак наголошує, що для глибокого розуміння злочинності і для успішної боротьби з нею ми повинні вивчати не тільки схильність до вчинення злочину, а й соціально-економічні умови. Пропонує введення санітарного паспорту, в який мають вноситися дані індивідуального і сімейного дослідження для вивчення і профілактики злочину [9, с. 561–564].

У той же час академік І. О. Малиновський, виступаючи 27 листопада 1926 р. на відкритому засіданні юридичної клініки при юридичному факультеті Київського інституту народного господарства, зазначив, що хоча кабінети і лабораторії з вивчення злочинності і злочинців, створені в Європі й Америці, ставлять своїм завданням всебічне вивчення злочинності, насправді ж вони займаються головним чином біологічним обстеженням злочинця; соціологічне вивчення відходить на другий план, бо може призвести до критики існуючого ладу, тоді як у радянських республіках можливе в повному сенсі всебічне вивчення злочинності і злочинця, зокрема соціологічне. Він наголосив на необхідності вивчення злочинності і злочинця для з'ясування того, як ліквідувати злочинність і як боротися зі злочинами до їх ліквідації [177, с. 104, 105]. Ця позиція викликає сумніви, адже ні про яке широке соціологічне дослідження в СРСР у ті часи не йшлося, а голосні заяви про ліквідацію злочинності були декларативними і не витримали випробування часом. А в першому випуску «Проблем злочинності» (1926) Державного інституту з вивчення злочинності і злочинця проблемі злочинності було присвячено лише такі дві наукові статті: Є. Ширвіндт «Про проблеми злочинності (цілі і завдання Державного інституту)»; Д. Родін «Статистика злочинності під час і після світової війни» [9, с. 970].

Значущими і потрібними у межах першого і другого періодів вивчення злочинності були наукові праці С. В. Познишева. Автор доводив, що глибинні корені злочинності знаходяться у конституції злочинця і для того, щоб дослідження злочину було на високому рівні, поряд із вивченням самого злочину, його природи і причин, що його породжують, повинно відбуватися всебічне вивчення особи злочинця, у якому поняттю конституції і конституційним факторам злочинності слід відвести центральне місце [197, с. 4–7]. Однак С. В. Познишев не був прихильником надмірного біологізаторства у вивченні особи злочинця, значну роль у механізмі злочинних проявів особи він відводив зовнішнім подіям (соціальним факторам).

У межах другого періоду вивчення злочинності 1929 р. ознаменувався низкою наукових дискусій: стаття С. Я. Булатова «Відродження Ломброзо в радянській кримінології» [31], диспут щодо питання про вивчення злочинності в СРСР, стаття О. А. Герцензона «Основні риси

сучасної злочинності» [45]. Проте визначення поняття злочинності та характеристики цього явища так і не відбулося. Дискусії про складність такого явища, як злочинність, суперечки про біологічну чи соціологічну природу злочинності, про роль особи злочинця у вивченні злочинності лише наближають нас до роздумів про необхідність визначення цього явища і його подальшого аналізу в межах конкретного поняття (навіть багатоступеневого). Свого часу С. Я. Булатов відмічав хибність антропологічного підходу до вивчення злочинця, але власного розуміння злочинності автор не наводив, він тільки висловив декілька критичних зауважень на адресу діяльності Московського кабінету з вивчення особи злочинця і злочинності та професора Є. К. Краснушкіна [31, с. 42–61]. А для того, щоб передати вивчення злочинності до відомства Народного комісаріату охорони здоров'я, на його думку, необхідно образний вислів «злочинність – соціальна хвороба» зрозуміти буквально, поставити знак рівності між злочинністю і туберкульозом. Отже, розуміти злочин як біопсихічну аномалію [31, с. 42–61]. Як стало зрозуміло пізніше, критичні висловлювання про необхідність вивчення особи злочинця і взагалі злочинності у майбутньому призвели до згортання розвитку кримінологічної науки та мали трагічні наслідки для багатьох кримінологів.

1929 р. відомий також проведенням диспуту щодо питання про вивчення злочинності в СРСР у секції права і держави Комуністичної академії [77, с. 47–78]. У вступному слові А. Я. Естрін зосередив увагу на необхідності об'єктивного аналізу проблем злочинності, дослідженні того, якою мірою вивчення злочинності має включати в себе вивчення злочинця, зробив висновок, що вивчення окремої особи не може привести до побудови теорій щодо суспільства. Він підкреслював, що поняття злочину можна розглядати лише в межах класового підходу і марксистської теорії (як свідчить історичний досвід, намагання вивчати злочинність у певних ідеологічних рамках успіху не мали), критикував розрізнений, ізольований характер діяльності установ із вивчення злочинності. Науковець пропонував досліджувати злочинність як суспільне явище через ті форми злочинності, які характеризують саме тогочасний момент політичного буття. Погоджуючись із А. Я. Естріним, Г. М. Сегал підтверджував, що не можна змішувати вивчення злочинців із вивченням злочиннос-

ті. А індивідуальне вивчення злочинця потрібне не для того, щоб із нього виводити причини злочинності, а для того, щоб зробити висновки практичного характеру.

Поряд із виступами А. Я. Естріна та Г. М. Сегала, з великої кількості інших виступів варто виділити виступи О. А. Герцензона, М. О. Черлунчакевича та Г. І. Волкова. Саме О. А. Герцензон та Г. І. Волков присвятили свої виступи проблемам методології вивчення злочинності. Професор О. А. Герцензон запропонував розуміти злочинність як збірне поняття, яке поєднує найрізноманітніші явища, і має розумітися як щось умовне. Проте вчений зазначив, що не слід порівнювати поняття «злочинність» із кошиком для сміття, куди можна відносити будь-які провини, радив вивчати визначені категорії злочинів, а саме ті, які характеризують певні процеси в соціально-економічній динаміці. Підтримував позицію інших учених про неможливість вивчення злочинності через категорію особи злочинця. Під час диспуту Г. І. Волков наголосив, що необхідно розкрити класову сутність злочинності, пов'язувати форму злочинності як соціального явища з конкретними обставинами місця і часу, з характером економіки та конкретною політичною обстановкою. А інший науковець М. О. Черлунчакевич доводив, що не можна науково вивчати явище злочинності, не знаючи масштабів цього явища. Передусім потрібно науково обґрунтувати метод вивчення розмірів злочинності. Вчений звернув увагу на недоліки статистичного обліку злочинності (слід згадати і про те, що до 1920 р. систематичної статистики про динаміку злочинності й розкриття злочинів не існувало) [96, с. 105, 106].

Проведення диспуту, присвяченого проблемі злочинності, варто вважати позитивним зрушенням у намаганні вивчати злочинність, але наукові думки були розрізненими, ідеологічно забарвленими, прослідкувати певну лінію у вивченні злочинності досить складно. Цей диспут не дав також кримінологічній науці визначення поняття «злочинність».

Останньою помітною науковою публікацією перед майже тридцятирічною забороною розвитку кримінологічної науки стала стаття О. А. Герцензона «Основні риси сучасної злочинності у РРФСР» [45, с. 52–70]. Вона була присвячена дослідженню «кон'юнктури» зло-

чинності, яка охоплювала безперервні зміни і коливання злочинності, кількісне і якісне співвідношення окремих видів злочинів. Автор навів широкий статистичний аналіз вчинених злочинів і зазначив, що в цілому кон'юнктура злочинності в СРСР у 1927–1928 рр. була менш сприятливою, ніж у 1924–1926 рр. Значно пізніше О. А. Герцензон, відповідаючи на питання про те, чи утворює проста сума індивідуальних характеристик особи злочинців і злочинів соціальну характеристику злочинності, надав негативну відповідь. А метод індивідуального вивчення злочинців не здатний, на його думку, розкрити соціальні закони існування злочинності [48, с. 130–133].

У період 1923–1928 рр. проблема вивчення злочинності та її причин була у центрі уваги радянської юридичної науки. Варто особливо відзначити, що в цей період питання вивчення злочинності та її причин включалися в систему вищої юридичної освіти, і студенти старших курсів факультетів радянського права залучалися до проведення досліджень завершених судових справ і до вивчення особи ув'язнених. У Московському університеті студенти старших курсів, крім того, проходили практику у кримінологічних установах з метою дослідження злочинності [48, с. 96]. Такий стан розвитку кримінології зробив можливим вивчення злочинності і створив умови для відновлення вивчення злочинності у 60-х рр. ХХ ст.

Третій період вивчення проблем злочинності (1930–1960-ті рр.) також не відзначився теоретичними розробками в напрямі визначення самого поняття злочинності. Злочинність не отримала наукової кримінологічної інтерпретації. Теоретичним підґрунтям такого становища була досить поширена думка про те, що причинами цього явища у СРСР є капіталістичне оточення і наслідки капіталізму. Розвиток теоретичної думки надовго призупинився. А до тих науковців, які стверджували, що і при соціалізмі є причини злочинності, застосовувались репресії і політичні ярлики [112, с. 49]. Лише наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. вчені-юристи (хоча і досить незначна кількість) почали хоча і невпевнено, але повертатись до проблеми вивчення злочинності. Робити це було вкрай складно, адже доступу до статистики злочинності у них не було. Радянські кримінологи досліджували і зображували явище злочинності переважно у «злочинному капіталістичному заході». Так, О. А. Герцензон у 1948 р.

досліджував зростання злочинності у капіталістичних країнах і поширення злочинності у США [46]. У 1951 р. автор наводив характеристику злочинності у країнах імперіалізму, аналізуючи при цьому класову сутність поняття злочинності у капіталістичних країнах [47]. С. С. Остроумов у 1960 р. розглядав злочинність і її причини у до-революційній Росії [188].

Формування поняття злочинності у радянській кримінології відбувалось у межах четвертого періоду вивчення проблем злочинності (до позитивних тенденцій тих років слід віднести створення у 1963 р. Всесоюзного інституту з вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності та початок викладання курсу кримінології у 1964–1965 рр.). Після відновлення в Радянському Союзі наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. наукового кримінологічного дослідження злочинності визначення останньої отримало дуже забарвлений соціальний, ідеологічний зміст [90, с. 43–49], продовжувалось вивчення злочинності у капіталістичних країнах [205]. У першому підручнику з кримінології, виданому у 1966 р., у визначенні поняття «злочинність» було фактично повторено довосенну ідеологічну конструкцію: «соціальне та історично зумовлене явище», яке виникло в умовах експлуататорського ладу, досягає найвищого рівня при капіталізмі, а в процесі розвитку соціалістичного суспільства підриваються основні соціальні корені злочинності, проте ще зберігаються деякі причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів [238, с. 53, 54]. Так, А. П. Закалюк зазначав, що це визначення фактично розкривало не поняття злочинності (її предметну сутність), а містило політико-ідеологічне трактування її походження та природи. Утім вже перший підручник з кримінології містив також положення про те, що злочинність охоплює всю сукупність конкретних злочинів, вчинених у певний період часу в певному суспільстві, але не є простою сумою цих злочинів [238, с. 55].

На думку І. І. Карпеця, вихідною теоретичною позицією радянської правової науки було положення, що злочинність за своєю природою визнається складним соціальним явищем, яке потрібно вивчати всебічно, у всій його складності, багатоплановості, взаємозв'язку з іншими явищами. Не зупиняючись на поверхневих подіях, фактах, потрібно розкрити її сутність, зміст, не допускаючи при цьому біо-

логізації злочинності. Однак автор вважав також, що вдосконалення форм і методів попередження злочинності у боротьбі з цим явищем у соціалістичному суспільстві з неминучістю приведе спочатку до зниження злочинності, а потім до повної її ліквідації [107, с. 82–91]. Хоча вже пізніше вчений стверджував, що думки про зниження і незначну суспільну небезпеку злочинності були хибними і вона у радянському суспільстві була і залишається неоднозначною. Злочинність (кількість злочинів, структура, учасники) змінюється залежно від соціальних умов. Більш напружені соціальні ситуації, як правило, сприяють зростанню злочинності [112, с. 52, 53].

Учені В. В. Орехов та Л. І. Спиридонов наголошували на необхідності розробки поняття злочинності, щоб можливі були одноманітне розуміння злочинності і об'єктивний критерій її виміру. Вони зазначали, що в юридичній літературі не досягнуто однозначного розуміння злочинності, критично ставились до визначення цього поняття у підручнику радянської кримінології 1966 р., адже подібний підхід до характеристики злочинності не розкриває сутності цього суспільного явища. На думку вчених, той, хто вважає, що злочинність може бути охарактеризована як сукупність окремих злочинів лише з її обов'язковим одночасним віднесенням до даного періоду часу і до даного суспільства, по суті, виходить із визнання неможливості виробити загальне визначення, яке було б дійсним для злочинності взагалі безвідносно до конкретної суспільно-історичної формації. Злочинність як абстракція – результат узагальнення сукупності конкретних злочинів. Її зміст утворює те загальне, що характерне для всіх злочинних діянь. Аналіз показує, що таким загальним є поведінка окремих членів суспільства, яка суперечить вимогам кримінального закону. Учені робили висновок про соціальну природу злочинності і пропонували таке визначення злочинності: злочинність – суспільне явище, що виражається у соціально обумовленому відхиленні поведінки окремих членів суспільства від норм, що встановлені кримінальним законом. А кількісна сторона злочинності виражається у ступені відхилення поведінки індивідів від норм кримінального закону [187, с. 146–149].

У 1969 р. Н. Ф. Кузнєцова запропонувала об'єднане, «комплексне» («соціально-статистичне») поняття злочинності, наголошуючи, що

це є «відносно масове історично мінливе соціальне, яке має кримінально-правовий характер, явище класового суспільства, що складається з усієї сукупності злочинів, вчинених у певній державі у певний період часу» [149, с. 173–175]. Поряд із цим визначенням авторка наголошувала, що злочинність – не механічна сума окремих злочинів, а їх органічна сукупність. Між усіма ознаками і властивостями злочинності існує діалектична єдність. Злочинність як загальне відображає найсуттєвіші закономірні риси окремих злочинів, а не випадкові ознаки, які мають значення лише для конкретного злочину [149, с. 173–181].

Визначення злочинності, яке запропонувала Н. Ф. Кузнєцова, знайшло підтримку в наукових колах і стало панівним у радянській кримінологічній науці, його також можна зустріти і в більшості сучасних підручників з кримінології (щоправда, без ідеологічного забарвлення) [137, с. 22, 23]. Це визначення повторювалось у підручниках та курсах з кримінології 1968, 1976, 1979, 1985, 1988 рр., наводилось у працях багатьох відомих кримінологів практично до припинення існування СРСР (В. М. Кудрявцев, 1968 [143, с. 106–113]; І. І. Карпець, 1969 [108, с. 10–20], 1976 [109, с. 65–75]; О. М. Яковлев, 1967 [292], 1971 [293, с. 40]; Д. І. Соколов, 1978 [239]; Г. А. Аванесов, 1980 [1, с. 159–169] та ін.).

Критичний аналіз визначення, запропонованого Н. Ф. Кузнєцовой, можна зустріти вже в сучасній кримінологічній науці [52, с. 324–336; 54, с. 11–27]. Розуміючи цінність цього визначення злочинності та історичні умови його формування, варто наголосити на тому, що таке визначення є «робочим» поняттям кримінології і відображає діяльність правоохоронних органів.

Із зародженням урбаністичного напрямку в дослідженні злочинності й постановкою проблеми дослідження злочинності у містах її розвитку як соціального явища, її причин та умов, стану, структури, динаміки злочинності пов'язують 60–70-ті рр. минулого століття [185; 239]. Представник цього нового напрямку Д. І. Соколов зазначав, що лише діалектична єдність сукупності злочинів і осіб, які їх вчинили, може становити сутність поняття злочинності як соціального явища. Автор вважав, що злочинність – це масове, історично мінливе явище класового суспільства, що включає в себе всю сукупність зло-

чинів і осіб, які їх вчинили, за певний час у певному суспільстві. Охоплення визначенням не лише злочинів, а й осіб, що їх вчинили, по-перше, підкреслює особливу складність цього соціального явища, що відрізняється масовістю, значною поширеністю, по-друге, уточнює характеристику суспільної небезпеки досліджуваного явища, по-третє, означає більш широкий і комплексний підхід до розкриття поняття злочинності. Це також створює передумову для виведення комплексних статистичних показників, що об'єднують у єдиній динамічній характеристиці і діяння, і осіб [239, с. 18–20]. Пізніше (уже в сучасній кримінології) саме такий підхід, що поєднує у визначенні злочинності і сукупність злочинів, і осіб, що їх вчинили, дозволить по-новому досліджувати визначення злочинності.

У 1974 р. загальна характеристика злочинності у СРСР була надана у роботі М. М. Бабаєва «Причини злочинності і заходи боротьби з нею» [12]. Автор бачить злочинність як складне комплексне соціальне явище [12, с. 15], наводить дані про процес скорочення злочинності, зазначає, що за останні 40 років населення СРСР збільшилось майже на 90 млн осіб, а злочинність скоротилась більш ніж у 3,5 разу, різко зменшилася питома вага державних злочинів, майже повністю зник такий небезпечний вид злочинів, як бандитизм, відсутня організована злочинність у тому її вигляді, в якому вона буквально захльостує найбільші капіталістичні країни. Науковець відзначає також зменшення кількості злочинів, що належать до категорії тяжких, особливо небезпечних [12, с. 7–9]. Проте, чи була така картина злочинності реальним станом розвитку радянського суспільства, чи вимогою політичної ідеології, залишається питанням часу.

Свого часу М. О. Стручков, розмірковуючи над сенсом самого терміна «злочинність», виходить із того, що злочинність – це реальне складне негативне явище, що виникає у класовому суспільстві. А існуючий спір між філософськими концепціями номіналізму і реалізму вирішується на користь реалізму, не погоджуючись із номіналістами у погляді на злочинність як на абстракцію. Автор підкреслює, що за своїм характером злочинність виступає як заперечення існуючого порядку, як протест щодо нього, навіть як боротьба з ним. Однак у цьому можна бачити лише зовнішню оцінку цього явища. Насправді воно має більш глибоке коріння, для осягнення якого необхідно

збагнути природу злочинності. Учений також аналізує поняття злочинності через «кількісний» (як сукупність злочинів) і «якісний» підходи. Поєднуючи ці два підходи, автор наводить таке визначення поняття злочинності: злочинність – це історично мінливе, негативне соціальне явище класового суспільства, що виражається у суспільно небезпечній поведінці окремих членів суспільства, якими порушуються встановлені нормами кримінального права заборони, і являє собою систему у вигляді утворюючої внутрішню єдність зі своїми властивостями сукупності злочинів і осіб, що їх вчинили, за певний час і в певному регіоні [248, с. 7–12].

Значний внесок у вирішення проблеми злочинності та її сутнісного розуміння зробив відомий вчений О. Б. Сахаров. Він відзначав, що кримінологія досліджує злочинність як один із проявів людського суспільства на певних етапах його розвитку, як форму соціальної (точніше, антисоціальної) поведінки людей і продукт їх взаємодії на різних рівнях цієї взаємодії. Автор критично ставився до визначення поняття злочинності, запропонованого Н. Ф. Кузнецовою, і вважав, що названі ознаки злочинності (відносна масовість, історична мінливість, класовість і т. д.) властиві багатьом соціальним явищам і не розкривають специфічної сутності злочинності. Також О. Б. Сахаров звертав увагу на те, що визначення поняття злочинності Н. Ф. Кузнецової зводиться автором до сукупності вчинених злочинів, причому навіть не як до явищ реальної дійсності, а до їх юридичного образу – складів злочинів. Утім для характеристики злочинності досить суттєві й такі обставини, що знаходяться за межами складів конкретних злочинів, як інтенсивність, просторова і часова поширеність злочинності, соціальний склад і соціальна характеристика злочинців, співвідношення одноособової і групової, первинної і рецидивної форм злочинної поведінки. Автор наголошував, що загальне поняття злочинності відображає певну соціальну реальність, що не зводиться до сукупності злочинів. Злочинність є особливим видом соціальної (антисоціальної) поведінки, що порушує нормальне (перш за все в інтересах панівних класів) функціонування суспільної системи і негативно характеризує стан суспільного організму. Як вид поведінки злочинність існує в окремих злочинах і виявляється в їх сукупності. А от як показник соціального неблагополуччя вона не вичерпується

тим, що властива окремим злочинам. Злочинність має здатність до відтворення: фактом свого існування вона уражує, розкладає, залучає до злочинів нестійких осіб. А при аналізі злочинності необхідно включати і такі прояви соціальної дійсності, як протиріччя у сфері економіки, ідеології, соціальної психології, культури і т. д. [223, с. 51–57]. До того ж автор розглядав у своїх публікаціях і питання, що мають важливе значення при вивченні злочинності: про особу злочинця і причини злочинності у СРСР [221; 222]; проблему «фонових» явищ у кримінологічній науці [224, с. 28–31]; вплив правоохоронної діяльності на злочинність [225, с. 83–90].

У злочинності Г. І. Забр'янський бачить відображення соціальної дійсності, приєднується до думки більшості радянських кримінологів, які вважали, що злочинність залежить від основних соціальних процесів, що відбуваються у суспільстві, і причинно ними зумовлена [89, с. 45–53].

На дисертаційному рівні в СРСР були проведені такі дослідження з питань вивчення злочинності: Л. В. Кондратюк «Кількісні методи вивчення злочинності» (1973) [121], Ю. Д. Блувштейн «Методологічні проблеми вивчення злочинності і особи злочинця (логіко-математичний аспект)» (1975) [25], В. М. Коган «Соціальні властивості злочинності» (1975) [119], Л. О. Волошина «Соціальні причини територіальних відмінностей у злочинності» (1976) [40], Г. С. Ахвердян «Паразитизм і злочинність (за матеріалами Вірменської РСР)» (1978) [11], Я. Беран «Наукові основи вивчення злочинності і організація її попередження в умовах побудови розвинутого соціалізму (за матеріалами ЧРСП)» (1984) [22], А. І. Алексєєв «Науково-педагогічні основи вивчення і попередження злочинності» (1985) [4], В. М. Цветков «Суспільна думка про злочинність і її значення для профілактичної діяльності органів внутрішніх справ» (1985) [272], Л. П. Тюріна «Безробіття і злочинність: аналіз тенденцій, механізм взаємодії, вплив на кримінальну політику (за матеріалами США)» (1985) [259], А. В. Пашковська «Антисоціальна побутова психологія як причина злочинності» (1986) [194] та багато ін. Такий значний науковий пошук свідчить про постійну зацікавленість проблемою злочинності і прагнення відповісти на питання: «Що таке злочинність?».

Підсумовуючи історичний огляд, зазначимо, що, аналізуючи наукові праці тих часів починаючи з 1921 р. і до кінця 1931 р., можна

дійти висновку, що саме через особу злочинця (адже під ідеологічною заборонаю було вивчення суспільного устрою як причини злочинності) науковці прагнули пізнати коріння злочинності як соціальної хвороби. Фактично вивчення злочинності підмінялося вивченням особи злочинця, поняття злочину і злочинності часто змішувалися (вважаємо, що навмисно), а визначення поняття «злочинність» наводилося у першому підручнику з кримінології лише у 1966 р. У 1969 р. Н. Ф. Кузнєцова запропонувала власне визначення цього поняття, що мало комплексний (і певною мірою компромісний) характер. Воно виявилось досить сталим і панує до наших днів. У цілому ж 60–80-ті рр. ХХ ст. відзначилися спробами визначити поняття злочинності як соціальне явище, що було позитивною тенденцією і певним, хоча і незначним, відходом від розуміння злочинності як простої сукупності злочинів.

У радянській науці про злочинність написано багато [157, с. 138–140]. І вже в ті часи, незважаючи на ідеологічний і політичний аспект розуміння злочинності, поряд із домінуючим визначенням поняття злочинності Н. Ф. Кузнєцової (схожі визначення цього поняття злочинності можна зустріти і в роботах І. І. Карпеця, В. М. Кудрявцева, М. І. Ковальова, О. С. Шляпочникова та багатьох інших авторів), існували й інші визначення поняття злочинності. Так, наприклад, як властивість класового суспільства породжувати масове вчинення небезпечних для нього діянь розумів злочинність Д. А. Шестаков [282, с. 60–66], а Л. І. Спиридонов писав про злочинність як про соціальне явище, що являє собою одну із характеристик, які відображають стан соціального організму, і породжується злочинність одними лише соціальними причинами, тобто процесами абсолютно іншого рівня, ніж вчинок конкретної людини [244, с. 68–70]. Відмінні від традиційного визначення поняття злочинності наводили і такі вчені, як М. О. Стручков, О. Б. Сахаров, Г. І. Забрянський, М. М. Бабаєв та ін.

Злочинність визнавали соціальним явищем, що пов'язано із причинами та умовами, які знаходяться у різних сферах і на різних рівнях суспільного життя – від загальносоціальних причин і умов до конкретних ситуацій, що складаються в окремих соціальних групах і між окремими людьми [252, с. 31].

Слід також зазначити, що в радянській кримінології розуміння злочинності досить часто нагадувало боротьбу між прихильниками різних поглядів на природу людини. А прагнення розглядати злочинність із соціальних та біологічних позицій на практиці приводило до змішування несумісних явищ, адже різнопорядкові явища ніколи не дають у сумі явище одного порядку. І в якій би кількості не «зібралися» разом біологічні фактори, вони у сумі не дадуть соціального [157, с. 139–145]. Але наукові дискусії щодо соціально-біологічної природи злочинності, які були започатковані ще у 20-х рр. минулого століття, набули подальшого розвитку і у 80-х – 90-х рр. [83].

Незначний проміжок часу першого і другого періодів розвитку уявлення про злочинність довів, що існував пошук підходів до розуміння сутності злочинності як складного соціального феномену, який потребує теоретичних та емпіричних досліджень. Однак через відсутність розвитку кримінології як науки і значний ідеологічний тиск поняття злочинності набуло свого визначення лише у 60–80-х рр. минулого століття.

Перспективами подальших розвідок щодо поняття злочинності є аналіз діяльності установ із вивчення злочинності в радянський період (як окремий напрям формування кримінологічних знань із питань вивчення злочинності), а також аналіз підходів до поняття злочинності та меж пізнання цього явища у сучасній кримінологічній науці для формування сучасної кримінологічної концепції поняття злочинності.

1.2. Методологічні питання вивчення і виміру злочинності

Джерелом соціальних потреб, які викликають необхідність подальшого розвитку кримінології, виступає проблема злочинності, яка відома будь-якій державі та суспільству. За численними опитуваннями громадської думки не лише в Україні, а й у багатьох інших країнах, ця проблема давно посіла чільне місце серед актуальних суспільних

проблем, пропустивши поперед себе хіба що проблеми забезпечення економічного розвитку і матеріального достатку [90, с. 43–49].

Злочинність визнають мегапроблемою функціонування людського суспільства, людської цивілізації. Ця проблема набуває характеру ключової загрози національній безпеці в силу закладеного в ній прагнення до насильства, знищення, деформації основних соціальних цінностей, відносин, державних і суспільних інститутів. Злочинність робить неможливим прогресивний розвиток особистості, суспільства і держави [278].

Визначення чітких меж досліджуваного явища можливе лише усередині кримінологічної науки, яка глибоко вивчає поняття злочинності. Для будь-якої науки головним питанням є перш за все питання термінології, яку вона використовує для розробки і науково обґрунтованого вирішення проблеми. Саме тому визначення поняття злочинності має для наукових кримінологічних досліджень вирішальне значення.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядалися у працях як вітчизняних учених, зокрема, Ю. В. Бауліна, А. М. Бойка, В. І. Борисова, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, В. К. Грищука, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, Я. Ю. Кондратьєва, О. М. Костенка, М. В. Костицького, О. Г. Кулика, О. М. Литвака, О. Є. Манохи, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, А. А. Музики, В. Ф. Оболенцева, М. І. Панова, В. М. Поповича, В. В. Сташиса, С. А. Тарарухіна, В. П. Тихого, І. К. Туркевич, П. Л. Фріса, В. І. Шакуна, С. С. Яценка та інших, так і зарубіжних фахівців – Г. А. Аванесова, А. І. Алексєєва, В. Л. Алтухова, Ю. М. Антоняна, М. М. Бабаєва, І. В. Блауберга, Ю. Д. Блувштейна, О. А. Герцензона, А. І. Долгової, А. Е. Жалинського, О. О. Жижилена, С. М. Іншакова, І. І. Карпеця, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнєцової, С. І. Курганова, В. В. Лунєєва, Г. М. Міньковського, Й. С. Ноя, В. В. Панкратова, Е. Ф. Побегайло, С. М. Шапієва, Е. Г. Юдіна, О. М. Яковлева та ін.

Проблемам дослідження злочину як соціального явища присвятили свої праці В. А. Бачинін, О. В. Микитчик, Е. А. Поздняков, А. В. Добринін, М. А. Ібрагімов та ін.

Багатогранність, складна структура злочинності зумовлює значне коло пов'язаних із нею кримінологічних питань. Однак глибоке ро-

змінення природи злочинності і злочинного взагалі вимагає розробки методологічних шляхів вивчення злочинності. На сучасному рівні мають бути розглянуті питання визначення поняття злочинності (як власне і вимоги до формування будь-якого поняття в юридичній науці), співвідношення окремого злочину і злочинності, методологічної ролі загального, особливого і окремого у вивченні злочинності, кількісно-якісної інтерпретації злочинності. Часто злочинність намагаються представити тільки як сукупність злочинів, вчинених у певний період часу на конкретній території. Сьогодні в Україні фактично аналізу піддається не феномен злочинності, а її прояви, тобто зареєстровані злочини, хоча ще в 1976 р. відомий вчений І. І. Карпець ставив питання про те, що якщо злочин – це індивідуальний акт поведінки, то чи можна розуміти злочинність як сукупність злочинів [109, с. 144–145].

Сьогодні кримінологічна наука дуже потребує результатів сучасної соціологічної інтерпретації суспільства. Фрагментаризація, індивідуалізація, нестійкість, глобалізація, універсалізація, інформатизація – лише деякі, найбільш важливі характеристики сучасного суспільства. Зміни, що нині відбуваються у суспільстві, їх соціально-психологічні і власне кримінологічні наслідки ще не повною мірою усвідомлені кримінологами. Нагальною потребою кримінологічної теорії і практики є широке залучення до пізнання злочинності й визначення стратегій впливу на неї різних за своєю суттю соціологічних концепцій, що пояснюють особливості сучасного суспільства, сутність процесів і явищ, які відбуваються в ньому, перспективи розвитку соціуму у цілому і окремих соціальних інститутів. Так, Ю. Є. Пудовочкіним був проведений кримінологічний аналіз проблеми злочину і злочинності у соціокультурній концепції П. О. Сорокіна, досліджено аксіологію С. О. Левицького і кримінологічні проблеми механізму злочинної поведінки, кримінологічні знання у творах З. Баумана, «кримінологічну концепцію» Ф. Фукуями, футурологію Е. Тофлера, «мегатренди» Дж. Нейсбіта, концепцію зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона і П. Бьюкенена. Автор зазначає, що лише широке залучення різноманітних соціологічних концепцій дозволить створити відносно цілісне уявлення про злочинність у світі, що постійно змінюється [214, с. 4, 142].

Вчені стверджують, що нинішній етап у розвитку наукової картини світу пов'язаний із формуванням посткласичної науки, що характеризується посиленням процесів дисциплінарного синтезу знань, який зміцнюється, ґрунтуючись на принципах глобального еволюціонізму [76, с. 117]. Особливістю сучасної картини світу є не прагнення уніфікації всіх галузей знань, а єдність і розмаїтість дисциплінарних онтологій. Кожна з них постає частиною ускладненого цілого, конкретизуючи всередині себе принципи глобального еволюціонізму.

Розвиток сучасної наукової картини світу виступає одним з аспектів пошуку нових світоглядних сенсів та відповідей на історичний виклик сучасній цивілізації.

Друга половина ХХ ст. ознаменувалася сплеском міждисциплінарних наукових досліджень, в яких завдяки синкретичному синтезу робилися спроби по-іншому вирішити «старі» і «нові» проблеми розвитку людства на сучасному етапі. Прикладом цього є виникнення нової наукової парадигми, в основу якої було покладено міждисциплінарний (мультидисциплінарний) науковий напрям, який отримав назву синергетики. У новій синергетичній методології суспільство розглядається як складна (навіть надскладна) відкрита нелінійна система, що обмінюється енергією, речовиною та інформацією із зовнішнім середовищем і в біфуркаційних станах набуває потенції до саморозвитку [168, с. 167, 173].

Вивчення складних соціальних явищ (а саме до таких явищ належить злочинність) визначає складний характер наукових методів, необхідних для цього. Методологія і методика – це засоби, за допомогою яких вирішуються наукові завдання пізнання. Від якості цих засобів залежить ступінь наближення до пізнання абсолютної істини. Із зв'язку теорії і методу впливає висновок про те, що при проведенні досліджень явищ або процесів соціального життя межі між теорією і методом постійно переборюються (долаються). Застосуванню методів вивчення дійсності має передувати теоретичне усвідомлення завдання, що стоїть перед дослідником, і вибір відповідних методів дослідження. Так, наприклад, радянські кримінологи, спираючись на діалектичний та історичний матеріалізм, вважають, що злочинність – це соціальне явище [190, с. 8–9].

Наукові знання досягаються тільки за умови, якщо вивчення, дослідження будь-яких об'єктів і явищ проводиться відповідно до вимог теорії пізнання, тобто науки про природу пізнання, його сутність і закономірності. Вихідною точкою цієї теорії є методологія – вчення про шляхи і засоби, за допомогою яких вирішуються завдання наукового пізнання.

Методологія розглядається як сукупність положень і вимог теорії пізнання, певних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів, якими наука користується при описі, вивченні й аналізі різних боків об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових уявлень про них. Кримінологія використовує ті філософсько-діалектичні закони і категорії, ті логічні принципи і прийоми, а також ті вимоги теорії пізнання, які є необхідними та достатніми для вивчення свого предмета і пошуку нових знань про нього [137, с. 15–16].

Методологію можна розглядати як ту сферу самосвідомості науки, в якій фіксується сукупність засобів, що забезпечують рух наукового дослідження, причому ці засоби оцінюються з точки зору їх адекватності дослідницькому завданню (цим методологія відрізняється від гносеології, яка співвідносить процес пізнання з досягненням істини; не можна, звісно, сказати, що методологія зовсім байдужа до проблеми істини, але функціонально вона пов'язана усе ж таки насамперед із завданнями дослідження) [24, с. 159].

Методологія – це не тільки логіка пізнання, а й сукупність певних методів практичної діяльності. Практика забезпечує надійність методу науки. Метод необхідно розуміти не лише як спосіб досягнення мети, але і як упорядковану діяльність [280, с. 31].

Також варто зупинитися і на понятті методологічного підходу, що набув у літературі широкого поширення. Методологічний підхід можна визначити як принципову методологічну орієнтацію дослідження, як точку зору, із якої розглядається об'єкт вивчення (спосіб визначення об'єкта), як поняття або принцип, що керує загальною стратегією дослідження. Очевидно також, що жоден окремо взятий підхід не вичерпує методологічної характеристики дослідження: у кожному конкретному дослідженні зазвичай реалізується певна сукупність підходів за умови, що серед них немає взаємовиключних [24, с. 74–75].

Сучасна наука вимагає величезного обсягу підготовчої та експериментальної роботи. Така робота повинна виконуватися на високому професійному рівні, а професіоналізм забезпечується насамперед відповідною методологічною озброєністю, так само, як це необхідно при виконанні будь-якого виду діяльності [24, с. 79].

При обговоренні методологічної проблематики слід звернути увагу й на такі питання, як співвідношення між собою класичних і неklasичних методів пізнання, джерело суперечностей і конфліктів між теорією і життям у сучасних умовах, визначення методології як знаряддя не тільки пізнання, а й зміни, перетворення життя [5, с. 89].

Феномен методології як досить специфічна реальність сучасного гуманітарного знання включає значну кількість аспектів та інтерпретацій. Історизація феномену гуманітарної методології є серйозною проблемою, оскільки власне методологічний аспект виявляється елементом складного контексту, що містить філософські, культурологічні, соціально-психологічні та інші уявлення. Під методологією науки слід розуміти не тільки методи наукових досліджень, а й специфічні особливості функціонування науки у суспільстві – її історію, традиційні способи постановки проблеми, організаційні моделі, статус у науковому світі і т. д. Методологія науки, у широкому розумінні цього слова, включає і питання формування основних наукових уявлень, і сучасного стандарту наукового дослідження, і основні напрями досліджень, і моделі міжнаукового діалогу. З позицій методології, саме через базові категорії науки, що досліджується, через формулювання цих базових категорій наука визначає певну точку зору на навколишній світ і задає лінії розвитку наукового знання [23, с. 43–44, 58–59].

Методологічні питання кримінології стали темою для наукових пошуків на сучасному етапі розвитку кримінології для вчених Б. М. Головкина [63, с. 26–36], О. М. Костенка, О. Г. Кулика, С. Ю. Лукашевича, О. Є. Манохи, В. Ф. Оболенцева та ін. Так, В. Ф. Оболенцев переконаний, що і на сучасному рівні розвитку кримінологічної науки обговорення на всіх рівнях потребують насамперед питання методології, тобто базові засади, згідно з якими здійснюється пізнання. Учений наголошує, що доцільно згадати й про нові теорії природознавчих наук, напрацьовані сучасною наукою, а також проаналізува-

ти їх значення в методології науки про злочинність, адже розробка проблеми запобігання злочинності досягла кризового рівня. На думку автора, саме теза про існування Надрозуму принципова для кримінології, зокрема, у відповіді на питання про свободу волі людини, в тому числі й при вчиненні злочину, є фундаментом для розуміння явища злочинності. Також В. Ф. Оболенцев вважає, що питання методології – це аксіоматичні засади світосприйняття, що лежать за межами наших знань. І саме тому остаточно вони не можуть ні обґрунтовуватися, ні спростовуватися [181, с. 106–113].

У свою чергу, О. Є. Маноха доводить, що діалектика методології та кримінології полягає в тому, що, спираючись на загальнометодичні основи філософсько-соціологічного рівня, власне сама кримінологія виступає методологічною основою низки наукових дисциплін у сфері права, які є конкретнішими і потребують застосування кримінологічних методів. До кримінологічних автор відносить такі методи: загальносистемний, історико-порівняльний, соціологічний, психолого-педагогічний, математичний і статистичний. Науковець наголошує, що найнебезпечнішим, протиправним видом діяльності є злочинність, що детермінована об'єктивними факторами (криміногенним середовищем і деформованими потребами) і суб'єктивними факторами (хибним, деформованим усвідомленням і діяльним протиправним задоволенням потреб) [173, с. 29–30].

Низку загальних методологічних принципів, яких слід дотримуватися при здійсненні кримінологічного аналізу злочинності, формулює О. Г. Кулик: використання при аналізі всіх наявних джерел інформації про злочинність, постійний пошук джерел інформації; залучення до аналізу достовірної інформації; переважне використання при аналізі даних суцільного спостереження та вибіркового репрезентативних даних; структуризація масиву даних, які використовуються при аналізі; максимальне залучення до аналізу даних, що характеризують злочини як акти соціальної поведінки; визначення точного змісту всіх показників, які використовуються при аналізі, встановлення одного найменування кожного з них та його використання в аналізі; поступовий перехід до здійснення кримінологічного аналізу злочинності в режимі моніторингу, тобто безперервне накопичення та обробка певного обсягу даних про злочинність та періодична під-

готовка аналітичних документів за певний проміжок часу (що забезпечить постійний контроль за станом злочинності); використання при аналізі найпростіших методів математичної статистики, оскільки результати, отримані шляхом їх застосування, є найбільш придатними для інтерпретації та сприйняття практичними працівниками та громадськістю. Автор переконує, що застосування складних методик є доцільним тільки у випадках, коли встановлення певних тенденцій і закономірностей іншим шляхом неможливе [152, с. 53].

До перспективних напрямів кримінологічного аналізу злочинності О. Г. Кулик відносить кримінологічний аналіз відомостей, які містяться у державній статистичній звітності про злочинність, та запровадження такого різновиду вибіркового кримінологічного дослідження, як всеукраїнське моніторингове опитування населення з метою визначення осіб, щодо яких протягом певного періоду були вчинені злочини певних видів, розробка електронних баз даних заяв та повідомлень про злочини, зареєстрованих злочинців, осіб, які вчинили злочини, тощо [152, с. 54–56]. Таке визнання необхідності оновлення методологічного апарату кримінології буде сприяти пошукам сутнісного змісту злочинності, її аналізу на новому, більш якісному рівні.

Інший науковець О. М. Костенко вважає соціальний натуралізм світоглядом майбутнього і методологічним принципом юриспруденції і кримінології. Учений переконаний, що згідно з принципом соціального натуралізму антиподом права є особливий стан волі людини, який називається сваволею. Із цього автор робить висновок, що будь-яке правопорушення, – чи то злочин, чи адміністративний проступок, чи порушення конституції, чи норм цивільного або міжнародного права – є не що інше, як прояв людської сваволі [127, с. 137].

Натомість О. М. Костенко переконаний, що, виходячи з постулату впорядкованості світу, має існувати «основне питання соціального світогляду», від розв'язання якого залежить вирішення всіх інших питань людського життя. Науковець зазначає, що «основне питання соціального світогляду» можна сформулювати так: «Соціальні явища – це витвір Природи чи Людей?». Концепція соціального натуралізму – це світогляд, згідно з яким соціальні явища мають розглядатися як такі, що породжуються Матір'ю-Природою й існують так само

за її законами, як фізичні та біологічні [128, с. 34–35]. Усі види соціального зла, що становлять небезпеку для людства, – це прояв волі й свідомості тих людей, які не керуються законами Матері-Природи. Воля і свідомість, не узгоджені з цими законами, утворюють так званий «комплекс сваволі та ілюзій», що є коренем усякого зла на світі (що проявляється у сфері політики, економіки, права, моралі, науки, релігії, мистецтва тощо), у т. ч. і найбільш небезпечної його форми – злочинності. Воля і свідомість людини призначені для пристосування її до законів Матері-Природи. І якщо цього у тієї чи іншої людини чомусь не відбувається, то тоді її воля і свідомість, набуваючи стану сваволі та ілюзій, стають джерелом зла, яке є протиприродною формою соціальної реальності. Найнебезпечнішою формою цього зла є злочинність, включаючи такі її види, як тероризм, організована злочинність, корупція, експлуатація людини людиною, зловживання та різноманітні катастрофи криміногенного характеру (криміногенні катастрофи). Злочинність, або по-біблійному «беззаконня», і виступає одним із найнебезпечніших проявів безкультур'я людини, тобто того «невміння користуватися силами природи» і «незнання істинного світу», про які було написано прадавніми цивілізаціями [129, с. 7]. Можливо, саме такий погляд вирішує складні дискусії про «вічний» характер злочинності і дає відповідь на питання про місце злочинності у суспільстві.

На сучасному етапі розвитку науки філософії суспільні явища розглядають також і з позицій синергетики і метафізики. Так, С. Ю. Лукашевич зазначає, що поява синергетики як методологічної теорії (або наукової парадигми) наукового пізнання в другій половині ХХ ст. пов'язана з розумінням того, що причинність у соціальній сфері не тільки має нелінійний характер, а й з тим, що соціальне буття має досліджуватися зважаючи на вплив на нього багатьох факторів. Основними характерними рисами нелінійного мислення є неабияка інтенсивність та наявність нелінійного дискурсу. Інтенсивність у цьому випадку виступає як спроможність оцінки цілісності проблеми, що постала, з точки зору міждисциплінарного підходу до її вирішення. Нелінійність же дискурсу передбачає багатовекторність спрямованості пошуку шляхів вирішення проблеми, розгляд проблеми з позиції багатфакторного впливу на неї та досягнення результа-

ту шляхом налагодження системної взаємодії як усередині системи, що досліджується, так і ззовні [166, с. 12]. Автором вивчалися також питання диференціації соціального середовища і конкретизація ступеня інтенсивності прямих і зворотних зв'язків виділених рівнів, теорія самоорганізації складних динамічних систем [75, с. 159]. Застереженням же при застосуванні синергетичного підходу до вивчення будь-якої проблеми є те, що досліднику слід мати на увазі, що методологічного змісту набувають самі теоретичні принципи синергетики. Такими виступають: принцип порушеної симетрії системи, принцип впорядкованості через флуктуації, принцип підлеглості, нелінійності, принцип врахування випадковості як додатка необхідності [167, с. 91–92].

У контексті синергетичної інтерпретації можна стверджувати, що складно організовані системи мають тенденцію розпадатися, досягаючи піку свого розвитку. Так утворюється філософська діалектична дихотомія: усталеність виростає з неусталеності, у результаті неусталеності, адже народження нового структурного утворення є наслідком випадковості. Усталеність, зрештою, перетворюється на неусталеність [142, с. 31].

Процес використання синергетики для вивчення правових явищ, очевидно, буде розвиватися у двох напрямках. Перший напрям передбачає застосування нового методу пізнання спочатку в загальноправових науках (теорія держави і права, філософія права) з поступовим поширенням на «галузеві» та «спеціальні» правові науки. Другий напрям полягає в поступовому «просуванні» синергетичного методу від пізнання соціальних і соціально-правових явищ до власне правових [73, с. 11].

Однак слід також зазначити, що і сьогодні використання методів синергетики для моделювання соціальних процесів викликає критичні зауваження і докори у механіцизмі, фізикалізмі, редуccionізмі і т. д. [30, с. 79].

Нині існують також спроби пояснення явищ соціального життя і з погляду методологічного підґрунтя метафізики. Обговорюються такі метафізичні принципи, як принципи синергії і самоорганізації природи [294, с. 14]. Тривають дослідження трансцендентального методу в науковій метафізиці [116]. Ми бачимо, що наука не зупиня-

ється, тривають нові методологічні пошуки. Однак, на наше переконання, майбутнє методологічного розвитку кримінологічної науки все ж за категоріями діалектики. Такі категорії діалектики, як одиничне, особливе і загальне; частина і ціле; елемент, структура і система; форма і зміст; причина і наслідок; необхідність і випадковість; можливість і дійсність; явище і сутність, дозволяють досліджувати різноманітні прояви соціального життя і дають відповіді на більшість питань сучасної науки. Розуміння злочинності також можливе через філософську категорію «загального», яке реально не існує в об'єктивній дійсності, а є продуктом мислення, існує лише у вигляді понять [247, с. 73]. Погоджуємось, що ці категорії вимагають сучасної інтерпретації, але методологічна основа розвитку кримінології має залишатися діалектичною.

Науковці констатують, що традиційні підходи до вивчення правових явищ дають хороші результати, особливо коли необхідно запропонувати дефініцію понять і категорій, визначити їх формальні відношення, запропонувати систематизацію і класифікацію [74, с. 3].

У філософській літературі зазначається, що юриспруденція як наука вивчає правову реальність – діяльність людей, яка потребує правового регулювання, юридичної форми відносин у суспільстві. Юридичні проблеми трансформуються в пізнавальні, а потім здійснюється теоретичне опанування відповідних соціальних явищ. До сутнісної основи права долучається вся система просторово-часових характеристик правової дійсності, його соціальна та історична зумовленість, його реальні зв'язки, залежності, взаємодії всіх правових чинників не лише між собою, а й з тими економічними, політичними, культурними, моральними і психологічними факторами, котрі становлять середовище життєдіяльності права [263, с. 294–295].

З огляду на наведене убачається, що найбільш плідною методологічною базою для пояснення джерел злочинності можуть слугувати такі принципи і закони діалектики, як закон про загальний, універсальний зв'язок предметів та явищ навколишнього світу, концепція соціального детермінізму, принцип історизму, вчення про діалектичні суперечності, принцип системного підходу при дослідженні соціальних явищ та процесів. Деякі з перелічених філософських категорій були сформульовані ще у давнину, а потім доповнені й розвинуті протягом

століть у працях науковців різних країн. Усі зазначені категорії й у наші часи уточнюються і збагачуються у світовій науці. Вирішуючи проблеми детермінації злочинності, кримінологія повинна використати ці перевірені роками філософські положення [69, с. 115–123].

Звернемося до деяких із них. Так, філософська категорія причинності є одним із фундаментальних положень наукового пізнання навколишньої дійсності. Її сутність полягає в тому, що всі реальні явища і процеси виникають і розвиваються закономірно внаслідок існування певних причин. Давня ідея про «зв'язок усього», про «ланцюг причин» у сучасних філософських поглядах надійно укріпилася як об'єктивний закон причинності – закон про зв'язок явищ, коли одне з них (причина) за цілком визначених умов із необхідністю породжує, спричиняє інше явище (наслідок). За його допомогою стають можливими раціональне пояснення зв'язків між явищами, розумна орієнтація в подіях, які відбуваються навколо нас, відтворення вірогідної картини буття [69, с. 115–117].

Практика показує, що виникнення будь-якого явища зумовлене чимось іншим – фактором чи факторами, які його породжують. Як зазначалося раніше, явище, дія якого приводить до виникнення нового явища, називається причиною, а те саме явище, що виникає під впливом причини, називається наслідком. Умова – явище, що формує причину чи створює можливість її дії, цей зв'язок із наслідком є зумовлюючим [136, с. 108–110]. Розробленою і зрозумілою є класифікація факторів злочинності, яка наведена в роботі М. М. Гернета «Суспільні причини злочинності» (1906) [43, с. 39–46]. Автор поділяв усі фактори або причини злочинів на індивідуальні (антропологічні), фізичні та соціальні, розглядаючи тим самим причини злочинності як соціального явища.

Усі явища у світі, усі зміни, процеси неодмінно виникають унаслідок дії певних причин. У світі немає і не може бути безпричинних явищ. Положення, що всі явища у світі причинно зумовлені, визначає закон причинності. Для довідки, філософів, які визнають цей закон, поширюють його дію на всі явища, називають детерміністами; філософів, які заперечують закон причинності, – індетерміністами.

Розуміння поняття причинно-наслідкового зв'язку виконує важливу методологічну функцію. Знаючи причини і умови, за яких

виникає певний наслідок, людина не тільки передбачає його виникнення, а й здатна породжувати той наслідок, що для неї є більш необхідним. Це дозволяє людині пізнати минуле і передбачити майбутнє [66, с. 172–174]. Отже, необхідно вивчати злочинність і особу злочинця, щоб з'ясувати, як запобігати злочинним проявам у сучасному суспільстві.

Закон причинності поширюється як на природні явища, так і на явища суспільні. Застосування і конкретизація цього закону для пояснення явищ та процесів, що відбуваються в суспільстві, становить суть соціального детермінізму, ядром якого є визнання закономірного характеру суспільного розвитку. Концепція соціального детермінізму дозволяє з найбільшою адекватністю висвітлювати складність і своєрідність причинних зв'язків між різними сторонами суспільного життя. Соціальні явища породжуються, як правило, не одним якимось попереднім явищем, а сукупністю певних явищ та процесів. Особливість зв'язків поміж соціальними явищами полягає в тому, що вони у своїй більшості відбиваються у свідомості людей, виявляються у формі мотивації їхньої поведінки та цілей, набуваючи властивості інтересів окремих людей і суспільства в цілому. Зважаючи на те, що суспільство перебуває в безперервному розвитку, можемо стверджувати, що причинність у соціальному середовищі має історично мінливий характер. У зв'язку з цим тут необхідно завжди виходити з принципу історизму, який дає змогу встановлювати конкретний історичний стан об'єкта, що вивчається [69, с. 115–117].

Спочатку слід розібратися, що означає певний термін. Так, М. Бунге стверджує, що саме слово «причинність» має не менше трьох основних значень: 1) категорія; 2) принцип; 3) доктрина. Причинність є не тільки компонентом досвіду, є також формою взаємозалежності між реальними явищами, тобто між подіями у природі й суспільстві [33, с. 15–18].

Проблемам причинності у кримінології присвячені роботи В. М. Кудрявцева [143; 144; 145; 146]. Автор вивчає антисуспільну поведінку як: а) злочинність – масове соціальне явище; б) конкретне явище – одиничний злочин [144, с. 76–87].

Н. Ф. Кузнецова зазначала, що кримінологічна детермінація є видом соціальної детермінації, яку можна розглядати у межах детермі-

нації подій і явищ природи і суспільства. Детермінанти злочинності слід розкривати з точки зору їх різноманітних функціонально-динамічних зв'язків і взаємодій. Автор підкреслювала, що це можливо зробити, не застосовуючи цілісні системи [150, с. 7–11].

Власна теорія детермінації злочинності, класифікація детермінантів злочинності, основні детермінанти злочинності у сучасному українському суспільстві наведені в роботі А. П. Закалюка [91, с. 183–232]. На його думку, вирішення проблеми детермінації, включаючи проблему детермінації злочинності, потребує знання основ детермінації суспільних процесів, утворень, суспільної діяльності, які наводять філософія та психологія, а також соціологія та соціальна психологія. Має бути відокремлено та відкинуто все наносне, насамперед ідеологічне і політичне, що значною мірою є кон'юнктурним, а також те, що не доведене науковим знанням.

Зробивши детальний аналіз детермінантів злочинності у сучасній Україні, А. П. Закалюк дійшов такого висновку: кримінологічна ситуація в Україні й надалі продовжує залишатися небезпечною, має тенденцію до загострення. Детермінанти низки злочинів, а також багатьох сфер суспільних відносин поки ще, на жаль, залишаються нез'ясованими, чітко не визначені процеси, явища, прояви, факти, що відіграють роль причин і умов вчинення злочинів [91, с. 231–232].

У кримінології детермінація передбачає встановлення причинно-наслідкових і зумовлюючих зв'язків між соціальними чинниками та злочинністю. Отже, коли йдеться про детермінацію злочинності, то мається на увазі вся сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими злочинність взаємопов'язана та якими вона зумовлена [28, с. 113–114].

Кримінологічна детермінація належить до соціальної, тому в основі кримінологічної теорії детермінації злочинності покладено вчення про соціальну детермінацію.

Наявні кримінологічні концепції детермінації злочинності А. М. Бойко згрупував і виокремив у шість основних підходів (але автор зазначає, що більш правильним є підхід до розуміння детермінації злочинності, який передбачає аналіз усього детермінуючого комплексу різних ланок і на різних рівнях детермінації проявів злочинної активності), а критерієм такого поділу виступає розуміння змісту та

ролі причини або причинного комплексу у структурі детермінації злочинності. Першим підходом є факторний (який поділяють на багатофакторний та однофакторний), другим – соціально-психологічний, третій підхід ґрунтується на позиції, згідно з якою причиною злочинності є соціальні протиріччя, четвертий підхід – комбінований, п'ятий підхід – інтеракціоністський (підхід до причинності з позиції взаємодії), шостий підхід до розуміння детермінації злочинності базується на теорії універсального натуралізму [28, с. 113–121].

Як відомо, кожному предмету, явищу притаманні внутрішні протилежності, які перебувають у єдності та взаємодії, у боротьбі поміж собою. На цьому непорушному факті ґрунтується вчення про діалектичну суперечність. Діалектична суперечність на всіх етапах свого виникнення, розвитку та розв'язування є рушійною силою будь-якого розвитку. Співіснування двох взаємосуперечних сторін, їх боротьба становлять сутність руху. Ще Геракліт питання про суперечність зводив до руху через боротьбу протилежностей. Цю ж думку всебічно обґрунтував Гегель, який також виходив із того, що будь-який рух за своєю сутністю є діалектикою суперечності [69, с. 117].

Діалектика спирається на три основні, універсальні закони: закон взаємного переходу кількісних змін у якісні, закон єдності та боротьби протилежностей і закон заперечення заперечення. Вони визнаються основними, універсальними законами діалектики, тому що діють у природі, суспільстві та пізнанні [264, с. 216].

Закон єдності та боротьби протилежностей віддзеркалює фундаментальну особливість об'єктивної дійсності, котра полягає в тому, що всі її предмети, явища і процеси мають суперечливі моменти, тенденції, сторони, котрі борються і взаємодіють між собою. Отже, у реальній дійсності предмет завжди виступає як єдність тотожності і відмінності, що взаємодіють, даючи поштовх рухові. У той же час у будь-якому конкретному предметі тотожність і відмінність виступають протилежностями, котрі, знову ж таки взаємодіючи, зумовлюють одна одну. Взаємодія цих протилежностей, як писав Гегель, є суперечністю. Таке розуміння суперечності є її категоріальним філософським визначенням.

Якщо розглядати злочинність як соціальний конфлікт, варто пам'ятати, що соціальний конфлікт – це взаємодія різних соціальних

груп, спільностей, інтереси яких взаємно протилежні і не знаходять вирішення на спільній основі. Поняття «антагонізм» дає уявлення про одну з форм суперечностей, котра характеризується гострою, непримиренною боротьбою ворогуючих сил, тенденцій, напрямів. Ним позначають суперечності, котрі не можуть бути розв'язані в межах того процесу, де вони виникли і розвиваються. Для цього необхідні нові основи, інші межі. Антагонізм у суспільстві означає невирішеність соціальних суперечностей у межах старої якості. Соціальні антагонізми у процесі свого розвитку проходять відповідні фази: виникнення, розгортання, загострення, розв'язання на іншій якісній основі. У природі відбувається процес взаємознищення. Соціальні антагонізми не є стабільними. За певних умов вони перетворюються на такі, що розв'язуються. Нічого подібного в живій природі з антагонізмами не відбувається. Взагалі соціальні антагонізми – явище унікальне, неповторне, притаманне лише суспільству [264, с. 218–220]. Слід пам'ятати і про соціальну природу злочинності, і про те, що злочинність – явище суспільне. Так, А. Кетле, вказуючи у своїй праці «Людина і розвиток її здібностей або досвід суспільної фізики» на те, що «будь-який соціальний стан передбачає відповідно певну кількість та певний порядок вчинків, що є необхідними наслідками його організації», підтверджував соціальну сутність феномену вчинення злочинів [138, с. 30].

У радянській кримінології, так само як і в сучасній кримінологічній науці, існували та існують спроби аналізу злочинності з точки зору системного методу. Відповідно до нього злочинність являє собою порівняно самостійну, динамічну, ймовірнісну соціальну систему, елементами якої є конкретні злочини, а також окремі види злочинів, об'єднані в однорідні групи. Специфічний зв'язок цих елементів становить не просто сумарне створювання, а якісно інше за своїм змістом явище – злочинність, яка має нові ознаки і тільки їй притаманну закономірність [69, с. 115–123]. Певною мірою системний метод заходить у суперечність із принципом індивідуального характеру злочину. Залишається також відкритим питання про джерела організації такої «злочинної системи», її цілеспрямованість.

У радянській кримінологічній науці не всі вчені поділяли точку зору, що злочинність – це цілісна функціональна система (хоча, на-

приклад, С. Є. Віцин, Я. І. Гілінський, Н. Ф. Кузнецова схилялися до позиції, що злочинність – це система). Науковці вважали, що оголошувати злочинність системою немає достатніх підстав: зв'язок між злочинами у більшості випадків відсутній, елементи злочинності не є взаємопов'язаними ланками цілісної системи. Злочинність існує і зберігається у суспільстві не внаслідок саморозвитку, що властиве системам, а в силу дії зовнішніх для неї обставин – причин і умов, що впливають із конкретно-історичних особливостей життя суспільства [157, с. 148–149].

Інший науковець Б. Д. Овчинников, досліджуючи злочинність із позиції явища, що має особливу статистичну природу, зазначає: явища, об'єднані статистично з метою узагальнення їх спільних ознак, не утворюють такої статистичної сукупності, яка сама собою становить окреме і нове явище. Ні злочинці, ні злочини не пов'язані між собою у нерозривне єдине ціле, тому статистична сукупність злочинців і злочинів (об'єкт статистичного спостереження) не виступає як явище, що має особливу статистичну природу. Сукупність злочинів – це клас однорідних явищ, а не явище злочинності, що має статистичну природу. Однак при будь-якому визначенні поняття злочинності не можна відволікатися від того факту, що якщо б не було окремих злочинів, не було б і злочинності [183, с. 20].

У свою чергу, В. В. Панкратов наголошував, що не доведений і навряд чи може бути доведений системний характер явища злочинності, адже достатньою мірою не обґрунтована і концепція цілісності явища злочинності. Автор вважав, що більш виправдано вчиняють ті кримінологи, які відзначають лише «ознаки системи» в окремих фрагментах явища злочинності (Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, Ю. Д. Блувштейн, У. С. Джекебаєв, А. І. Долгова, К. Є. Ігошев, М. О. Стручков, О. В. Шахматов) [190; 200, с. 13–14].

Учені відзначали, що методологія системного аналізу має суто прикладний характер – для кожної проблеми будується власна методологія, яку не можна в тому ж вигляді застосувати для вирішення іншої проблеми, хоча б і близької до неї за структурою. А системний підхід спочатку виник у біології і сучасній техніці [24, с. 54–57].

Із того факту, що системний підхід є методологічним напрямом наукового пізнання, впливає достатньо прозорий, але часто такий,

що, на жаль, випускається з уваги, висновок: сам по собі системний підхід не вирішує і не може вирішувати змістовні наукові завдання [24, с. 77–79].

Критичний аналіз злочинності як системи можна зустріти і в сучасній кримінологічній літературі [279; 134].

Уже раніше згадувана Н. Ф. Кузнецова наголошувала, що злочинність – не механічна сума окремих злочинів, а їх органічна сукупність. Між усіма ознаками і властивостями злочинності існує діалектична єдність. Злочинність як загальне відображає найбільш суттєві закономірні риси окремих злочинів, а не випадкові ознаки, які мають значення лише для конкретного злочину [149, с. 173–181]. Такі аргументи не можна визнати цілком переконливими, адже існує слабкий зв'язок між окремими видами злочинності, а в деяких випадках (наприклад, злочини, що вчиняються чоловіками, і ті, що вчиняються жінками, статеві злочини та економічні злочини, злочини, що вчиняються з необережності) порівняння виглядає недоречним, так мало спільного між ними. А якщо орієнтуватися на розвиток науки, то до розряду органічних потрапляють біологічні, психологічні, соціальні, економічні і складні технічні системи, а також більш складні, комплексні утворення типу географічних, геологічних і т. ін. систем [24, с. 179].

Розглянемо, як це діє щодо явища, яке ми вивчаємо. Злочин вчиняється конкретно особою; він – явище, яке має відбиток індивідуальності. Існуюча ж у суспільстві злочинність – явище, яке відображає стан суспільного організму, є наслідком соціальних умов життя суспільства; це категорія, яка характеризується статистичними закономірностями (які нерідко залежать від роботи правоохоронних органів і порядку обліку злочинів). У злочинності проявляється не індивідуальна воля, а дія суспільних закономірностей. Злочинність вступає у такі зв'язки з іншими соціальними явищами, які відсутні або не можуть бути безпосередньо встановлені при аналізі індивідуальних злочинних проявів [69, с. 115–123].

Проте у системі функцій методології системний підхід достатньо ефективно виконує, по-перше, функції, пов'язані з постановкою проблем у спеціальних науках, і, по-друге, функції описативного характеру, тобто методологічного аналізу вже існуючого наукового знання

[24, с. 73]. Окремі вчені зазначають, що злочинність проявляється у відображенні найважливіших об'єктивних зв'язків і залежностей, як у самій злочинності, так і між злочинністю і впливаючими на неї чинниками, породженими насамперед системою протидії злочинності, у вигляді певної, логічно впорядкованої цілісної структури взаємозв'язків [164, с. 141].

Безумовно, суспільство можна розглядати як складну систему. У багатьох великих системах виявляється властивість цілісності, тобто наявність таких властивостей, які не притаманні жодній із складових системи, узятих окремо, поза системою. Ця властивість є результатом виникнення між елементами системи так званих синергетичних зв'язків.

Прогрес у науці ХХ ст. значною мірою спирався на редукціоністський підхід, що базується на редукціонізмі – методологічному принципі, відповідно до якого складні явища можуть бути повністю пояснені за допомогою законів, притаманних явищам більш простим (наприклад, соціологічні явища підпорядковуються біологічним або економічним законам). Редукціонізм абсолютизує принцип редукції, ігноруючи специфіку більш високих рівнів організації.

Сьогодні, завдяки виникненню науки про складність (або концепції складних систем), ситуація щодо розуміння природи системи змінюється. На цей час найбільш продуктивні підходи до моделювання соціальних процесів базуються на понятті, протилежному редукції, – емерджентності. Термін «емерджентність» має синонім – «системний ефект», що означає наявність у деякої системи особливих властивостей, не притаманних її підсистемам і блокам, неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей її компонент. Отже, емерджентність визнає, що у багатьох системах ціле є найчастіше більшим, ніж просто сума частин, а на кожному рівні складності виникають нові якості, які не можна безпосередньо приписати відомим властивостям складових частин. Водночас, у деяких випадках, емерджентна властивість просто не має сенсу, коли застосовується до складових частин [158, с. 9].

На сьогодні в кримінології немає чіткого визначення «злочинність», відсутні поняття «злочинність у вузькому розумінні» та «злочинність у широкому розумінні». Так, Г. А. Аванесов визначає зло-

чинність як соціальне явище, при вивченні якого особа злочинця виходить на перший план і зазначає, що в кримінологічній науці ще не встановлені конкретні зв'язки злочинності з її складовими, ознаками та компонентами, коли на першому плані не лише злочини, особи, які їх вчиняють, причини злочинів, жертви злочинних посягань, а й соціальні умови злочинності, її соціальні наслідки і латентна злочинність. Хоча в основі всіх цих складових злочинності виступають конкретні злочини [2, с. 11–12]. Автор розглядає злочинність як явище, що знаходиться всередині суспільства і має з ним міцні зв'язки [2, с. 13].

Аналіз феномену злочинності можна, на думку Г. А. Аванесова, проілюструвати за допомогою магнітної моделі. Так, якщо під стіл помістити магніт, то металеві ошурки, які лежать на столі, із купки порошку перетворяться на металеві стовпчики. Магніт буде аналогом причин злочинності, металеві стовпчики – сукупністю злочинів. Під злочинністю при такому підході розуміється магнітне поле. Своєрідне поле соціальної напруги породжує злочинну поведінку. Саме за допомогою цього поля соціальної напруги суспільство породжує масове вчинення небезпечних для нього діянь. Проте не слід забувати і про динамічний розвиток суспільства, і про те, що фактично потужність такого поля залежить від потужності детермінант, що його визначають.

Злочинність можна визначити (за допомогою магнітної моделі) як стан суспільства, за якого регулярно вчиняється значна кількість злочинів – така кількість, що громадяни сприймають вчинення злочинів як закономірність (злочини вчинялись вчора, вони вчиняються сьогодні і будуть вчинятися завтра) [139, с. 144–145]. Значна кількість злочинів відповідно до закону переходу кількості у якість формує нову реальність.

При дослідженні проблеми злочинності слід враховувати, що феномен злочинності дуже тісно пов'язаний із механізмом криміналізації. Злочинність можна розглядати як породження даного механізму. Вона є оціночною оболонкою, яка наповнюється реальними суспільно небезпечними діяннями [101, с. 302–311].

Уже в незалежній Україні слід відзначити певну тенденцію до відходу від класичного визначення поняття злочинності, пошуку

сутнісної основи злочинності. Академік А. П. Закалюк вважав, що саме через «олюднення» поняття злочинності має реалізовуватися у кримінології соціально-антропологічний метод, якому тривалий час не було місця у радянській науці. На сучасному методологічному рівні слід розглянути ознаки та визначення особи, що вчиняє злочин, роль особистісних та інших індивідуальних чинників злочинних проявів, проблеми вдосконалення прогнозування та запобігання зумовлюючому впливу останніх [90, с. 43–49]. Професор В. В. Голіна акцентує увагу на вивченні «криміногенного потенціалу суспільства» [52, с. 324–336], а відомий кримінолог В. М. Дрьомін пропонує праксеологічний підхід до пізнання злочинності, розуміння злочинності як предметної діяльності і соціальної практики [80].

Професор В. В. Голіна, згаданий вище, наголошує у своїх працях, що злочинність – вихідне, базове поняття, і той, хто її досліджує, зобов'язаний вирішити найважливіше концептуальне питання про її розуміння. Відмінності в останньому історично зумовили і продовжують зумовлювати методологічний підхід учених до вивчення й осмислення кримінальної реальності, тобто злочину і злочинності [52, с. 324–336].

Для цього необхідно визначити основні терміни, такі як «поняття», «явище», «сутність», «сукупність», категорії «форма» і «зміст» [260, с. 88–98].

Поняття – 1) спосіб розуміння та абстрактного уявлення результатів пізнання певної предметної галузі через усвідомлення істотних характеристик її об'єктів; 2) форма мислення, що характеризує відображення закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їхні загальні та специфічні ознаки. Утворення поняття – складний процес, у якому застосовують такі засоби пізнання, як порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, умовиводи. Поняття є суперечливими за своєю природою. Оскільки поняття абстрактні, створюється видимість відходу мислення в понятті від дійсності. Насправді поняття, відображаючи сутність, поглиблюють знання людини про навколишню дійсність. Поняття є засобом пізнання істини [265, с. 497–498].

Явище – взагалі все, що чуттєво сприймається. З точки зору теорії пізнання, явище є вираженням, доказом наявності чогось

іншого; так, висока температура є ознакою хвороби, тобто хвороба сповіщає про себе через високу температуру, вона відчувається через цю температуру. У філософії Канта явище – корелятивне поняття до «речі-в-собі» [266, с. 554]. Академік А. П. Закалюк наголошував, що потрібно розглянути, наскільки придатним для визначення сутнісно-предметного змісту злочинності є термін «явище». Явище, як і сутність, належить до основних філософських категорій для відображення найзагальніших форм предметного світу та його пізнання людиною. На відміну від сутності, яка становить внутрішній, глибинний, відносно стійкий зміст предмета, виявляє його природу, сукупність найбільш значущих властивостей і відносин, явище – це зовнішні, такі, що спостерігаються, звичайно більш рухливі, мінливі характеристики того чи іншого предмета. Поняття має відображати об'єктивно сутнісне, що є у речах, предметах, діяльнісних проявах. Останнє ставить під сумнів придатність терміна «явище» для відображення у понятті злочинності її сутності [93, с. 23].

До того ж сутність та існування – дві взаємопов'язані категорії онтології, що характеризують внутрішній і зовнішній аспекти буття. Сутність – категорія онтології на позначення внутрішнього, сукупність істотних властивостей предмета, без яких він існувати не може. Сутність не дана людині у відчуттях, а досягається мисленням. Існування, або екзистенція, – категорія онтології для позначення наявного буття предмета, котре, на відміну від його сутності, досягається відчуттями; це фактична дійсність чого-небудь. В екзистенціалізмі на перший план вийшла проблема існування (екзистенції). Сартр стверджував, що існування переує сутності [265, с. 623].

Ще одна потрібна нам категорія – сукупність. Під сукупністю розуміємо певну множинність предметів, результатів людських діянь, що мають загальні ознаки. Як вид поведінки злочинність існує в окремих злочинах і виявляється у вигляді їх сукупності, хоча і штучної [52, с. 331–332].

Під формою розуміємо внутрішню структуру, організацію змісту. До змісту ж входять такі основні характеристики: якісна, кількісна, структурна. Форма є різновидом (модифікацією) змісту, способом

його існування, прояву, залежності від конкретних умов. Зміст виступає як щось інваріантне, те, що зберігається, а форма – як варіації, різновиди цього змісту [260, с. 88–94].

У науковій літературі існує думка про те, що оскільки під злочинністю прийнято розуміти переважно суму злочинів, природно віднести це поняття до числа універсальних конкретних термінів. У реалістичній інтерпретації термін «злочинність» є інструментом побудови за допомогою універсальних соціологічних термінів певного теоретичного конструкту, що традиційно має назву «соціальна патологія», «соціальна дисфункція» і т. д. Термін «злочинність», вказуючи на соціологічно значимі об'єкти, все ж таки сам їх не визначає [26, с. 73–81].

Основним завданням і підсумком аналізу методологічних підходів до вивчення злочинності є розробка поняття злочинності, що відповідає сучасному розвитку кримінологічної науки і основним вимогам такої процедури наукового дослідження, як обґрунтування [195, с. 70–78].

Пропонуємо таке визначення цього поняття злочинності: злочинність – це кримінальна практика людей, що виявляється як явище у вигляді множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку і яка підлягає кількісно-якісному виміру. Ознаки зазначеного визначення містяться у підрозд. 2.2 даного дослідження.

Визначення поняття злочинності через категорію «практика» дозволить реалізувати в кримінології соціально-антропологічний метод, пізнати сутність злочинності, побудувати інформаційну модель злочинності, бо практика (від грец. *praxis*) – це дія, діяльність, діяльне життя, досвід [267, с. 361].

Відмова від спрощених уявлень про злочинність, реалізація соціально-антропологічного методу (поряд з аналізом усталеного статистичного поняття злочинності) у визначенні й вивченні злочинності дозволить розробити дієвий механізм прогнозування і запобігання злочинності. Однак на цьому шляху надзвичайно важливо не підміняти поняття власного буття злочинності поняттям кримінального потенціалу особи злочинця [230, с. 320].

Поняття злочинності, класифікація проявів злочинності, створення сучасної інформаційної моделі буде вимагати оновленого методологічного обґрунтування, формування підходів до розуміння наукового знання, істини у праві та реалізації теоретичних положень у практичній діяльності. Вирішення зазначених завдань у кримінологічній науці вбачається можливим і необхідним.

Викладене в розділі дає підстави зробити такі висновки:

1. Проведена систематизація, за допомогою якої в радянській кримінології можна виокремити чотири умовних періоди у вивченні проблеми злочинності, що дозволяють прослідкувати хронологічний порядок розвитку уявлень про це явище: I період – 1921–1926 рр.; II період – 1926–1930 рр.; III період – 1930–1960 рр.; IV період – 1960–90-ті рр.

2. Саме через особу злочинця вчені прагнули пізнати корені злочинності як соціальної хвороби. Фактично вивчення злочинності підмінялося вивченням особи злочинця, поняття злочину і злочинності часто змішувалися, а визначення поняття «злочинність» наведено в першому підручнику з кримінології лише у 1966 р.

3. Найбільш плідною методологічною базою для пояснення джерел злочинності можуть слугувати такі принципи і закони діалектики, як закон про загальний, універсальний зв'язок предметів та явищ навколишнього світу, концепція соціального детермінізму, принцип історизму, вчення про діалектичні суперечності при дослідженні соціальних явищ та процесів.

4. Вважаємо, що майбутнє методологічного розвитку кримінологічної науки знаходиться у межах категорій діалектики. Такі категорії діалектики, як одиничне, особливе і загальне; частина і ціле; елемент, структура і система; форма і зміст; причина і наслідок; необхідність і випадковість; можливість і дійсність; явище і сутність, дозволяють вивчати різноманітні прояви соціального життя і дають відповіді на більшість питань сучасної науки. Погоджуємось, що ці категорії вимагають сучасної інтерпретації, але методологічна основа розвитку кримінології має залишатися діалектичною.

5. Визначення злочинності несистемним явищем має неабиякі наслідки. Для цього слід: а) звернути увагу на ту систему, яка по-

роджує злочинні прояви, що ще раз обґрунтовує необхідність загальносоціального запобігання, реакції держави на неї; б) концентрувати пошук ядра соціальної системи і тих її елементів, сфери буття і виробництва, які продукують злочинні прояви; в) побудувати конструктивну кримінологічну класифікацію злочинів, яка була б адекватною до різних злочинних проявів; а також г) створити необхідні стратегії зменшення злочинних проявів. Визнання злочинності несистемною робить заходи запобігання злочинності реальним завданням.

РОЗДІЛ 2

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ І СУТНОСТІ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

2.1. Межі пізнання злочинності в сучасній вітчизняній кримінології

Дослідження і визначення меж пізнання злочинності у сучасній вітчизняній кримінології є невирішеним і складним питанням, як власне і сам феномен злочинності. У нашому суспільстві злочинність як явище створила власну оболонку життєдіяльності. Думки про те, що злочини вчинялися учора, вони вчиняються сьогодні і будуть вчинятися завтра, заперечень уже не викликають. Для розуміння природи злочинності важливо також знати, що вона відображає особливості, суперечності і деформації соціального буття. Злочинність – крайній прояв суперечностей суспільного розвитку [113, с. 87]. До того ж це явище, яке має високу латентність, що власне і ускладнює можливості її пізнання і дозволяє досліджувати лише ті злочини, що потрапили в орбіту кримінального правосуддя. Останнім часом з'являється все більше фактів, які підтверджують, що злочинність знаходиться у прямій залежності від соціальних умов, особливо від важкого економічного стану населення і негативного соціально-економічного клімату в суспільстві [216, с. 144–145].

Постановка і виокремлення проблеми можливості пізнання злочинності, вивчення її меж обумовлені перш за все як значним розвитком науки кримінології, так і зміною суспільних відносин і правосвідомості. Сучасний рівень кримінологічної науки доводить, що злочинність як центральне поняття кримінології неможливо вивчати

лише у межах напрацювань радянської науки, безумовно, значних і плідних. Сьогодні (сучасний стан розвитку соціетальних суспільств) вимагає від кримінологів нового бачення злочинності й можливостей її пізнання [192, с. 158–162]. Адже злочинність – явище універсальне і транснаціональне, воно не обмежується ні межами суспільної формації, ні тим більше, національними або регіональними кордонами [13, с. 124–125].

Злочинність – практично всезагальне явище. Рівень злочинності досяг загрозливих розмірів в всьому світі, а ефективний контроль над нею перетворився на одну із глобальних проблем сучасності, що вимагає комплексного підходу [274, с. 43]. Хоча вчені зазначають, що у розвинутих країнах рівень злочинності знижується, втім у країнах, що розвиваються, він неухильно зростає [255, с. 126]. Україна належить сьогодні до групи країн, що розвиваються. У науковій літературі зазначається, що суспільства, які сповідують загальнолюдські цінності і які ставляться до своїх громадян з повагою і турбуються про їх благополуччя, є суспільствами із низьким рівнем злочинності. Страх перед злочинністю може вплинути на суспільну думку на користь повернення до більш жорстких санкцій, а права людини при цьому будуть порушуватися [255, с. 127, 129]. Більше того, сучасні дослідження доводять, що страх перед злочинністю породжує саму злочинність, тому що страх жертви викликає у злочинця почуття впевненості, а у жертви почуття безпорадності. Страх перед злочинністю і усвідомлення потенційної можливості стати жертвою злочину у сучасному суспільстві помітно зріс (у порівнянні з 80–90-ми рр. минулого століття) і є для людини більш актуальним, ніж, наприклад, страх старості або хвороби [35, с. 116–119]. На тлі цього відбувається зміна суспільної самосвідомості, розвивається звикання до життя у суспільстві, в якому існує об'єктивна загроза життю людини [217, с. 77–83]. Так, Г. А. Аванесов підкреслює, що злочинність виявляє себе найбільш небезпечно тоді, коли кожна людина відчуває її активний вплив на себе і на близьких людей, відчуває реальну загрозу, що заважає їй нормально жити і працювати [2, с. 14].

Сучасне суспільство побудоване на раціональності, але злочини часто виходять за межі раціонального [141, с. 163]. Відомий кримінолог Н. Крісті стверджує, що у суспільстві склалася нова ситуація,

яка характеризується невичерпністю джерела вчинків, які можна визначити як злочини [141, с. 15–16]. Проте вивчення злочинності вимагає окреслення чітких меж існування і життєдіяльності цього феномену.

Кримінологи як фахівці з проблеми злочинності повинні вирішити також наступне питання: чому психічно нормальні, осудні особи, які можуть усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності), керувати ними, можуть обрати у конкретній ситуації інший, не кримінально караний, варіант поведінки, все ж таки вчиняють злочини? [165, с. 29].

У цьому аспекті доречно вивчити таку категорію, як «межі» злочинності. Саме ця категорія дає можливість виокремити злочинність як явище і обмежити її кількісно-якісними показниками. Межі також дають уявлення про «охоплення» злочинності кримінально-правовою статистикою, тобто наскільки репрезентативно вона відображає кримінальну реальність.

До проблеми визначення меж пізнання злочинності включаємо питання про місце і функції злочинності у сучасному суспільстві, розуміння злочинності як кримінальної практики людей, кримінальну обумовленість злочинів, феномен латентної злочинності, можливості боротьби із явищем злочинності. При кримінологічному вивченні злочинності необхідно виявити загальну її поширеність і суспільну небезпеку в конкретних умовах місця і часу з метою оцінки її стану і тенденцій, визначення напрямів боротьби зі злочинністю; а також соціальні характеристики злочинності; власні, «внутрішні» характеристики злочинності [78, с. 62–63].

При вивченні злочинності важливо знаходити не лише найбільш поширені характеристики, не лише спільне у злочинності різних регіонів, представників різних соціальних груп, різних видів злочинності, а й відмінності, особливості, для того, щоб диференційовано, із врахуванням цих особливостей забезпечувати практичну діяльність. Аналіз злочинності повинен мати перспективний характер, інакше кажучи, не зводиться до фіксації її минулих станів, але і давати підстави для прогнозу [135, с. 112–113].

В українській кримінологічній науці досліджуване питання тією або іншою мірою ставало предметом наукових пошуків і дискусій для

таких вчених, як В. В. Голіна, І. М. Даньшин, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. М. Костенко, В. Ф. Оболенцев, І. П. Рущенко, В. О. Туляков, В. І. Шакун та ін. При вирішенні питання визначення меж пізнання злочинності слід також брати до уваги наукові праці і російських кримінологів – Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняна, Я. І. Гілінського, А. І. Долгової, С. М. Іншакова, І. І. Карпеця, Д. О. Лі, В. В. Лунєєва, І. М. Рагімова, О. М. Смирнова, Д. А. Шестакова та ін.

Досліджуючи межі пізнання злочинності у сучасній науці, слід відзначити, що поряд із вивченням феномену злочинності та його негативних наслідків, існують думки, що злочинність – це нормальна функція суспільства; продукт цивілізації, частина сучасної культури; показник соціальної патології [20, с. 19–22]. Наприклад, Ф. Таненбаум писав у 1943 р., що «злочинність вічна так само, як і суспільство... Чим складнішим воно стає, тим важче в ньому індивіду і тим частішими бувають його зриви...». На думку Дж. Флорити, злочинність, як і гріх, – нормальне явище в суспільстві; ненормальними ж є вигадані людьми санкції і закони. Подібну точку зору висловив ще в 1890 р. Е. Дюркгейм [268, с. 19–20]. Відомий філософ В. А. Бачинін наголошує, що злочини дозволяють певним категоріям індивідів реалізовувати свої трансгресивні нахили. Злочини випробовують міцність і надійність нормативно-ціннісних структур цивілізації, змушують її постійно займатися зміцненням своїх підвалин, підтримувати у стані готовності засоби стримування і блокування деструктивного напору кримінального середовища. Особа злочинця обирає хибні і трагічні шляхи вирішення існуючих суперечностей соціально-історичного процесу [20, с. 331–333]. Проте ми на цю позицію пристати не можемо, адже роздуми про злочинність як нормальну функцію суспільства нівелюють кримінологічну думку, так само як і думки про вічний і вроджений (генетичний) характер злочинності. Більш коректно вести мову про генетичну потребу людини до руйнування, не ототожнюючи вчинення конкретного злочину і явище злочинності у цілому. Слід також навести роздуми відомих вчених із цього питання.

Основний представник неофройдизму, німецький філософ, психолог та соціолог Еріх Фромм (1900–1980) критично переосмислив фройдівську точку зору на природу несвідомих потягів та роль со-

ціальних факторів у становленні особистості [66, с. 81]. У відомій праці «Анатомія людської деструктивності» Е. Фромм зазначає: «Специфічну людську пристрасть до абсолютного панування над іншою живою істотою і бажання руйнувати (злоякісна агресія) я виділяю в особливу групу і називаю словами “деструктивність” і “жорстокість”, які не мають, на мою думку, “філогенетичної програми”, не служать біологічному пристосуванню і не мають ніякої мети» [270, с. 18, 22]. А розглядаючи анатомію людської деструктивності, науковець розрізняв агресію біологічно адаптивну (незлоякісну) і біологічно неадаптивну (злоякісну). Перша – це реакція на загрозу вітальним інтересам індивіда; вона закладена у філогенезі, властива як тваринам, так і людям; має вибуховий характер і виникає раптово як реакція на загрозу ззовні, а її наслідки – усунення самої загрози або її причини. Інакше кажучи, адаптивна агресія – це інстинкт. Друга ж (деструктивність і жорстокість) зовсім не є захистом від нападу і не закладена у філогенезі, а є специфікою тільки людини; вона завдає біологічної шкоди і призводить до соціального руйнування. Основу біологічної злоякісної агресії становить не інстинкт, а певний людський потенціал, що сягає корінням умов самого існування людини [270, с. 33–34; 52, с. 333].

Нагадаємо, що така точка зору існує, з нею можна погоджуватися або спростовувати. Наприклад, Е. Фромм зазначає, що людина відрізняється від тварин саме тим, що вона є вбивцею. Відсутність у людини інстинкту «не вбивай» створює серйозну загрозу для світу. Людська деструктивність має генетичне (вроджене) походження [270, с. 34, 167, 175]. У своїй праці «Людина для самої себе» вчений ставить досить проблематичне питання: людина – добро чи зло? Він говорить про те, що людина деструктивна не тільки щодо інших, а й руйнує власне життя [271, с. 317, 326].

А коли історію злочину викладає, розмірковуючи щодо його причин, не автор другорядних детективів, а геніальний письменник-мислитель, то його роздуми неодмінно набувають вищого, метафізичного змісту. Саме такий вигляд має кримінальна колізія, що її зобразив Л. Толстой у повісті «Крейцерова соната». Ця невелика повість-новела була створена в 1887–1889 рр., коли митець уже був літньою людиною. Твір одразу викликав суперечливу реакцію читачів, крити-

ків, правознавців, філософів. Релігійно-філософські роздуми автора щодо причин соціальних вад та злочинів, які супроводжують розгортання фабули, і досі викликають реакції непорозуміння або обурення. Повесть побудовано у формі сповіді злочинця. Вважають, що устами Позднишева (вбивці) промовляє сам Л. Толстой, який висловлює власні філософські погляди на важливі питання людського буття, у тому числі на злочин. Позднишев усвідомив, що суспільство, у якому він живе, існує серед помилок стосовно кардинальних питань кохання, статі, шлюбу. «Я зробився звіром, лютим і хитрим звіром», – саме цими словами передає він власний стан, коли відчув у собі потребу бити й руйнувати. Характерним є те, що, розповідаючи про момент вчинення злочину, Позднишев найчастіше характеризує себе за посередництвом метафори «звіра, який прокинувся в ньому» [19, с. 131–133]. Це зайвий раз доводить нам складний механізм вчинення злочину, обмеженість нашого уявлення про злочинність, корені якої так чи інакше слід шукати в індивідуальній злочинній поведінці людини.

Філософ Е. А. Поздняков зі всією відвертістю пише, що кожна людина не тільки здатна на злочин теоретично, а й вчиняє його на практиці за будь-якої слушної і неслухної нагоди [196, с. 181]. Однак разом із цим слід пам'ятати, що схильність до руйнації – біологічне в людині, а вчинення злочинів, як правило, обумовлене явищами соціального характеру. Доведення ж до логічного завершення біологічних теорій призводить у кінцевому підсумку до визнання неповноцінними (злочинними) не тільки окремих осіб, груп, а й націй [110, с. 80–82].

Потрібно подолати у сучасній кримінології спрощенні уявлення про злочинність, відмовитись від розуміння злочинності як простої сукупності злочинів, розширити межі (територіальні, національні, ментальні, історичні, часові та інші) та напрями пізнання злочинності, вивчити її складові частини (злочинність неповнолітніх, рецидивна, жіноча, професійна та інша злочинність) і віднайти її витоки. Лише так досягнемо результатів у практичній діяльності боротьби зі злочинністю [231, с. 342].

Розглядуване нами явище злочинності є дзвінком про те, що існують певний конфлікт у суспільстві, негаразди у певній сфері

(сферах) суспільного життя. До того ж злочинність – це явище, що має значний еволюційний розвиток [50, с. 18–21]. Нагадуємо, як висока температура є ознакою хвороби, тобто хвороба сповіщає про себе через високу температуру, вона виявляється через цю температуру, так і злочинність сповіщає про себе, про недоліки у діяльності й захисті державних інститутів через окремі злочини [267, с. 553].

Сьогодні в науковому світі поставлено досить проблематичне питання: чи можна карати людину за злочин, якщо ми не маємо чіткого уявлення про «першопричини» злочинності, її сутність, джерело злочинної поведінки особи. Адже від цього уявлення, по суті, залежить успіх боротьби зі злочинністю. Незнання – це наслідок нашого нерозуміння цього явища і хвороби. Однак у той же час це і зізнання у нерозумінні сутності людської поведінки взагалі [216, с. 270–271].

Перспективним вбачається дослідження зв'язку злочинності й віктимності [201], що виступають своєрідними формами адаптації процесу девіантності до процесу змін соціальної структури [256]. Дуже часто саме напружені взаємовідносини між злочинцем і жертвою найбільш суттєво впливають на рішучість особи вчинити злочин. На думку О. Ю. Юрченко, категорія «зв'язок злочинець – жертва» може і повинна стати реальним інструментом прогнозування кримінальної дійсності й максимального її зниження шляхом виявлення не тільки майбутніх злочинців, а й потенційних жертв [291, с. 12]. Виникає питання і про межі злочинного потенціалу особи жертви у механізмі розвитку злочинного посягання.

При дослідженні проблеми злочинності слід враховувати, що феномен цього явища дуже тісно пов'язаний із механізмом криміналізації. Злочинність можна розглядати як породження даного механізму. Вона є оціночною оболонкою, яка наповнюється реальними суспільно небезпечними діяннями [101, с. 302–311]. У той же час Я. І. Гілінський зазначає, що відсутні природні межі, що відокремлюють злочинну поведінку від незлочинної. Ці межі встановлюються законодавцем, а тому вони штучні, відносні, а криміналізованість є результатом суб'єктивної волі законодавця. Більше того, сама злочинність – складне соціальне явище, що не має «природних» меж (на відміну, наприклад, від наркотизму, п'янства, самогубств) і визначається за допомогою різнопорядкових критеріїв: 1) суспільної небез-

пеки, реальної шкоди і 2) передбаченості кримінальним законом. Вчений вважає, що у реальній дійсності немає об'єкта, котрий був би «злочинністю» (або «злочином») за своїми внутрішніми, іманентними властивостями, і відносить злочинність і злочин до релятивних (відносних), конвенціональних (договірних) соціальних конструктів. Я. І. Гілінський називає злочинність мисленневою конструкцією, соціальним і мовним конструктом [49, с. 192–195]. Вважаємо, що така позиція вченого обумовлена положеннями девіантологічної науки (що відносить злочинність до основних форм девіантності), не завжди справедливо розширює межі злочинного і робить досить складною побудову інформаційної моделі злочинності й можливості її виміру. Хоча, як відомо, існує певна відносність і у розумінні самої девіантності. Це поняття, що пов'язане із інтеграцією та недоінтеграцією соціальних систем і субсистем. Неможливо сформулювати судження про девіантність або її відсутність без конкретного відсилання до системи або субсистеми, у якій вона функціонує [193, с. 360–363]. А судження про злочинність як систему і у сучасній кримінології є суперечливим і недоведеним твердженням, про що зазначалося в підрозд. 1.2. даного дослідження. У той же час вчений слушно зазначає про необхідність розроблення визначення злочинності, що відображало б соціальну природу, сутність злочинності, а головне, мало б указівку на її специфічність. Визначення злочинності має бути специфічним саме для злочинності [49, с. 191–192].

У свою чергу, О. М. Бандурка підкреслює, що злочинність є сукупністю суспільно небезпечних діянь, такими актами, які шкодять матеріальним інтересам людей, породжують горе в сім'ях, збирають кривавий врожай вбивств і фізичних ушкоджень, несуть для країни величезні економічні збитки. Разом із цим вчений досліджує зв'язок поміж злочинністю і «фоновими явищами» (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція). Між злочинністю і цими явищами існує виразна кореляційна залежність. Сьогодні почали поширюватися нові форми залежностей, до яких, у першу чергу, належать ігроманія, мультимедійні адикції, залежність від Інтернету. Простежується цікава і парадоксальна ситуація: людина у ХХ і ХХІ ст. стає усе більш вільною в економічному, політичному, духовному аспектах, але в такий спосіб наші сучасники потрапляють у тенета різних

залежностей, які деформують внутрішній світ і часто-густо підштовхують людину до кримінальних діянь. Девіантна поведінка, безперечно, пов'язана з особистістю людини, із внутрішніми ментальними процесами, але разом із тим – це і масові, типові, отже, соціальні форми поведінки. Якість життя, безпека особи, ризики щодо дітей та їх майбутнього безпосередньо пов'язані з поширеністю девіантних явищ у суспільстві. Суспільство не може спокійно оминати ці явища, певна реакція завжди супроводжувала девіантну поведінку [15, с. 26].

Як властивість суспільства породжувати безліч небезпечних для людини діянь (злочинну множинність) аналізує злочинність Д. А. Шестаков. Він формує нову кримінологічну концепцію: злочинність – не злочини, злочин – не порушення кримінального кодексу. Автор доводить, що злочин – це проявлене ззовні діяння, у той час як злочинність – внутрішня схильність індивіда до вчинення злочинів, сформована у нього властивість чинити у певних ситуаціях злочинно. Множинність вчинених злочинів і злочинність співвідносяться як явище і сутність, а причини злочинів виступають як щось сполучне між другим і першим. Злочинність прихована, її неможливо пізнати простим спогляданням вчинених і тим більше зареєстрованих у суспільстві злочинів. Злочинність, як справедливо зазначає вчений, виражає те головне, що характеризує процес відтворення злочинів, його внутрішню, глибинну закономірність, що являє собою приватний (окремий) випадок більш загальної закономірності багатоваріантної, конфліктної поведінки людей, які об'єктивно знаходяться у взаємних протиріччях один з одним. Таким чином, злочинність – це сама закономірність, у силу якої одвічно вчиняється значна кількість злочинів, а самі злочини – зовнішня форма її прояву [207, с. 6–17]. Але вчений також зазначає, що кримінологія не повинна обмежуватись кримінально-правовим визначенням поняття злочину, а має розробити власне кримінологічне його розуміння, хоча і погоджується з тим, що воно буде розпливчастим і можливо заплутатися у розмежуванні однойменних понять у кримінальному праві і кримінології [207, с. 22–24]. Злочинність Д. А. Шестаков пропонує розуміти як соціальну підсистему, що виражає властивість суспільства до відтворення злочинів і на-

голошує, що кримінологічному осмисленню підлягають не лише зафіксовані владою у законі злочини, а й інші небезпечні для людини діяння [283, с. 249].

Ми ж виходимо з того, що межі пізнання злочинності формально встановлює Кримінальний кодекс. Він виступає кримінально-правовою моделлю розуміння меж злочинності і є ідеальними межами самої злочинності.

Питання про те, чи має злочинність власні межі і завершення, досліджувала і А. І. Долгова. Автор надає двозначну відповідь на це питання: з одного боку, межі злочинної поведінки визначаються законами держави, а з другого – історії людства властиві періоди правового і кримінологічного свавілля (безчасся). Для розуміння сутнісних якостей сучасної злочинності слід використовувати такі поняття, як «екструзивна» та «інтрузивна злочинність». Екструзивна злочинність – це кримінальні явища, які достатньо чітко усвідомлені суспільством як злочинні. Така злочинність засуджується і витісняється системою соціально-правових відносин, і перш за все нормами кримінального права, із суспільного життя. У той же час, витісняючись (екструдуючись) із встановлених у суспільстві соціальних, економічних і політичних відносин, ця частина злочинності створює власні відносини, набуває певної структури, формує свої організовані утворення, розвиває свої традиції і навіть породжує свою кримінальну субкультуру. У більшості досліджень, присвячених проблемам боротьби із рецидивною, професійною і організованою злочинністю, аналізується саме екструзивна злочинність.

Визначимо й іншу якісну сторону явища злочинності – інтрузивна злочинність, яка здійснює і продовжує здійснювати значно більший негативний вплив на соціально-економічні процеси у сучасному суспільстві. Головна відмінна риса інтрузивної злочинності полягає у тому, що вона природним шляхом інтрузується – проникає, вбудовується і починає відігравати суттєву роль у системі соціальних, правових, фінансових, економічних та інших відносин, поступово змінюючи політичне, культурне і духовне життя суспільства. Висуваються гіпотези і наводяться докази того, що саме інтрузивна злочинність була причиною соціально-економічних і політичних криз у 90-ті рр. минулого століття [186, с. 67, 69–70].

Тривають дослідження і визначення деструктивної і «конструктивної» злочинності, мімікрійної злочинності, інтрузивно-деструктивно-мімікрійної злочинності (ІДМ-злочинність) [186, с. 70–78].

Визначаючи межі пізнання злочинності, слід враховувати також, що оцінка злочинності складається із аналізу характеристик кримінально караних діянь, суб'єктів таких діянь, жертв, матеріального збитку та іншої шкоди, інших наслідків порушень кримінальної заборони. Узагальнення даних про осіб, що вчиняють злочини, типізація цих осіб дозволяє більш точно прогнозувати динаміку злочинності, масштаби її впливу на інші соціальні явища і процеси [165, с. 11].

Вважаємо, що при визначенні злочинності та її меж пізнання слід виходити перш за все із положень ст. 11 Кримінального кодексу України: «Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ч. 1). Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2)» [131, с. 11].

Поділяємо погляд, відповідно до якого злочин можливо і потрібно розглядати і з позиції кримінології, і з позиції кримінального права [198, с. 50–56]. При кримінально-правовому підході увага зосереджується на юридичному аналізі складу злочину в єдності чотирьох його елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони. Злочин аналізується як відносно ізольований акт винного порушення людиною кримінальної заборони. При кримінологічному аналізі злочин розглядається, по-перше, у контексті взаємодії зовнішнього для людини середовища і характеристики самої людини; по-друге, не як одномоментний акт, а як певний процес, що розгортається у просторі й часі. Межі кримінологічного аналізу злочину, як правило, ширші, ніж межі кримінально-правового дослідження. У той же час при аналізі злочинності завжди враховуються зміни кримінального законодавства. А кримінальне право, оцінюючи і розділяючи всі діяння на злочинні й незлочинні, тим самим окреслює межі злочинності як соціального явища [155, с. 62]. Отже, у криміно-

логії при дослідженні меж пізнання злочинності більш доречним є кримінологічний аналіз усталеного у кримінальному праві поняття злочину, а не розробка власного визначення злочину, що може суперечити, значно розширювати і породжувати двозначне розуміння самої природи злочинного.

Злочинність наділена кримінально-правовою ознакою [71, с. 53–54]. В обсяг злочинного включаються ті діяння, які порушують кримінально-правові норми. Поза кримінально-правовою оцінкою немає як злочинів (елементів злочинності), так і злочинності у цілому. Сфера злочинного є одночасно і суспільно небезпечною, і протиправною. За її межами залишаються аморальні вчинки і правопорушення, відомі іншим галузям права. Винятки становлять так звані «фонові» явища злочинності. Проте їх кримінологія повинна вивчати лише у зв'язку із вчиненням тих діянь, які передбачені кримінальним законом.

Із зміною кримінального законодавства у бік криміналізації або декриміналізації окремих діянь межі злочинності розширюються або звужуються. Включення ж до поняття злочинного різних форм девіантної (делінквентної) поведінки породжує антилегалістське розуміння злочинності, що відрізняється крайньою невизначеністю, є досить розпливчастим і суб'єктивним, призводить до підміни злочинності аморфною сукупністю різних видів поведінки, що відхиляється від соціальних норм [71, с. 54].

Не слід усі вчинки, які вважаємо (суб'єктивно кожен) злочинними, вводити у рамки кримінального закону. Що віднести до злочинів, а що ні – це питання про стан суспільства, політики держави, ставлення до своїх громадян [111, с. 5]. Кримінальне законодавство слід формувати і формулювати з надзвичайною обережністю, ставлячи під захист кримінального закону лише ті сфери суспільних відносин, які дійсно потребують його захисту [113, с. 96–97].

До того ж існує і теза про те, що у кожного суспільства є власний «поріг насичення злочинністю» і саме існуючий у суспільстві рівень злочинності визначає можливість криміналізації або декриміналізації певних діянь [268, с. 20; 262, с. 240]. Якщо існуючий у суспільстві рівень злочинності нижче «порогу насичення», у суспільства з'являється можливість зробити кримінальні закони більш жорсткими.

А коли злочинність досягає такого порогу, тоді вона стає питанням політичним і виникає колізія між правопорядком і послабленням напруженості шляхом «декриміналізації» певних діянь. Приклади можна знайти в дискусіях щодо легалізації вживання наркотичних засобів, проституції, азартних ігор. Вважаємо, що питання криміналізації певних діянь має розглядатися в тому випадку, коли рівень злочинності нижче порогу насичення, але має тенденцію до зростання. Варто пам'ятати, що надмірна криміналізація діянь може породжувати у суспільстві певне поле соціальної напруги і потенційну можливість кожного громадянина відчувати себе частиною злочинного світу.

У науковій літературі існують також пропозиції розглядати поняття «злочинність» у широкому (філософському) і у вузькому (соціальному) сенсі [162, с. 41–46]. Проте погляд на злочинність із філософських категорій «добро» і «зло» не тільки може бути суб'єктивним, а й унеможливує кримінологічну характеристику злочинності, що не включає аналіз універсальних цінностей. Хоча окремі вчені намагаються побудувати системну модель соціуму злочинців – модель абстрактну та ідеальну і розраховали, що частка злочинців у світі не перевищує 5,6% від усього світового населення, частка неповнолітніх і рецидивістів у сумі – 45% від числа усіх злочинців, а 94,4% людей злочини не вчиняють. Одним із критеріїв такої системи названо число дисгармонії (тобто передбачувані злочинці) [162, с. 44, 81–83]. Виникають сумніви у можливості використання такої системи, адже вона не враховує всі показники злочинності, ґрунтується на статистичних даних, що не мають єдиної основи і є досить абстрактною.

Значно звужує межі пізнання злочинності існування феномену латентної злочинності як сукупності фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відбиття (відображення) в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [180, с. 12]. Класифікація латентної злочинності будується за різними підставами: а) за рівнем латентності окремих злочинів; б) за механізмом їх утворення. За першим критерієм виділяють три групи. Перша – злочини, рівень

латентності яких не перевищує половини від кількості зареєстрованих. Такі злочинні посягання мають мінімальний рівень латентності. До другої групи включаються злочинні діяння, серед яких кількість латентних більше 50%, але менше загальної кількості зареєстрованих. Це група посягань із середнім рівнем латентності. І, нарешті, до третьої групи треба віднести злочини, рівень латентності яких перевищує кількість зареєстрованих діянь певного виду. Так, Кримінальний процесуальний кодекс України містить низку статей, що прямо чи опосередковано сприяють латентизації окремих груп злочинів (статті 477–479) [132, с. 244–247].

Залежно від механізму утворення латентних злочинів всю їх масу можна поділити на чотири видові класи, групи. Перша група – це сукупність фактичних злочинів, про які ні правоохоронним органам, ні посадовим особам, ні громадянам нічого невідомо. Друга група – злочини, відомі як окремим громадянам, так і посадовим особам, але ні ті, ні інші не повідомляють про це у відповідні органи. Мотиви такого неповідомлення можуть бути різними. Третя група – злочинні діяння, факт вчинення яких став відомий потерпілим чи стороннім, але вони через неясність ситуації або неправильну правову оцінку не повідомляють про злочин в органи кримінальної юстиції. Четверту групу становлять злочини, про які органу, що веде боротьбу зі злочинністю, стало відомо, але його представник із різних причин не реєструє виявлений злочин. Як зазначається в науковій літературі, вказані класифікації мають практичне значення [182, с. 47].

У сучасний період дослідження прихованих явищ злочинності знаходиться на якісно новому рівні: розширилися об'єкти вивчення, більш докладно і комплексно досліджуються латентна злочинність і її види, предметом вивчення стала латентна злочинність окремих видів злочинів; особливої актуальності набуло встановлення параметрів тіньової економіки. Були також розроблені методи вивчення існуючої реальності – математичні, економічні, а також вдосконалені методи, що використовувалися раніше. Однак і досі немає єдиного поняття у визначенні самої природи латентної злочинності – чи є прихована частина злочинності самостійним явищем або слід вести мову про латентність як властивість, що притаманна злочинності? До того ж недостатня обізнаність про реальний стан злочинності породжує

цілу низку негативних обставин, зокрема, у суспільстві не формується чіткого уявлення про дійсну поширеність злочинності, про кількість осіб, які причетні до злочинів, а також про реальну «ціну» злочинності. Латентна, безкарна злочинність є і потужним важелем самодетермінації злочинності, породжує продовження злочинного шляху і залучає нових осіб в орбіту протиправної поведінки [237, с. 10–12, 21–22].

Феномен латентної злочинності ускладнює можливості впливу на злочинність і боротьби з цим явищем, адже знижується ефективність механізмів кримінологічного прогнозування і планування. Злочинність, проте, не має розглядатися як зло, для якого не існує меж. Існують межі впливу і на злочинність. Формування організаційно-правових основ, які сприяли б реформам та забезпечили б надалі більш ефективну роботу органів кримінальної юстиції, є стратегічно важливим завданням, що має вирішуватися на таких засадах: політична воля найвищого керівництва держави щодо необхідності трансформації системи кримінальної юстиції у потужний державний механізм забезпечення внутрішньої безпеки; поетапність та послідовність реформ, науковий підхід до визначення шляхів здійснення реформ; урахування світового досвіду боротьби зі злочинністю; забезпечення процедур і механізмів підготовки законодавчих та інших нормативних актів, необхідних для реалізації реформ [276, с. 17–23; 277].

Злочинність, подолавши певні етапи у своєму розвитку, починаючи від уявлення про неї як прояв злої волі, пройшовши шлях від теорій крайнього біологізаторства до теорій крайнього соціологізаторства, сьогодні має розглядатися як кримінальна практика людей, межі якої визначаємо у рамках зареєстрованої злочинності, відповідно до кримінального закону, і тієї її значної частини, яку називають латентною злочинністю, і вивчення якої є самостійною кримінологічною проблемою. Включення ж до меж пізнання злочинності різноманітних форм девіантної поведінки несправедливо розширить її межі, наповнить проявами суб'єктивізму і поставить під сумнів можливості її кількісно-якісної інтерпретації, що звичайно ж не сприятиме кримінологічному вивченню феномену злочинності [235, с. 329].

Межі пізнання злочинності знаходяться зараз на таких кримінологічному та історичному етапах, які ґрунтуються на плюралізмі

наукових поглядів представників антропологічної, класичної, соціологічної, соціобіологічної концепцій злочинності. Дослідження біологічної схильності людей до девіантної поведінки, так само як і визнання соціальної природи злочинності, доводять, що не слід абсолютизувати ці погляди. Злочинність, а саме різні її прояви, мають різне співвідношення біологічного і соціального. А тому глибина її пізнання повинна бути на межі соціально-біологічної природи злочинності.

2.2. Різноманітність точок зору на природу й визначення злочинності в кримінології та їх критичний аналіз

Злочинність, її сутність і природа належать до предмета науки кримінології, є важливим об'єктом вивчення у вітчизняній правовій системі. Вивчення феномену злочинності відіграє сьогодні важливу роль у правовому житті суспільства, а тому посідає значне місце в наукових дослідженнях із кримінології.

Сучасна наука кримінології зіткнулася зі складним характером державно-правового будівництва у самостійній державі Україна. Із проголошенням державної незалежності України відбулися суттєві соціально-політичні, правові, економічні та кримінологічні зміни, різко погіршився соціально-психологічний клімат у суспільстві у зв'язку із різкими змінами, що відбулися. Початок 90-х рр. минулого століття характеризувався значним «обвалом» законотворчості й правосвідомості й посиленням кримінально-правової свідомості населення не тільки в Україні, а й у близьких до неї країнах СНД. Усе це знайшло відображення у рівні й структурі злочинності в Україні на початку 1990-х рр.

Соціально-економічна ситуація в Україні з часу проголошення її незалежності визначалася тривалим процесом глибоких економічних перетворень, спрямованих на побудову цивілізованих ринкових відносин, удосконалення державних інститутів, правовідносин, які за-

безпечували б подальший рух до демократії європейського зразка. Проте окремі процеси та явища в економічній, політичній, соціальній та інших сферах життя суспільства мали ознаки криміногенного спрямування і прямо чи опосередковано сприяли поширенню різних видів злочинних проявів та злочинної поведінки. Статистичні дані та результати кримінологічних досліджень свідчать, що з року в рік рівень злочинності в Україні зростає [42, с. 83]. У середньому темп її приросту в період з 1990 р. по 1995 р. становив 12,2%. Найвищий приріст зареєстрованих злочинів спостерігався у 1992 р. (+18,5%), проте найбільша кількість злочинів була зареєстрована у 1995 р. – 641 860 злочинів. З того часу до 2009 р. спостерігався спад у рівні злочинності, за винятком 2003 р., коли рівень злочинності раптово зріс. У 2011 р. було зареєстровано 515 833 злочини – це максимальний показник рівня злочинності за останні шість років, що свідчить про повернення тенденцій до зростання злочинності.

Злочинність початку 1990-х рр. виявила себе з іншого боку, ніж вчила кримінологічна наука радянського періоду. Криміногенна ситуація в Україні за роки її незалежності характеризувалася стабільною тенденцією до збільшення кількості зареєстрованих злочинів у порівнянні з 1991 р. [79, с. 44; 251]. Це був час панування людської деструктивності. Проте він змушував більш уважно придивитися до такого явища, як злочинність. Стало зрозумілим, що, з одного боку, злочинність – це прояв деструктивності суспільства, а з другого – прояв деструктивності самої людини. Як у вітчизняній, так і зарубіжній кримінології країн СНД, розпочалися нові кримінологічні дослідження і формування нових підходів до розуміння природи злочинності та її визначення. Але ці дослідження були проведені у 1990-х рр. і не могли враховувати значну кількість як зарубіжних наукових праць, так і наукових надбань сучасних українських кримінологів. За двадцять років злочинність у цілому зросла в три рази, а з ряду злочинів (крадіжки, грабежі) – іще більше. Головне ж у сучасній злочинності – це не кількісні її зміни, а якісні перетворення, виявом яких є поява нових видів злочинів, зростання масштабів злочинності, зухвалість і жорстокість дій злочинців, проникнення злочинності в усі структури суспільства і держави, рівень її організованості і міжнародного «співробітництва», тобто концен-

троване вираження того, що загрожує вільному і незалежному існуванню держави [114, с. 23–25]. Сучасне визначення злочинності можливе лише на підставі комплексного і всебічного аналізу існуючих нині кримінологічних підходів до цього явища.

Кримінологія зараз увійшла у постліберальний етап свого розвитку. Її увага зосереджена на міжнародній складовій злочинності, глобальних факторах і процесах її відтворення [284, с. 50]. Економічні світові кризи, які нині змінюють світ, теж мають свої кримінальні індикатори. Глобальна світова економічна криза спричинила нове зростання кримінальної активності у світі [184, с. 147]. Отже, підходи і методи її вивчення повинні бути міждисциплінарного міжнародного характеру. Зміст кримінологічної науки мусить «глобалізуватися» [6, с. 121].

За експертними даними, щорічно у світі вчиняються більш як 100 млн злочинів, при цьому простежується тенденція до зростання злочинності в більшості держав. Учені зазначають, що насправді сукупна маса щорічно вчинюваних злочинів становить 8–10% від світового соціуму, тобто щороку, з урахуванням латентних діянь, на планеті вчиняється 600–700 млн злочинів [254, с. 85]. Усе це змушує по-новому подивитися на явище злочинності у сучасному суспільстві, досліджувати нові фактори її розвитку, враховуючи загальносвітові тенденції. Сучасне визначення злочинності повинне мати універсальний характер, що відповідає сучасному рівню розвитку кримінології.

Криміногенна ситуація в Україні залишається складною, і питання посилення боротьби зі злочинністю знаходяться у центрі уваги правоохоронних органів. Вирішення даного завдання вимагає наукового дослідження реального стану злочинності у державі (що було покладено на Національну академію правових наук України і практичні відомства) [124, с. 3].

Розглядаючи питання про стан злочинності у державі, Рада національної безпеки і оборони України відзначала, що злочинність, особливо в умовах поглиблення соціально-політичної та фінансово-економічної кризи в державі, становить серйозну загрозу національній безпеці України. Вона стала одним із негативних чинників, який серйозно впливає на ефективність діяльності органів державної влади, підриває стабільність і систему правопорядку, захищеність

прав, свобод і законних інтересів громадян. Злочинність формує систему протиправних переваг у доступі до влади, матеріальних ресурсів і благ, унеможливаючи вільну ринкову конкуренцію, порушуючи принципи демократії та соціальної справедливості [213]. А українські правозахисники (близько 30 правозахисних організацій) у щорічній доповіді про права людини заявили про погіршення ситуації з правами людини за підсумками 2011 р. та назвали бідність і залежний суд ключовими тенденціями останніх років [204].

Саме тому в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства та розбудови державності в Україні вивчення кримінологічно-правового феномену злочинності має велике теоретичне та практичне значення, адже потребує перегляду і нової інтерпретації саме поняття злочинності і критичний аналіз вже існуючих визначень, про що автор зазначав у підрозд. 1.2. розд. 1 даного дослідження.

Із перших висловлювань щодо злочинності (а вони належали античним філософам Аристотелю та Платону) і до наших днів панує фактично єдина думка стосовно того, що злочинність існує у суспільстві і перш за все є суспільним феноменом [93, с. 17]. Багато дослідників злочинності у різні часи пов'язували її із соціальною недосконалістю суспільства, яке не забезпечує розв'язання його соціальних проблем, у тому числі формування потрібної суспільної спрямованості та етичної поведінки громадян, насамперед молодого покоління. Тим самим явищу злочинності давно надавалася соціальна характеристика.

На засадах розуміння соціальної природи негативних суспільних проявів, до яких належить і злочинність, необхідності усунення її соціальних передумов, удосконалення суспільного ладу відповідно до гуманістично-демократичних ідей в Україні ґрунтували свої праці філософ-просвітник Г. С. Сковорода, політичні мислителі М. І. Костомаров, М. П. Драгоманов, фахівці кримінального права О. Ф. Кістяківський, С. О. Богородський, М. П. Чубинський та ін. Останньому належить твердження щодо соціального запобігання злочинам як основи протидії злочинності [93, с. 18–19].

Вчинення у суспільстві дій, що становлять небезпеку для умов його життєдіяльності, які із заборонаю їх у законі отримали назву злочинів, з давніх часів привертало увагу багатьох мислителів. Філо-

софи і психологи, теологи і соціологи, біологи і медики, юристи і кримінологи, представники майже всіх галузей суспільно-гуманітарних наук торкалися феномену вчинення злочинів, намагаючись зробити свій внесок у розкриття його природи та пояснення масового тривалого функціонування. І це не дивно, адже проблема злочинності тривалий час перебуває у центрі уваги суспільства і за численними опитуваннями громадської думки не лише в Україні, а й у багатьох інших країнах давно посіла чільне місце серед актуальних суспільних проблем, пропустивши поперед себе хіба що проблеми забезпечення економічного розвитку і матеріального достатку [90, с. 43].

Поза аналізом слід залишити теологічне розуміння природи злочинного і злочинності як спадщини первородного гріха, хоча саме релігійною філософією розглядалася проблема співвідношення божественного начала в людині і гріха як прояву його індивідуальної сатанинської злої волі, що зумовлювало підставу відповідальності перед Богом і владою. У філософській літературі наголошується, що існування зла є найбільшою тасмницею світового життя і найбільшою складністю для офіційної теологічної доктрини і для будь-якої моністичної філософії. І дотепер у філософії триває дискусія: чи має зло самостійне, власне онтологічне буття і, як таке, вкорінене у самій реальності або виступає фрагментом життя, спрямованого в цілому до добра? Насправді, чи в людині спочатку прихована у зародку здатність до зла (утім, як і здатність до добра), у тому числі і до вчинення злочину, або вона її набуває у процесі онтогенезу? У спробі відповісти на це питання в кримінології виник ряд концептуальних позицій, а отже, розуміння і визначення злочинності [52, с. 325].

Злочинність як кримінальна реальність – складне для розуміння (а головне, для сприйняття) суспільне явище, про яке багато хто (і науковці, і політики, і практики) судить дуже поверхово. Часто (і це позначається на визначеннях) її намагаються представити тільки як сукупність злочинів, вчинених у певний період часу на конкретній території. Фактично аналізу піддається не феномен злочинності, а її прояви, тобто зареєстровані злочини [52, с. 328].

Проблема дослідження злочинності стала предметом наукових пошуків для багатьох учених у сучасній Україні. Значний внесок

у розв'язання цієї проблеми зробили такі українські вчені, як О. М. Бандурка, В. С. Батиргареева, А. М. Бойко, В. І. Борисов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, Л. М. Доля, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, Т. С. Жукова, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, О. Г. Колб, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Г. В. Маляр, І. Б. Медицький, В. Ф. Оболенцев, В. М. Попович, І. П. Рущенко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, О. Л. Тимчук, В. О. Туляков, І. К. Туркевич, В. І. Шакур, О. Ю. Шостко, Л. О. Шепеленко та ін. Великий інтерес для розвитку уявлення про злочинність на сучасному етапі розвитку кримінологічної науки становлять роботи і таких російських вчених, як Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, М. М. Бабаєв, Я. І. Гілінський, А. І. Долгова, С. М. Іншаков, І. І. Карпець, О. Л. Крайнева, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, Д. О. Лі, В. В. Лунєєв, В. В. Орєхов, Ю. Є. Пудовочкін, І. М. Рагімов, О. Б. Сахаров, О. В. Старков, С. М. Шапієв, Д. А. Шестаков, А. М. Яковлев та ін.

Уже в незалежній Україні слід відзначити певну тенденцію до відходу від класичного визначення злочинності, пошуку її сутнісної основи [228, с. 370]. Позитивним є також те, що на відміну від західної кримінології, у якій саме поняття злочинності має різні назви [249, с. 241]: *criminality*, *delinquency* (злочинність як дії індивідумів); *crime* (злочинність як суспільне явище); *maleficence* (*malfeasance*) (злочинність як шкідливість та пагубність), поняття «злочин», «злочинність», «злочинне діяння» у вітчизняній кримінології не ототожнюються, а поняття «злочинність» не є уявною абстракцією, а має власну теоретичну конструкцію. У західній кримінології переважає розуміння злочинності як порушення закону, що є особливо серйозним, сукупність злочинних дій у цілому (небезпечність яких зростає із вчиненням злочину) або як помилкові й необдумані дії [297, с. 229]; злочинність також визначають як правопорушення або злочин, за які особа може бути покарана за законом, або як нерозумні чи аморальні вчинки [298, с. 282]; або як позитивні чи негативні дії, що полягають у порушенні кримінального закону [295, с. 370–371]. Злочинність (злочин) та проступок іноземні вчені ототожнюють, зазначаючи, що такі поняття є синонімами, хоча і відзначають, що термін *crime* (зло-

чинність), на відміну від терміна *misdemeanor* (проступок), вживають при вчиненні більш тяжких за своєю природою злочинів [295, с. 370–371]. Хоча так само, як і в нашій державі, у західному суспільстві погляди на злочинність є заплутаними через діяльність політичних сил, засобів масової інформації і академічний консерватизм вчених [296, с. 101–105].

Сучасна наука кримінології в Україні розвивається шляхом визначення поняття злочинності перш за все як соціального явища, сукупності певних діянь, відповідальність за які передбачена кримінальним законом. Різні наукові погляди і методологічні підходи до вивчення природи і сутності злочинності зумовлюють виникнення різних визначень злочинності у сучасний період розвитку кримінології. Деякі з цих визначень ми наводимо нижче.

Академік А. П. Закалюк наводив власне предметно-сутнісне поняття злочинності, зазначаючи, що злочинність – це феномен суспільного життя у вигляді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнообумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства. У цьому визначенні немає деяких традиційних для поняття злочинності ознак, зокрема, пов'язаних із територією і часом, оскільки вони стосуються виміру злочинності, а не її сутності [91, с. 139]. Схожі визначення злочинності як кримінальної активності частини членів суспільства наводяться і в сучасних наукових публікаціях, при цьому наголошується, що за такого підходу злочинність має розглядатися переважно з позицій явища, тобто визначення злочинності у широкому розумінні [37, с. 108].

Відомий кримінолог В. М. Дрьомін пропонує праксеологічний підхід до пізнання злочинності, розуміння злочинності як предметної діяльності і соціальної практики. Учений обґрунтовує, що злочинність, являючи собою результат особливий за своїми мотивами, метою і морально-правовими оцінками предметної діяльності, виступає лише як один із проявів людської активності й перебуває в закономірних зв'язках з іншими видами діяльності людини [80, с. 97–117]. До того ж, на думку науковця, злочинність у соціальному і психологічному аспектах є перш за все продуктом діяльності людини, результатом її соціальної активності і виявляється у масових щоденних практиках, які можна позначити терміном «кримінальні

практики», що фактично постають як соціальні інститути [81, с. 70–71]. Кримінальна практика – це широко поширений різновид соціальної практики, специфічного соціального досвіду, що виявляється у поведінці, яка заборонена кримінальним законом. Злочинність – це широко поширена соціальна активність, різновид масової практики людей, що виявляється у деструктивній поведінці (діяльності, вчинках), що тягне за собою кримінальну відповідальність відповідно до діючого на даній території і в даний час законодавства [208, с. 77, 81].

Професор В. В. Голіна зазначає, що займався розробкою підходів до розуміння витоків злочинності, а з огляду на це констатує, що визначення поняття злочинності вимагає нових наукових пошуків. Він наголошує, що сутність злочинності закладена у базових людських властивостях, у ментальній і психологічній конструкції людини, тобто в нас самих. Форма прояву сутності у вигляді множинності злочинів формує злочинність як кримінально-правовий феномен. Утворюється синдром кримінальної активності, тобто виникає переконання і рішучість вирішувати існуючі проблеми незаконним, злочинним шляхом. Цей синдром можна назвати «криміногенний потенціал суспільства». Його реалізація і є проявом злочинності. Акцент кримінологічних досліджень переноситься на реальне джерело злочинності – криміногенний потенціал суспільства. Це буде вимагати розробки відповідного понятійного апарату, інших кількісно-якісних вимірювань, іншого розуміння детермінант, а в цілому – і розробки концепції зниження криміногенного потенціалу і його проявів [52, с. 336].

Теоретичною передумовою вдосконалення видового поняття злочинності, як стверджує Б. М. Головкін, є наявна ситуація, за якої центральна категорія кримінологічної науки належить до найменш визначеної, найбільш суперечливої і методологічно застарілої. Вчений визначає, що кримінальна реальність (злочинність) являє собою історично усвідомлену антисуспільну форму людського буття, виражену в протиправній діяльності системного характеру в конкретних умовах простору й часу [57, с. 29, 37].

Професор І. М. Даньшин доводив, що злочинність – це відносно масове, історично мінливе, що має певну територіальну і часову

поширеність, соціальне явище, являє собою цілісну, засновану на статистичних закономірностях систему одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом. Окрім того, що злочинність – соціальне явище, вчений вказував на те, що злочинність – це збірне поняття, що є органічною, а не арифметичною сукупністю суспільно небезпечних діянь [71, с. 50–55]. Висновки про злочинність як органічну сукупність залишаються спірними і потребують подальшого аналізу і вивчення [24, с. 179].

У свою чергу, І. К. Туркевич, аналізуючи ознаки злочинності, наводила таке визначення злочинності: злочинність – це відносно масове, суспільно небезпечне, історично мінливе, соціальне й кримінально-правове явище, яке виникло на певному етапі розвитку суспільства і складається з системи злочинів і осіб, які їх вчинили за певний час на відповідній території [257, с. 19].

Злочинність як масовий прояв деструктивності у поведінці людей, що виражається у системі передбачених кримінальним законом діянь, вчинених на даній території або серед членів певних соціальних груп протягом одного року або якоїсь його частини, визначав А. Ф. Зелінський [94, с. 24–25].

Існують погляди на злочинність як на відносно масове явище кожного суспільства, що складається з сукупності окреслених кримінальними законами вчинків, скоєних на тій чи іншій території протягом певного часу [163, с. 9], і як на правову модель реального, складного і динамічного суспільно небезпечного соціально-правового явища, що успадковує і моделює лише частину його ознак і є системою злочинів, вчинених на певній території або в тій чи іншій державі чи регіоні за певний період часу, а також осіб, які винно їх вчинили [269, с. 18–19].

Кримінологи наголошують на перспективності наукового переосмислення кримінологічної категорії «злочинність» у світлі системно-структурної категорії «зло», де у рамках категорії «неправо» злочинність виявляється у вигляді суспільно небезпечного процесу і/або результату певної сукупності поведінкових актів конкретних людських індивідів [34, с. 159]. Тривають дослідження кримінології злочинності як відносно самостійного різновиду соціальної практики (кримінальної практики), тісно пов'язаної з іншими видами актив-

ності людини в різних соціальних сферах [241, с. 379] і в той же час як суспільно небезпечної поведінки [242, с. 335–338], що створює певну термінологічну невизначеність при вивченні злочинності.

Також злочинність у сучасній кримінології визначають як анти-соціальну, деструктивну, відносно масову, історично мінливу, яка має певну територіальну і часову поширеність, суспільно небезпечну поведінку суб'єктів кримінально-правових відносин, що становить статистичну сукупність злочинів, які визначаються кримінальним законом відповідно до кримінально-правової політики держави [105, с. 166–169], або як історично минуше, мінливе, соціальне і кримінально-правове явище, що становить сукупність усіх злочинів, вчинених у державі або регіоні за відповідний період [226, с. 306–307].

Інші науковці, О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко, визначають злочинність як соціально-правове явище, історично мінливе, що становить систему (сукупність) злочинів, вчинених у певній державі (регіоні) за той чи інший період, унаслідок певних причин і яке підпорядковане статистичним закономірностям [14, с. 7].

У той же час І. П. Руценко стверджує, що сьогодні ми маємо усі підстави остаточно звільнитися від парадигми XIX ст. та ідеологізації феномену злочинності. По-перше, злочинність не може бути подоланою остаточно, бо є невід'ємною складовою суспільного життя; по-друге, вона не визначається певною сумою причин (факторів) і усі лінійні моделі причинно-наслідкового типу не здатні коректно пояснити цей феномен. Злочинність за своїм глибокими коренями не є ситуативною, або визначеною конкретними мінливими причинами. Злочинність – функціональна, бо вона «обслуговує» певні потреби й інтереси як індивіда, так і суспільних структур та інституцій. Такий підхід теоретично є висновком трактування злочинності як форми соціальної адаптації [220, с. 185].

Існує й таке визначення поняття злочинності у сучасній кримінології: злочинність – це кримінальна практика людей, що проявляється як явище у вигляді множинності злочинів і осіб, котрі їх вчинили, і яка підлягає кількісно-якісній інтерпретації [232, с. 74].

Отже, основні визначення злочинності та їх авторів можемо згрупувати у декілька напрямів. Перший напрям, який назвемо сумарно-

статистичний (або соціально-статистичний), будується на радянській доктрині – це уявлення про злочинність як про відносно масове, історично мінливе, соціальне явище, що становить сукупність злочинів, вчинених на певній території і в певний проміжок часу (І. М. Даншин, І. К. Туркевич, О. М. Литвак, О. Г. Кальман, О. Г. Фролова та інші). Другий напрям, що отримав назву новітній (соціально-практичний чи соціально-активний (діяльнісний)), представляє злочинність як кримінальну активність частини членів суспільства (теорія кримінальної активності) (А. П. Закалюк), як предметну діяльність і соціальну практику (інституціональна теорія криміналізації суспільства) (В. М. Дрьомін), як прояв криміногенного потенціалу суспільства (В. В. Голіна), як масовий прояв деструктивності у поведінці людей (А. Ф. Зелінський), як форма соціальної адаптації (І. П. Рущенко). Запропоновані визначення сприяють розумінню природи і джерел явища злочинності.

Суттєвими недоліками визначення злочинності в сумарно-статистичному напрямі є, наприклад, вказівка на те, що злочинність є соціально-правовим явищем, а точніше, соціальним кримінально-правовим явищем, адже у людському суспільстві всі правові явища, які регулюються або охороняються правом, є соціальними. А правові норми – це різновид соціальних норм. Надмірний акцент на соціальності злочинності виключає і суттєво обмежує інші підходи до вивчення природи злочинного і злочинності. До основних недоліків розуміння злочинності належить і підміна сутності, природи злочинності уявленням про неї як сукупність злочинів, бо представлення злочинності як механічної суми або органічної сукупності передбачає системність зі всіма її складовими і заперечує дискретність проявів злочинності (за роками і в певних територіальних межах) [55, с. 159–160]. Масовість же є ознакою явища, в якому перебуває або бере участь одночасно безліч суб'єктів (масове безробіття, масові заворушення), а більшість злочинів вчиняються стихійно, нерідко випадково, неорганізовано. Про історичну мінливість явища злочинності слід говорити лише у контексті історичної зміни форми її проявів, а сутність злочинності залишається незмінною [52, с. 328–329]. Вчені зазначають, що термін «злочинність» є зручним як традиційний статистичний символ кількості вчинених злочинів і їх динаміки. Од-

нак у плані предмета кримінології пізнавальне значення такого його тлумачення порівнює нулю [134, с. 92]. Поширеність такого статистичного розуміння злочинності свідчить про те, що відмовлятися від нього не варто, слід лише враховувати відмінності у статистичному і кримінологічному значенні цього терміна. Російський соціолог Т. В. Шипунова стверджує, що із шести запропонованих нею ознак злочинності, суттєвими для визначення поняття злочинності можна вважати дві ознаки – бути сукупністю окремих масових видів злочинності і кримінально-правовим явищем. Вона робить висновок, що злочинність у цілому не є системою, а належить до статистичних утворень. Злочинність – це статистична сукупність масових видів злочинів, що має певний стан, рівень і динаміку [285, с. 91].

Представники російської школи кримінології підкреслюють, що єдності поглядів на поняття «злочинність» не існує і в російській сучасній кримінологічній науці. Вчені умовно виділяють такі підходи до визначення злочинності: 1) фундаментальний (доктринальний), або кримінально-правовий (І. І. Карпець, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, С. Я. Лебедєв, В. В. Лунєєв, Г. А. Аванесов, А. І. Алексєєв, Ю. М. Антонян, С. М. Іншаков, Г. Ф. Хохряков, В. Є. Емінов та інші); 2) девіантологічний, або релятивно-конвенціональний (Я. І. Гілінський); 3) природно-неконвенціональний (Д. А. Шестаков); 4) особистісний (А. І. Долгова); 5) безособистісний (О. В. Старков) [123, с. 8–13].

Представники фундаментального підходу до визначення злочинності під цим явищем розуміють кримінально-правове та історично мінливе масове негативне соціальне явище, що складається із усієї сукупності злочинів (становить систему злочинів), вчинених у певній державі (регіоні) за той чи інший період часу. Девіантологічний напрям визначає злочинність як відносно поширене (масове) статистично стійке соціальне явище, різновид (одну з форм) девіантності, що визначається законодавцем у кримінальному законі. Відповідно до положень природно-неконвенціонального підходу під злочинністю слід розуміти властивість людини, соціального інституту, суспільства окремої держави, глобального суспільства відтворювати множинність небезпечних для оточуючих людей діянь, що проявляється у взаємозв'язку злочинів і їх причин і піддається кількісній інтерпретації і зумовлює введення кримінально-правових заборон. Осо-

бистісний підхід визначає злочинність як соціальне явище, що полягає у вирішенні частиною населення своїх проблем із винним порушенням кримінальної заборони. Безособистісний підхід представляє злочинність не як суму злочинів і злочинців, а стверджує, що злочинність виражає суму тих зв'язків і відносин, у яких знаходяться між собою ці злочини і злочинці, у реальному житті нібито не пов'язані [123, с. 8–13].

Незважаючи на значний обсяг наукових праць, присвячених злочинності, ця тема залишається висвітленою недостатньо і потребує подальшої нової наукової розробки, врахування світового досвіду у визначенні поняття злочинності та її кількісно-якісного вимірювання. Розвиток і формування знань у сфері державно-правових явищ завжди припускає необхідність вирішення проблеми формування понятійного (категоріального) апарату юридичної науки. Розробка понять і їх формування на рівні нормативно-правових (особливо законодавчих) дефініцій і визначення системи термінів, що їх позначає, – досить складна проблема [191, с. 39–45]. Складність цієї проблеми особливо загострюється, коли поняття, що потрібно визначити, використовується не лише у юридичній науці, а і у повсякденному вживанні, широко застосовується засобами масової інформації, соціологами, політиками – як складається ситуація спостерігається із явищем злочинності.

Основним завданням і підсумком аналізу підходів до вивчення злочинності є розробка власного поняття злочинності, що відповідає сучасному розвитку кримінологічної науки. І хоча юридичні поняття і характеризуються значною консервативністю й стабільністю, проте із цього не слід робити висновок, що поняття права не підкорюються принципу зміни і розвитку [86, с. 145–147]. І якщо норма права – це первинний елемент права, то поняття і терміни – необхідний матеріал їх побудови та існування. До того ж право і суспільство повинні «розмовляти однією мовою» [273, с. 38–40].

Поняття злочинності, як і будь-яке поняття, має зміст і обсяг. З урахуванням цього пропонуємо таке визначення поняття злочинності: злочинність – це кримінальна практика людей, що проявляється як явище у вигляді множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку і яка підлягає кількіс-

но-якісному виміру. Категорію «кримінальна практика» ми розглядаємо в широкому розумінні як складову способу життя людини, тобто в зазначену категорію ми включаємо і злочинну діяльність людини, її злочинний спосіб життя і злочинний досвід. А категорією «множинність злочинів» підкреслюється, що злочинність не розглядається нами як система. Цим поняттям охоплюються як зареєстровані, так і латентні злочини.

У реальній дійсності злочинність характеризується як статистична множинність різних актів індивідуальної злочинної поведінки. Поведінки, що утворює зміст забороненої законом кримінальної практики. Враховуючи єдність злочинів і осіб, які їх вчинили, злочинність ми визначаємо як множинність не лише злочинів, але й злочинців. Визначення злочинності через категорію множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, дозволяє також надати кількісно-якісну характеристику цього явища у визначеному просторово-часовому проміжку за допомогою кількісно-якісних показників злочинності.

Визначення поняття злочинності через категорію «практика» дозволить реалізувати в кримінології соціально-антропологічний метод, пізнати сутність злочинності, побудувати її інформаційну модель, бо практика (від грец. *praxis*) – це дія, діяльність, діяльне життя, досвід [267, с. 361].

Під множинністю розуміється сукупність елементів, об'єднаних за деякою ознакою, на відміну від маси, як чогось цілого і неподільного та сукупності, як неподільної єдності і суми [36, с. 682, 648, 1412].

Сьогодні, у XXI ст., стало очевидним, що процес пізнання сутності злочинності ще триває. Виникає потреба подолання домінуючого ще за радянських часів спрощеного підходу до злочинності як простої сукупності злочинів, розширення меж та напрямів її пізнання, вивчення її складових та ін. Домінуюча у радянський період і подекуди у наступні роки розвитку кримінології позиція щодо визнання злочинності як статистичної сукупності злочинів у пострадянській кримінології була піддана обґрунтованій критиці. Сучасні комплексні дослідження злочинності і як соціального явища, і як властивості особи надають можливість переглянути існуючу парадигму злочинності. Сформульовані новітні визначення злочинності потребують, з одного боку, наукового осмислення й інтерпретації, а з другого – оцінки адекватності

відображення у понятійному апараті кримінології цієї кримінальної реальності. Однак ні теоретично, ні практично злочинність не знаходить як одностайного її наукового розуміння, так і усвідомлення суспільством її руйнівного впливу для національної безпеки.

Статистичні дані та результати кримінологічних досліджень свідчать, що динаміка злочинності в Україні зростає. Якщо у 2011 р. було зареєстровано 515833 тис. злочинів, то у 2013 р. – 563560 тис. кримінальних правопорушень. Показники рівня злочинності 2014–2015 рр. також підтверджують цю тенденцію. Так, у 2014 р. було обліковано відомості про 529139 кримінальних правопорушень, у 2015 р. – 565182 кримінальних правопорушень. У 2016 р. (станом на червень) вже обліковано 369644 кримінальних правопорушень.

Тобто злочинність начебто віддзеркалює політичну, соціально-економічну ситуацію в Україні, а головне – людський фактор. Стає зрозумілим, що, по-перше, злочинність – це прояв деструктивності суспільства, а, по-друге, прояв деструктивності самої людини породжувати множинність злочинів.

Отже, сучасне визначення злочинності можливе лише на підставі комплексного і всебічного аналізу існуючих тепер кримінологічних підходів до її сутності та врахування новітніх тенденцій її реальних проявів у державі.

Відмова від спрощених уявлень про злочинність, реалізація соціально-антропологічного методу (поряд із аналізом усталеного статистичного поняття злочинності) у визначенні й вивченні злочинності дозволить розробити дієвий механізм прогнозування і запобігання злочинності. Однак на цьому шляху надзвичайно важливо не підміняти поняття власного буття злочинності поняттям кримінального потенціалу особи злочинця.

Сучасне явище злочинності формує нову кримінальну реальність, реальність, що проявляється у кримінальній практиці людей через множинність вчинених ними злочинів.

Поняття злочинності, класифікація проявів злочинності, створення сучасної інформаційної моделі буде вимагати оновленого методологічного обґрунтування, формування підходів до розуміння наукового знання, істини в праві та реалізації теоретичних положень у практичній діяльності.

2.3. Злочинність та її прояви: питання кримінологічної класифікації

Визначивши межі пізнання злочинності, розглянувши різноманітні точки зору на природу та визначення злочинності у сучасній кримінології, слід зазначити, що у сучасному суспільстві дослідження проявів злочинності та питання їх класифікації є також самостійним питанням, значним за обсягом і науковим навантаженням. І якщо злочин – це окреме, а злочинність – загальне, то злочинність (як загальне) існує лише в конкретних злочинах (в окремому). Саме тому вивчення злочинів є певною мірою пізнанням злочинності.

Сучасна класифікація злочинів недосконала, вона вимагає більшої диференціації злочинів і дослідження окремих монопроявів злочинності, адже це зумовлено як появою нових злочинів, так і потребою розробки однакових заходів запобігання до існуючих груп злочинів. Палітра структури злочинності сьогодні розширюється, змінюються тенденції розвитку окремих напрямів злочинності і, відповідно, це вказує на те, що і статистика злочинності повинна більш якісно представляти прояви злочинності.

Класифікація дозволяє прослідкувати, чи є зв'язок між окремими групами злочинів. Вважаємо, що наведена нами нижче класифікація доводить, що зв'язок між окремими групами злочинів опосередкований і ще раз доводить, що злочинність не належить до системних явищ, а є статистичним утворенням, множинністю злочинних проявів. Класифікація одночасно виконує декілька важливих завдань: 1) узагальнення проявів злочинності; 2) їх диференціація. Так, у результаті класифікації виникає таке важливе питання: чи доцільно в одній групі злочинів концентрувати, наприклад, кишенькові крадіжки та інші крадіжки. Адже мотивація цієї групи корисливих злочинів однакова, а способи вчинення різні, тому що кишенькові крадіжки свідчать про професіоналізацію злочинності.

Сучасна кримінологія тяжіє до кримінально-правової класифікації злочинних проявів, залишаючи відкритим питання створення кримінологічної класифікації злочинів і її доцільності.

Визначення проявів злочинності, їх наукова класифікація покликана і має кінцевою метою побудову інформаційної моделі злочинності, можливості її кількісно-якісного вимірювання. Адже саме вивчення окремих груп злочинів, їх особливостей і проявів у суспільстві надасть можливість аналізувати облік злочинів і проводити їх статистичний аналіз, вивчати ті сфери суспільного життя, у яких вчиняються ці злочини.

Еволюційний розвиток злочинності і зміна суспільних відносин змушує законодавця вводити нові склади злочинів, які раніше були не відомі кримінальному законодавству, щоб вчасно й ефективно протидіяти злочинним проявам і захищати соціальні інститути. Спочатку з'являються нові форми суспільних відносин, що детермінують злочинність, вони починають турбувати суспільство, і лише тоді законодавець ці акти криміналізує. З'являється нова частина відносин, що потрапила під охорону закону. Так, у Кримінальному кодексі 2001 р. з'явилися статті, що, наприклад, не були відомі кримінальному законодавству радянських часів: терористичний акт; використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом; незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва; зайняття гральним бізнесом; маніпулювання на фондовому ринку; незаконне використання інсайдерської інформації; фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів та багато інших. Це змушує переглянути прояви злочинності і подивитись по-новому на її сутність.

На сьогодні у кримінології не існує єдиних підходів до визначення і класифікації проявів і форм злочинності. Однак і ті підходи, що існують, вимагають нового кримінологічного дослідження, бо навіть за останнє десятиліття сфера суспільних відносин, що мають злочинний характер, значно розширилась, наприклад, досить поширеною стала група злочинів, яку умовно називають «віртуальна злочинність» [102]. Все це вимагає проведення нових досліджень, запровадження нової термінології і одиниць вимірювання. Розширення меж вивчення вимагають і такі усталені форми злочинності, як професійна, організована, рецидивна злочинність. Вважаємо, що цьому буде сприяти і двосторонній зв'язок кримінального права і кримінології у формуванні нового кримінологічного знання про злочинність і вдосконалення кримінального законодавства.

Злочинність та її окремі прояви досліджувались у роботах таких вчених, як А. В. Андрушко, В. С. Батиргарєєва, А. М. Бойко, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, Н. А. Зелінська, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, М. Г. Колодяжний, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, Л. М. Кривоченко, О. Г. Кулик, О. В. Лисодєд, О. М. Литвинов, С. Ю. Лукашевич, В. Ф. Оболенцев, В. В. Пивоваров, В. М. Попович, І. П. Руценко, В. О. Туляков, В. І. Ша-кун, О. Ю. Шостко та багатьох інших. Значний розвиток у розуміння злочинних проявів також внесли наукові праці таких російських вчених, як Ю. М. Антонян, А. І. Долгова, С. В. Іванцов, С. М. Іншаков, Є. П. Іщенко, І. І. Карпець, Л. О. Колпакова, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, В. Д. Ларичев, В. В. Лунєєв, В. С. Овчинський, Л. І. Романова, О. Б. Сахаров, О. В. Старков, О. В. Тюменєв, Д. А. Шестаков, О. М. Яковлев та інші.

Дослідники вказують на певні тенденції, що характерні для сучасної світової злочинності і які можливо спостерігати і в Україні [8, с. 150–152]. Перш за все це «професіоналізація» та інтелектуалізація злочинності (витіснення із злочинності «кримінального типу» і виникнення «інтелектуального типу»); посилення корисливої направленості злочинів; інтенсивність злочинності; зростання організованої злочинності і пов'язані з цим зміни структури загальнокримінальної злочинності; поява і поширення нових, невідомих раніше форм і методів злочинної діяльності, що в основному пов'язані із новітніми технологічними можливостями; посилення технічної оснащеності (особливо корисливої злочинності) і озброєності злочинності; інтернаціоналізація злочинності, особливо її організованої частини; високий рівень тяжких і особливо тяжких злочинів, що супроводжуються насильством, жорстокістю, а також знищенням майна; зростання безкарності злочинців; корумпованість органів державної влади, зрощення влади і злочинних структур; посилення самозахисеності і виживаності кримінальних структур; інтенсивне зростання криминогенної бази за рахунок збільшення чисельності маргінальних верств населення (безпритульних, безробітних та інших категорій людей, що знаходяться за межею бідності), особливо серед молоді; перетворення кримінальної поведінки у звичайний атрибут повсякденності; криміналізація засобів масової інформації. Аналізуючи злочинні про-

яви у сучасній кримінології, ми повинні враховувати ці тенденції і досліджувати їх вплив на зростання злочинності.

До «глобальних проблем сучасності» вчені також відносять такі групи зв'язків: злочинність і наркоманія; вибух насильства і жорстокість поліцейської влади, тортури і терор; зневага законом і порядком; політична корупція; бюрократизм; деградація навколишнього середовища; знецінення моральних цінностей; відчуття нестабільності; нерівність і неоднорідність суспільства; соціальна несправедливість; широке розповсюдження бідності; безробіття; інфляція; енергетична криза; застаріла система освіти; протести серед молоді; відчуження; занепад міст і багато інших [240, с. 229].

У рамках 13-го Конгресу ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя (м. Доха, Катар, 12–19 квітня 2015 р.) до актуальних завдань боротьби зі злочинністю було віднесено: формування збалансованих підходів до попередження нових форм транснаціональної організованої злочинності; створення захищеного кіберсередовища і дослідження проблеми кіберзлочинності; охорона навколишнього середовища; попередження і протидія корупції; захист дітей від усіх форм насильства та експлуатації; ліквідація всіх форм дискримінації, включаючи расизм, релігійну нетерпимість, ксенофобію і дискримінацію за ознакою статі; захист мігрантів і попередження злочинів, що пов'язані з насильством стосовно цих груп, і протидія їм; попередження і припинення актів насильства щодо журналістів і працівників засобів масової інформації; розширення співробітництва для протидії загрозі, що представляють собою іноземні бойовики-терористи; розробка ефективних заходів для попередження і протидії незаконному виготовленню й обігу вогнепальної зброї; активізація зусиль із вирішення світової проблеми наркотиків та ін¹.

Якщо сутнісне розуміння і визначення злочинності як кримінальної практики людей, що проявляється як явище у виді множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, і яка підлягає кількісно-якісному виміру вже було автором наведено, то прояви злочинності вимагають подальшого аналізу. Прояви злочинності сповіщають про найбільш

¹ Із положеннями Дохійської Декларації можна ознайомитись за наступним посиланням <http://www.un.org/en/events/crimecongress2015/>.

проблемні сфери суспільного життя. Вивчення проявів злочинності відбувається за допомогою кримінологічної класифікації, адже класифікація здійснює систематичний поділ і упорядкування понять і предметів [267, с. 212]. Класифікація як науковий метод є певною систематизацією знань щодо об'єктів, які класифікуються, або систематизацією самих об'єктів (предметів, явищ, властивостей тощо). Проте систематизація – це лише зовнішній бік класифікації (тому класифікація не може бути зведена до простої систематизації). За своїм внутрішнім змістом класифікація є певним етапом у пізнанні сутності об'єктів, що класифікуються, у виявленні їх суттєвих ознак. Головна, визначальна властивість наукової класифікації, – це розподіл об'єктів на окремі класи відповідно до їх об'єктивних загальних та індивідуальних ознак, з їх закономірностями і взаємозалежністю. Разом із тим кожна класифікація – це не проста сукупність груп досліджуваних предметів, а дещо ціле, що володіє як загальними властивостями, так і специфічними функціями, котрі підпорядковуються єдиним закономірностям. Наукова класифікація має велике значення для теоретичної і практичної діяльності людини: вона дозволяє групувати предмети, явища залежно від різних потреб пізнавальної діяльності і, тим самим, забезпечує вирішення різних теоретичних і практичних завдань. Виявляючи найбільш загальні, типові властивості досліджуваних явищ, порівнюючи їх із подібними й відрізняючи від інших, класифікація дає можливість вивчити глибше саме явище, його вплив на інші шляхи його подальшого розвитку [130, с. 14–20].

Поділяємо погляд В. М. Кудрявцева та В. В. Лунєєва, що «класифікація дозволяє бачити явища, що вивчаються, в науково обґрунтованому та структурованому вигляді, виявляти їх взаємозв'язки, підпорядкованість, зрозуміти їх як частини цілого та, базуючись на уявленні щодо цієї цілісності, прогнозувати наявність недостатніх ланок, тобто здійснювати діагностування та передбачити нові явища» [147, с. 54]. І хоча кримінологія має певний зв'язок з кримінальним правом, обмежуватися лише кримінально-правовими критеріями класифікації вона не повинна, до того ж вона має самостійні класифікаційні критерії [148; 244]. Адже якщо основою для виокремлення тієї чи іншої групи діянь слугуватимуть різні ознаки складу злочину: об'єкта, суб'єкта, об'єктивної і суб'єктивної сторін, мотивації, ситу-

ації, місця вчинення злочину, сфери злочинної діяльності і т. д., то при такому підході кримінологічна наука зводиться до окремих положень. І, у свою чергу, це унеможливить кримінологічні узагальнення, призведе до стримування розвитку фундаментальної кримінологічної теорії [147, с. 57–59]. Кримінологія повинна розробити самостійну класифікацію, що дозволить систематизувати кримінологічне знання. І хоча у сучасних підручниках із кримінології виділяють кримінологічні критерії при класифікації злочинних проявів, але це різні за своєю основою прояви. Окремо розглядаються насильницька, загальнокримінальна корислива, економічна, корупційна, екологічна, податкова, митна, державна, терористична, «наркотична», комп'ютерна, організована, професійна, пенітенціарна, рецидивна злочинність; злочинність жінок, мігрантів, неповнолітніх, екстремально-ситуаційна. Поділяємо погляд вчених, які цілком виправдано ставлять питання про практичну необхідність у таких виокремленнях. І якщо в кожній із цих груп існують певні особливості, то у всьому переліку відсутня цілісність, а відповідно, і науково обґрунтована класифікація [147, с. 57].

У сучасній українській кримінології теоретичні уявлення про кримінологічну класифікацію злочинів ми знаходимо у роботах Б. М. Головкина та Т. В. Корнякової. Так, наприклад, набуло подальшого розвитку вивчення злочинів проти довкілля [126] і у паливно-енергетичній сфері [95]. Нові дослідження змінюють уявлення про традиційну класифікацію злочинів, значно розширюючи її межі.

Слід звернути також увагу на обережність багатьох дослідників при формуванні підходів до так званої «нової злочинності», до якої віднесені такі явища, як організована злочинність, екологічні і деякі господарські злочини, наркобізнес та інше. Адже кримінологи, на думку професора Х.-Й. Альбрехта, не володіють інструментами, що дозволяють реально обчислювати цю злочинність. Більшість досліджень саме тому обмежується лише описом структур міжнародної тіньової економіки і чорного ринку, що не спроможні забезпечити пояснення і розуміння процесів, що відбуваються. Небезпечним може бути і тематичний аналіз організованої злочинності, якщо він у результаті робить висновок лише про слабкість держави і недосконалість соціального порядку [84, с. 130–131]. Аналіз злочинності еко-

номічної спрямованості (її тіньового сектора) свідчить про те, що саме вона є особливою рисою виникнення і розвитку організованої злочинності. Симбіоз організованої злочинності і тіньової економіки має два напрями. Представники тіньової економіки використовують організовані злочинні формування для вирішення своїх економічних інтересів. А організована злочинність використовує представників тіньової економіки для вкладання фінансових коштів, отриманих від незаконних видів діяльності, у легальний бізнес і для фінансування організованих злочинних формувань [160, с. 151].

У свою чергу О. Ю. Шостко наголошує, що економічна злочинність на сьогодні характеризується постійною взаємодією між легальною та нелегальною діяльністю. Між економічною та організованою злочинністю є як спільні риси, так і розбіжності [288, с. 38]. Саме тому при вивченні таких груп злочинності і здійсненні класифікації злочинних проявів ми повинні враховувати такі взаємозв'язки і залежності. До того ж економічна злочинність досить неоднорідна і значну її частину становить податкова злочинність [115, с. 35].

Значного поширення в Україні набули корупційні злочини (злочини корупційної спрямованості), які є збірним поняттям, що включає в себе такі діяння: привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹ КК); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК); перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 365¹ КК; у 2014 р. цю статтю виключено); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК); службове підроблення (ст. 366 КК); службову недбалість (ст. 367 КК); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК); незаконне збагачення (ст. 368² КК); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368³ КК); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368⁴ КК); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій

особі (ст. 369 КК); зловживання впливом (ст. 369² КК); провокація підкупу (ст. 370 КК); постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК); втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК) та ін. [280; 281, с. 11–12]. Кримінологічні дослідження за результатами узагальнення кримінальних проваджень про злочини корупційної спрямованості, що були розглянуті судами м. Харкова та Харківської області у 2011–2013 рр., доводять перевагу злочинів, передбачених статтями 191, 366, 367, 368², 369, 364, 368, 369², 370, 365 Кримінального кодексу України, в усій структурі злочинів корупційної спрямованості. Таким чином, злочинність проявляє себе у злочинах корупційної спрямованості, змінюючи через ці злочини закони розвитку економічних відносин. Адже, як відомо, саме корупційні злочини детермінують економічну та організовану злочинність. Тому їх детальний аналіз допоможе у практиці боротьби із зазначеними видами злочинності.

Зараз саму кримінологічну науку поділяють на окремі складові частини за різними підставами (критеріями): за елементами її предмета, рівнем узагальнення науково-практичної інформації, особливостями контингенту злочинців, залежно від специфіки їх антисоціальної спрямованості і злочинної мотивації, до того ж перелічені підстави у своїй сукупності можуть бути використані як взаємодоповнюючі критерії. Злочинні прояви вивчає Особлива частина кримінології, де розглядаються окремі часткові кримінологічні теорії, що пояснюють закономірності певних видів (груп) злочинів. Останні поділяють за особливостями антисоціальної спрямованості і злочинної мотивації винних (наприклад, насильницькі, корисливі злочини, злочини необережні) і за особливостями контингенту злочинців (наприклад, злочинність неповнолітніх, рецидивна, професійна злочинність). В Особливій частині наводиться кримінологічна характеристика окремих видів (груп) злочинів, описуються причинно-наслідкові комплекси, що їх обумовлюють, формулюють, заходи щодо їх запобігання [137, с. 8–9].

У сучасній кримінології більшість вчених пропонує критерієм кримінологічної класифікації злочинів визнати мотивацію злочинної поведінки, що відображає єдність об'єктивних і суб'єктивних причин людської поведінки взагалі і злочинного зокрема. Доводячи, що жоден інший критерій кримінологічної класифікації злочинів не відображає

так повно внутрішньо цілісну сукупність причин злочинів, як мотивація, вчені називають п'ять груп кримінальної мотивації: 1) політична; 2) насильницько-егоїстична; 3) корислива; 4) анархістсько-індивідуалістична і 5) легковажно-безвідповідальна. І, відповідно, основну масу вчинюваних злочинів можливо умовно поділити на п'ять великих груп: 1) політичні; 2) насильницько-егоїстичні (агресивні); 3) корисливі; 4) анархічні і 5) легковажні (необережні). До політично мотивованої злочинності можна віднести злочини, що вчиняються за політичними мотивами окремими особами або угрупованнями проти легального конституційного ладу (держави) і його керівників; злочини проти політичних конкурентів; злочини, що вчиняються правлячою групою при тоталітарному або авторитарному режимі у політичних цілях, проти народу, окремих партій, груп і конкретних осіб. Насильницькі (агресивні) злочини пов'язані з більшістю злочинів проти особи (проти життя і здоров'я, проти свободи, честі і гідності, проти статевої недоторканності і статевої свободи особи), а також проти суспільної безпеки і суспільного порядку. До корисливих злочинів відносять ті діяння, основною ознакою яких є користь у найбільш широкому розумінні. Під час характеристики корисливих злочинів виділяють «користь-наживу», «користь-наркотизм», «користь-потребу» і т. д., кожна з яких відрізняється кримінологічною специфікою. Частка злочинів корисливої спрямованості у структурі всієї злочинності на сьогодні перевищує 70–80%. До злочинної поведінки анархічної мотивації відносять умисні порушення службових, професійних, військових і громадянських обов'язків, що не належать до політичних, корисливих і насильницьких діянь. Реалізуючи свої особисті і «службові» інтереси, суб'єкти не враховують встановлений порядок, розглядаючи його вимоги як формальні. Суб'єкт анархічних злочинів не визнає авторитет, порядок і дисципліну, що існує у суспільстві. Кримінологічна характеристика необережних злочинів теж має свої особливості. У необережних злочинах немає мотиву злочину, але є мотиви порушень, що призвели до настання суспільно небезпечних наслідків. З юридичної точки зору недбалість у таких злочинах знаходиться на межі злочину і випадку. У цих діяннях можуть фактично бути відсутніми і вольовий, і інтелектуальний моменти. Мотивація спрямована не на вчинення злочину, а на досягнення інших

результатів. Кожен із цих п'яти видів злочинної поведінки може бути поділений на підгрупи, що обумовлюються специфічною сукупністю конкретних спонукань або окремим мотивом. Так, наприклад, при вивченні корисливих злочинів, що мають спільну кримінологічну єдність, виділяються важливі особливості при диференціації їх за мотивами «користь-потреба», «користь-нажива», «користь-пияцтво». Така ж класифікація можлива і в насильницьких злочинах та інших видах злочинної поведінки специфічної мотивації. Більш поглиблене вивчення мотивації злочину сприятиме уточненню і навіть перегляду уявлень про види злочинної поведінки і про класифікацію злочинів у цілому [171, с. 33–35, 41–50].

Не викликає сумнівів той факт, що існуюча класифікація різноманітних видів злочинності вимагає вдосконалення. В основу класифікації проявів злочинності буде покладено мотиваційну сферу злочинної поведінки, адже мотивацію можливо розглядати як передумову цілепокладання і підставу попереднього рішення щодо об'єктивної можливості та суб'єктивної здатності вчинити злочин у певний спосіб [63, с. 171]. Але в той же час Б. М. Головкін зазначає, що запропонований комплексний критерій класифікації злочинів, яким є соціальний зміст мотивації злочинної поведінки навряд чи можна визнати універсальним для усього статистичного масиву злочинів. Завданням кримінологів є виявлення найбільш загальних ознак злочинів, їх взаємозв'язків і залежностей, а також видової відмінності від типу злочинності, до якої вони належать [64, с. 15–16].

У кримінології дослідження мотивації людської поведінки, пов'язаної із вчиненням злочину, є актуальною і не до кінця розробленою проблемою. Так, В. М. Кудрявцев пропонує розрізняти мотиви за їх глибиною, стійкістю, тривалістю, що також потрібно враховувати під час класифікації проявів злочинності [148, с. 49]. Окремою кримінологічною проблемою є і питання полімотивації злочинної поведінки як складного виду мотивації, що значно ускладнює класифікаційний аналіз, але у той же час розширює межі уявлення про причини різних видів злочинності. Отже, до злочинів складної кримінальної мотивації кримінологи відносять: організовану, пенітенціарну, ювенальну, молодіжну, жіночу, військову, професійну та інші види злочинності [171, с. 51–52]. Покладаючи в основу класифікації

злочинних проявів такої критерій, як мотивація, пропонуємо виділяти шість груп злочинів: 1) насильницькі; 2) корисливі; 3) корисливі насильницькі; 4) анархо-індивідуалістичні злочини (у тому числі і злочини, що мають політичне підґрунтя); 5) необережні; 6) злочини, що мають професійну спрямованість (вони складають окрему групу злочинів, можуть мати різну мотивацію, але їх об'єднує професійна спрямованість). Професійна злочинність являє собою відносно відокремлену специфічну частину кримінальних діянь, її не можна плутати ні з повторною, ні з рецидивною злочинністю. Кримінальний професіонал, який тривалий час веде злочинний спосіб життя, може й не мати судимості. І далеко не кожен навіть багаторазовий рецидивіст стає професійним злочинцем. Дослідники проблем професійної злочинності вважають, що в наш час в Україні та в сусідніх державах нараховується більше 100 кримінальних спеціалізацій [70, с. 7–10]. Запропонована класифікація підвищить рівень дослідження злочинності та її проявів у комплексному їх розумінні [236, с. 151–157].

Якщо порівнювати статистичні дані про стан злочинності в Україні, то за останні п'ять років рівень злочинності збільшився майже на третину (28,5%): із 401293 тис. злочинів у 2007 р. до 515833 тис. злочинів у 2011 р. [85]. У структурі всієї злочинності в Україні корисливі злочини становлять близько 67%, причому найбільшу вагу мають крадіжки. Так, якщо у 2007 р. було вчинено 113984 тис. крадіжок, то у 2011 р. цей показник вже становить 277598 тис. злочинів, що свідчить про необхідність активізації правоохоронними органами боротьби зі злочинами корисливої спрямованості. Динаміка злочинів проти життя та здоров'я особи станом на 20 листопада 2012 р., порівняно з аналогічним періодом 2011 р., є негативною і становить 5,2%, що у цілому відповідає тенденціям розвитку насильницької злочинності за останні п'ять років. Питома вага злочинів насильницької спрямованості становить у 2012 р. 4% від усієї кількості зареєстрованих злочинів. Корисливі насильницькі злочини у структурі злочинності становлять близько 10%. У 2011 р. було вчинено 22966 грабежів, 3715 розбоїв та 599 вимагань. Аналізуючи статистичні дані за рівнем корисливої насильницької злочинності в Україні за період 2001–2009 рр., Б. М. Головкін зазначає, що середньорічний темп приросту корисливих насильницьких злочинів у понад 3 рази перевищував середньо-

річний темп приросту усієї злочинності й у 2 рази – середньорічний темп приросту всього населення України, із чого убачається, що корислива насильницька злочинність – це самостійний феномен суспільного життя, який має специфіку детермінації і розвитку [63, с. 59–60]. Необережні злочини становлять близько 5% у загальній структурі злочинності. Значно збільшилася кількість таких злочинів, як порушення правил безпеки дорожнього руху, у тому числі такі, що спричинили смерть потерпілого, що вимагає посилення адміністративної і кримінальної відповідальності за порушення правил дорожнього руху і розробки соціальних програм із підвищення рівня свідомості водіїв. Перспективним напрямом вбачається дослідження злочинів, що мають анархо-індивідуалістичну спрямованість. Їх питома вага (якщо враховувати злочини проти громадського порядку та моральності, злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, злочини у сфері службової діяльності, злочини проти правосуддя, злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)) становить близько 10%.

Наведена класифікація проявів злочинності свідчить, що це питання потребує новітнього кримінологічного переосмислення, подальшого вивчення і дослідження. Структуризація та класифікація злочинних проявів за їх мотивом сприятиме поглибленню знань про природу самої злочинності. Перспективними напрямами у цьому питанні є також розроблення кримінологічних рекомендацій щодо вдосконалення статистичного обліку проявів злочинності, запропонованих у класифікації, що надасть можливість кількісно-якісного вимірювання проявів злочинності при побудові інформаційної моделі злочинності як загально-го відображення криміногенної ситуації у державі.

Викладене в розділі дає підстави зробити такі висновки:

1. Межі пізнання злочинності знаходяться зараз на таких кримінологічному та історичному етапах, які ґрунтуються на плюралізмі наукових поглядів представників антропологічної, класичної, соціологічної, соціобіологічної концепцій злочинності. Дослідження біологічної схильності людей до девіантної поведінки, так само як і визнання соціальної природи злочинності, доводять, що не слід абсолютизувати ці погляди. Злочинність, а саме різні її прояви, мають

різне співвідношення біологічного й соціального. А тому глибина її пізнання повинна бути на межі соціально-біологічної природи злочинності із безумовним пріоритетом соціального.

2. Межі пізнання злочинності дають можливість виокремити злочинність як явище і обмежити її кількісно-якісними показниками.

3. До проблеми визначення меж пізнання злочинності включаємо питання про місце і функції злочинності у сучасному суспільстві, розуміння злочинності як кримінальної практики людей, кримінальну обумовленість злочинів, феномен латентної злочинності, можливості боротьби із явищем злочинності.

4. Межі пізнання злочинності формально встановлює Кримінальний кодекс. Він виступає кримінально-правовою моделлю розуміння меж злочинності і є ідеальними межами самої злочинності.

5. Пропонуємо таке визначення поняття злочинності: злочинність – це кримінальна практика людей, що проявляється як явище у виді множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку і яка підлягає кількісно-якісному виміру.

6. Покладаючи в основу класифікації злочинних проявів такий критерій, як мотивація, пропонуємо виділяти шість груп злочинів: 1) насильницькі; 2) корисливі; 3) корисливі насильницькі; 4) анархо-індивідуалістичні злочини (у тому числі і злочини, що мають політичне підґрунтя); 5) необережні; 6) злочини, що мають професійну спрямованість (вони складають окрему групу злочинів, можуть мати різну мотивацію, але їх об'єднує професійна спрямованість).

РОЗДІЛ 3

ІНФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

3.1. Кількісні показники злочинності

Дослідження історичного розвитку злочинності, що продемонструвало складні ідеолого-політичні та соціальні процеси, в яких формувалось поняття злочинності, аналіз можливих методологічних шляхів вивчення злочинності, визначення умовних меж і наукових підходів до цього поняття, нове визначення і класифікація злочинних проявів – все це надає можливість і має кінцевим результатом побудову й аналіз інформаційної моделі злочинності, яка представлена кількісними, якісними показниками, а також ціною злочинності.

Проблема дослідження і визначення кількісних показників злочинності і різних її проявів знаходила своє вирішення у наукових працях таких вчених, як В. С. Батиргарєєва, А. М. Бойко, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. Г. Кулик, В. М. Попович, І. П. Рущенко, В. І. Шакур, О. Ю. Шостко та багатьох інших. Кількісні показники злочинності стали предметом дослідження для таких російських вчених, як Ю. М. Антонян, А. І. Долгова, С. В. Іванцов, С. М. Іншаков, Є. П. Іщенко, Л. О. Колпакова, Л. В. Кондратюк, В. М. Кудрявцев, В. Д. Ларичев, В. В. Лунєєв, В. С. Овчинський, Л. І. Романова, О. В. Старков, О. В. Тюменєв, Д. А. Шестаков та інші. Поняття та аналіз моделювання, методологічні підходи до моделювання злочинності і злочинної поведінки у кримінологічній науці і в юриспруденції розкриваються у роботах вчених Ю. М. Антоняна, Ю. Д. Блувштейна, С. Є. Віцина, О. О. Гаврилова, Ю. М. Гаврильця, К. К. Горяїнова,

В. П. Казимирчука, Л. В. Кондратюка, Л. Л. Кругликова, В. О. Мінаєва, А. Я. Мініна, В. С. Овчинського, В. Д. Рудашевського, О. Є. Спиридонової, М. М. Тарасова, О. Ф. Черданцева та інших.

Вважаємо за необхідне перед аналізом кількісних (підрозд. 3.1 цього дослідження), якісних показників (підрозд. 3.2) і визначення ціни злочинності (підрозд. 3.3) коротко зупинитися на визначенні самої інформаційної моделі, з'ясуванні значення поняття «модель» у юридичній науці взагалі і кримінологічній зокрема. Інформаційна модель злочинності є складовою механізму загального інформаційного процесу та інформаційних відносин, що існують у суспільстві [41, с. 16–19]. Термін «модель» походить від латинського слова «modulus, що означає «міра». Сам термін має багато значень і застосовується у різних сферах людської діяльності. У науковому значенні слід виходити з того, що моделювання – це метод наукового пізнання, а модель – форма, засіб наукового пізнання. Метод моделювання є цінним саме тому, що дозволяє отримати знання про досліджуваний об'єкт не шляхом безпосереднього вивчення, а шляхом вивчення його моделі. І та обставина, що між дослідником і об'єктом дослідження знаходиться проміжна ланка – модель – є специфічним для методу моделювання. Моделі соціальних явищ (а злочинність, безумовно, є соціальним явищем) можуть бути виражені у вигляді систем рівнянь і нерівностей, кореляційних і дисперсійних коефіцієнтів, інших узагальнюючих показників, статистичних групувань і т. д. Форма моделі визначається конкретною ціллю моделювання. А сам метод моделювання є універсальним у тому сенсі, що його можна застосовувати як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження. На емпіричному рівні цей метод має вимірювальну, описову функцію, а на теоретичному – інтерпретаційну, пояснювальну, прогностичну, критеріальну функції, а також функцію у мисленевому експерименті. Найбільш суттєвими і складними функціями моделей є ті з них, що виконуються на теоретичному рівні дослідження [38, с. 8–21].

Метод моделювання належить до сучасних методів дослідження у науці і практиці. Багатозначність самого терміна «модель» вимагає тлумачення залежно від мети дослідження. У широкому розумінні модель визначають як будь-який пізнавальний образ емпіричного

і теоретичного рівнів пізнання. Теоретичне пізнання (у нашому випадку теоретичне пізнання злочинності) при цьому виступає як дискретне моделювання, в якому пізнавальні образи (поняття, судження, умовиводи) також розглядаються як своєрідні моделі. У юридичній науці термін «модель» застосовується щодо норм права і правовідносин як структурна модель дійсності. Але крім того, що модель є формою відображення дійсності, спрощеним образом досліджуваного об'єкта, до її характерних рис належать і такі ознаки: 1) модель створюється у результаті процесу абстракції (при створенні моделі дослідник абстрагується від безмежної сукупності властивостей, ознак, відносин досліджуваних об'єктів, відволікається від окремих, часткових ознак, виділяючи лише ті ознаки, властивості, зв'язки і відносини, які мають бути предметом дослідження); 2) модель і досліджуваний об'єкт знаходяться між собою у відносинах відповідності. Модель є аналогом досліджуваного об'єкта. Проте вона не є тотожним повторенням того чи іншого процесу, явища, адже тоді модель втратила б свою специфіку; 3) модель є засобом відсторонення і вираження внутрішньої структури складного явища. Об'єкти, що досліджуються шляхом моделювання, повинні бути складними, мати систему, складатися з елементів. Слід також зазначити, що модель може і не мати дослідницького характеру, а виконувати спеціальне завдання опису, демонстрації. Так, В. О. Штофф розумів під модельною інтерпретацією випадки, коли за допомогою моделей надається тлумачення явищ, що спостерігаються, їх внутрішньої динамічної і статичної структури, бо модель є демонстрацією певної структури [273, с. 249]. У межах кримінологічного дослідження моделюванню підлягають насамперед типові соціальні явища і процеси, на які можливо і потрібно впливати силами правоохоронних органів [175, с. 45].

Модель – це умовний образ, що відображує суттєві властивості досліджуваного об'єкта (або процесу) так, що його вивчення породжує нову інформацію про об'єкт, який моделюється. Сутність моделювання соціальних процесів, явищ полягає в умовному відтворенні досліджуваних об'єктів з наступним вирішенням завдань за аналогією. Інформаційна модель – маломірне уявлення про багатомірний інформаційний простір. Інформаційна модель злочинності – портрет злочинності як сукупності злочинів. У процесі вирішення можливос-

ті і проблеми математичного моделювання злочинності дослідниками ставляться такі завдання: виявлення тенденції динамічного ряду; прогнозування рівня злочинності у регіоні на підставі статистичних вимірювань; побудову функції, що характеризує розвиток процесу вчинення злочинів; типологізація (класифікація) кримінологічних об'єктів (людей) на підставі визначальних характеристик та інше. У науковій літературі зазначається, що поняття інформаційної і математичної моделей дуже близькі, оскільки вони є знаковими системами. Як об'єкти моделювання у кримінологічних дослідженнях виступають взаємозв'язок різних соціальних явищ із станом, рівнем і динамікою злочинності, структурно-динамічні коливання злочинності. Так, за методикою С. Є. Віцина матричні моделі злочинності дозволяють знаходити і кількісно виражати залежність між видами, групами злочинів і характеристиками контингенту злочинців. Він пропонував використовувати для опису злочинності або окремих груп злочинів узагальнений показник кількісної оцінки різних злочинів за ознакою їх суспільної небезпеки [175, с. 38–43].

На думку Ю. М. Антоняна і Ю. Д. Блувштейна, математичні моделі у кримінології можуть бути класифіковані за принципом їх «роботи» таким чином: 1) моделі розподілу; 2) моделі взаємозв'язку; 3) моделі імітаційні; 4) моделі розпізнавання образу. Найбільш перспективне використання цих моделей для прогностичного моделювання злочинності, особи злочинця і злочинної поведінки. Прикладом моделі взаємозв'язку (залежності) є дослідження рівня освіти засуджених і тяжкості вчинених ними злочинів. Емпіричний матеріал для побудови моделі – відомості про освітній рівень $N=1000$ засуджених (проста випадкова вибірка) і тяжкості вчинених ними злочинів, що були зареєстровані правоохоронними органами [175, с. 40–41].

Моделювання як специфічний метод є синтетичною формою елементарної логіки і загальнонаукових методів порівняння, аналізу, синтезу, аналогії та ін. [164, с. 149–151]. Модельний опис ґрунтується переважно на емпіричному знанні про об'єкт. При цьому воно полягає не в перерахуванні елементів, властивостей, характеристик, а в логічно впорядкованому їх поданні, вираженому в абстрактній формі. Пояснювальна функція моделі має своєю метою розкрити зв'язки між описаними фактами, залежністю і вже відомими закона-

ми, теоріями, гіпотезами (так, наприклад, існують зв'язки і залежності між такими кількісно-якісними показниками, як рівень, динаміка і структура злочинності).

Інформаційна модель може створюватися за допомогою соціологічного інструментарію – анкет, матеріалів для інтерв'ю, формалізованих карток для контент-аналізу документів, за допомогою статистики і т. д. У сфері права параметри такої моделі частіше за все є кількісно-якісними, виникає соціально-правовий модельний опис оригіналу дослідження. При створенні інформаційної моделі можуть використовуватися готові моделі збору інформації. Кожна модель будується поетапно, дослідник проходить стадії постановки проблем, створення та дослідження моделі [161, с. 39–43]. Так, у кримінології при моделюванні кримінологічно значущих зв'язків між конкретними формами злочинного насильства і соціальними феноменами можуть бути використані методи парного регресійно-кореляційного аналізу, дисперсійного аналізу і вирахування коефіцієнтів еластичності для лінійної функції [227, с. 68].

В юридичних науках можуть застосовуватися як матеріальні (наприклад, кібернетичні), так і ідеальні (уявні) моделі [273, с. 218–232, 239, 255]. У цьому монографічному дослідженні нас більше цікавлять ідеальні моделі. Злочинність є ідеальною моделлю, що має власний матеріальний вияв, який ґрунтується на системі статистичних показників. Сам термін «модель» використовуємо у широкому значенні – як певний уявний образ, що має теоретичний та емпіричний рівні пізнання, – і не обмежуємось поняттям моделі у вузькому значенні, у якому вона використовується у спеціальних джерелах із моделювання. Створюється ідеальний об'єкт (модель), якого в реальному житті немає. Якщо ж створювати модель злочинності, то слід відображувати її систему зв'язків, а саму злочинність представляти у вигляді складноорганізованої структури, що складається із взаємопов'язаних елементів, що є кількісними і якісними показниками злочинності. А уявлення про злочинність як юридичну конструкцію призведе до більш повного, зрозумілого і детального з'ясування її змісту. Юридична конструкція злочинності буде своєрідним каркасом, який формується за допомогою статистичних показників.

Соціально-правове моделювання розглядається як засіб опису, пояснення і прогнозування соціально-правових систем, явищ і процесів за допомогою аналізу інформаційних моделей соціальної реальності.

Моделювання соціально-правових явищ і процесів – це метод пізнання, у процесі якого використовується допоміжний, штучно створений об'єкт, – модель, представлений у вигляді схем, алгоритмів, математичних формул, і под., який, будучи аналогічним досліджуваному об'єкту (деяким соціальним явищем, процедурам або процесам), відображає і відтворює в простішому вигляді властивості, взаємозв'язки і стосунки між його елементами. Модель у процесі пізнання дозволяє отримати нову інформацію про сам об'єкт дослідження – соціальне явище, процедуру або процес [158, с. 5].

При моделюванні соціально-правових явищ найбільший інтерес представляють моделі, що не претендують на детальний опис особливостей кожного конкретного випадку, а дозволяють узагальнювати і одночасно враховувати істотну конкретику [158, с. 8].

Поняття злочинності, як і будь-яке поняття, має зміст і обсяг. Зміст же як оціночних, так і неоціночних понять, утворюють суттєві, загальні, у сукупності відмінні (відмітні) ознаки тих предметів, що вони відображають [86, с. 130–131]. Інформаційна модель злочинності буде вираженням самого змісту і обсягу злочинності. Загальні принципи побудови такої моделі передбачають і роблять можливим використання інформаційних методів у кримінологічних дослідженнях та інформаційного аналізу кримінологічної інформації [175, с. 4–7], використання інтелектуального аналізу даних (Data Mining) у кримінологічних дослідженнях [27, с. 32–33]. На основі вивчення значних обсягів інформації відбувається вивчення не відомих досі, прихованих структур, автоматичний пошук закономірностей. Сфера застосування інтелектуального аналізу даних не обмежується лише кримінологією, а посідає належне місце у логічному аналітичному процесі, що забезпечує синтез та інтерпретацію даних, прогнозування майбутніх подій з метою досягнення організаційних висновків. Кримінологія може використовувати ці засоби у своєму методологічному апараті. За допомогою методів інтелектуального аналізу даних (технології Data Mining) можна вирішити, зокрема, такі завдання: виявити підозрілі

транзакції; типологізувати організовані злочинні групи; здійснити кримінологічну класифікацію територіальних одиниць; визначити чинники інтенсифікації процесу залучення населення у вживання наркотиків; опрацювати прогнози з розвитку криміногенної обстановки залежно від демографічної, економічної, політичної ситуацій. Пошук логічних закономірностей є одним із найперспективніших напрямів багатовимірного статистичного аналізу кримінологічної інформації [27, с. 33–34]. В Україні мають бути розроблені відповідні автоматизовані інформаційні системи, а згодом і об'єднана Державна автоматизована система кримінологічної інформації (ДАСКІ) [92, с. 51].

Підсумком аналізу кримінальної деструктивності сьогодення має стати зареєстрована і врахована злочинність (повна та актуальна злочинність). Досвід кримінологічного аналізу злочинності дозволяє представити її стан (під яким розуміється інтегрована оцінка) у вигляді інформаційної моделі – системної картини стану злочинності, що виражена статистичними оцінками елементів і властивостей злочинності [123, с. 117–119]. До інформаційної моделі злочинності зараховуємо кількісні, якісні показники, показники, що мають змішаний кількісно-якісний характер і окремо виділяємо такий показник, як ціна злочинності, що, на нашу думку, має самостійне кримінологічне значення у дослідженні злочинності. Головне призначення інформаційної моделі полягає у тому, що вона є виміром злочинності. За допомогою кількісно-якісних показників створюємо модель, певну інформаційну імітацію, що не повністю відповідає дійсності, бо існування латентної злочинності не дозволяє визначити дійсну картину злочинності у державі. Також постає питання про можливість визначення дійсного і реального стану злочинності.

Аналіз злочинності має бути побудований на виявленні її реальних якісних і кількісних характеристик у їх діалектичному взаємозв'язку. Зміст якості включає, по-перше, визначеність явища у певних межах, просторово-часових властивостях; по-друге, дослідження структури злочинності, взаємозв'язку різних злочинів і їх суб'єктів, вивчення стійкості та мінливості злочинності. Кримінальна статистика при цьому залишається важливим джерелом інформації і при її змістовному аналізі можна отримати навіть певні відомості про латентність

злочинів. Кількість – це просторово-часова властивість явища (величина у просторі, тривалість існування, темпи приросту і под.). У процесі аналізу враховуються ті закономірності злочинності та її змін, котрі уже були виявлені кримінологами і відображені у літературі. Це дозволяє точніше оцінювати особливості злочинності у конкретних умовах, своєчасно відкривати нові тенденції і специфічне співвідношення різних її структурних елементів [140, с. 111–112].

Завдання кримінологічного аналізу кількісних показників злочинності вирішується за допомогою використання пізнавального інструментарію – узагальнюючих показників (сумарних абсолютних, відносних і середніх величин), що характеризують злочинність у певному просторово-часовому вимірі. Оперування кількісними ознаками вимірювання статистичних даних дасть змогу охарактеризувати її рівень і динаміку [61, с. 165].

Кількісно-якісне вимірювання злочинності проводиться шляхом виявлення таких основних статистичних показників, як: рівень злочинності, коефіцієнти злочинності, структура злочинності, динаміка злочинності, відомості про латентність злочинності [137, с. 23]. Кожен із цих названих показників вимагає окремого розгляду. Безперечно, наведений перелік показників потребує вдосконалення і сучасної кримінологічної інтерпретації. Кількісні показники (ознаки) характеризують стан і динаміку злочинності. Першим і узагальнюючим кількісним показником злочинності є її стан. Стан злочинності у звичному і спрощеному розумінні є загальною врахованою кількістю злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний період часу і на певній території. У такому розумінні визначення стану злочинності стає подібним до такого кількісного показника, як рівень злочинності. Цю ситуацію не можна вважати кримінологічно правильною. Характеристика стану злочинності вимагає професійної оцінки, що буде включати в себе не тільки зареєстровану, а й латентну злочинність, структурні параметри злочинності і сукупність правопорушників, відсотки, коефіцієнти, індекси та інші узагальнюючі і відносні показники [170, с. 305–307]. У широкому розумінні стан злочинності неможливо об'єктивно оцінити і поза її реальною динамікою, темпами її зростання чи зниження, темпами зростання (зниження) окремих груп і видів злочинів. Наприклад, при одному й тому ж рівні злочинів

у двох різних регіонах стан злочинності буде оцінюватися по-різному, якщо в одному спостерігається інтенсивне зростання тяжких злочинів, то в іншому – їх зниження. При такому розгляді стан злочинності є поняттям збірним. Однак лише при комплексному підході і можливо оцінити реальний стан злочинності у державі, регіоні або населеному пункті. Під станом злочинності розуміємо найбільш узагальнюючий показник злочинності, до якого відносимо всі кількісні, якісні, кількісно-якісні показники злочинності, а також латентні злочини. Так, Б. М. Головкін під станом корисливої насильницької злочинності пропонує розуміти сформовану в узагальнених оцінках кількісних та якісних характеристик інформаційну модель явища, що відбиває внутрішні і зовнішні взаємозв'язки, закономірності функціонування й основні тенденції розвитку [63, с. 56]. Стан корисливої насильницької злочинності вчений визначає як узагальнену оцінку її найбільш кримінологічно значущих статистичних величин, що відображають основні тенденції розвитку, характерні риси теперішнього прояву, обсяги латентності та соціальні наслідки. До системи основних кримінологічно значущих показників слід віднести узагальнюючі показники: сумарні абсолютні величини (рівень), відносні величини (структури, інтенсивності, порівняння, динаміки, коефіцієнтів) та середні величини (абсолютний приріст, темп зростання, середній темп зростання за період), що комплексно дають загальну характеристику явища корисливої насильницької злочинності на певному етапі розвитку. Категорія «стан» характеризує реальне буття (форму існування) явища і спосіб вияву, що спонукає досліджувати не тільки відображену в обліково-статистичній звітності виявлену сторону, а й націлює пізнати латентний обсяг, темну цифру [58, с. 16].

Під час оцінки стану злочинності в абсолютних показниках, крім зареєстрованих злочинів, слід також враховувати латентні (приховані) діяння, кількість яких може у 4–5 разів перевищувати рівень офіційно зареєстрованих. Так, наприклад, за експертними оцінками В. В. Лунєєва, загальна кількість зареєстрованих і латентних злочинів у Росії в останні роки складає близько 15 млн діянь (а за іншими оцінками близько 22–25 млн діянь), проти 3 млн, що відображені в офіційній статистиці [170, с. 306]. Подібні тенденції спостерігаємо і в Україні, а у наукових виданнях і засобах масової

інформації постійно з'являються повідомлення про те, що рівень зареєстрованої злочинності і реальна криміногенна ситуація в Україні суттєво різняться. Зокрема, за даними Генеральної прокуратури України стверджується, що «реальну картину злочинності міліція приховує», в Україні залишаються нерозкритими понад 1 млн 962 тис. злочинів, із яких більше 6 тисяч – умисні вбивства, невідомою залишається доля майже 5 тис. осіб, зниклих безвісти [215, с. 5]. Окремі автори говорять навіть про повернення сьогодні 90-х рр. минулого століття, які запам'яталися засиллям злочинності, адже кожного дня грабують банки, ювелірні крамниці, пункти обміну валют із застосуванням зброї [10, с. 19]. Зареєстровані і латентні злочини визначають стан реальної злочинності. При детальній оцінці стану злочинності необхідно звертатися до зареєстрованої і латентної злочинності, до кількості правопорушників, структурних параметрів злочинності, що виражаються у відсотках, коефіцієнтах, індексах, до тенденцій злочинності та до інших узагальнюючих і відносних показників. Інформаційна невизначеність розуміння стану злочинності поглиблюється тим, що показники, які публікуються кримінальною статистикою у рубриці «Стан злочинності», відображають не дійсні кількісні параметри злочинності, а лише підсумки реєстрації й обліку злочинів [159, с. 86]. Проте зареєстрована злочинність – це лише видима частина усїєї злочинності. Невидиму її частину складає латентна злочинність. Саме «темна цифра», що неминуче присутня у статистиці, створює найбільш серйозну проблему для кількісної оцінки злочинності. Вона не виникає самостійно, а найчастіше є породженням різних обставин, що пов'язані із позицією жертв і обліком злочинності правоохоронними органами. Кількість злочинів, що реєструється, значною мірою залежить від обраного правоохоронними органами методу контролю над злочинністю [261, с. 72–74].

Рівень злочинності – один із важливих кількісних показників злочинності, це загальна кількість злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний проміжок часу в країні або в її окремому регіоні. Цей показник виражається в абсолютних цифрах. При визначенні рівня злочинності беруться два об'єкти обліку: кількість злочинів і кількість осіб, які вчинили ці злочини. Рівень злочинності не можна

ототожнювати з рівнем судимості, оскільки до даних про судимості не включаються відомості про осіб, які вчинили злочин, але кримінальні справи по яких припинені на законних підставах до суду або щодо них ухвалено виправдувальний вирок. За межами судимості за звітний період залишаються, природно, нерозкриті кримінальні справи [137, с. 23–24]. До того ж, якщо злочинність вимірюється фактами, то судимість, як і виявлені злочинці, вимірюється особами [170, с. 377].

Так, В. С. Батиргареева стверджує, що під рівнем злочинності потрібно розуміти кількісну характеристику злочинності у конкретно взятій державі або суспільстві на конкретну дату або за певний період часу, яка включає в себе кількість вчинених злочинів і кількість осіб, які їх вчинили (абсолютні показники), та коефіцієнти злочинності (відносні показники) [16, с. 35].

Кримінологи зазначають, що хоча рівень зареєстрованих злочинів і рівень правопорушників співвідносяться між собою, все ж порівнювати їх не можна. У них можуть бути навіть різні тенденції: зареєстрована злочинність може зростати, а кількість осіб, що вчинили злочини, знижуватися. Подібна тенденція спостерігається, зокрема, у Росії [170, с. 306]. Кількість зареєстрованих злочинів і кількість правопорушників свідчать про загальні тенденції розвитку злочинності та про криміногенний потенціал осіб, що вчиняють злочини. В Україні за період 2007–2012 рр. ці показники розвивалися за такою тенденцією: збільшувалася кількість зареєстрованих злочинів і, відповідно, збільшувалася кількість злочинців, а якщо зменшувалася кількість злочинів, то і зменшувалася кількість злочинців (за винятком 2010 і 2011 років). У 2010 р. правоохоронними органами було зареєстровано 500902 злочини і 226385 осіб, які вчинили злочини, у 2011 р. – 515833 злочини і 225517 осіб, які вчинили злочини. Із наведених даних виходить, що у 2011 р. було вчинено на 14931 злочин більше, ніж у 2010 р. (динаміка складає 3%), при цьому осіб, які вчинили злочини у 2011 р., було виявлено на 868 осіб менше (динаміка є негативною і становить 0,4%). Кількість злочинів і осіб, що їх вчинили, відображено у табл. 1.

Таблиця 1

**Кількість злочинів і осіб, які їх вчинили в Україні
за період 2007–2015 рр.**

Рік	Кількість зареєстрованих злочинів	Кількість осіб, які вчинили злочини
2007	401293	214093
2008	384424	207740
2009	434678	212090
2010	500902	226385
2011	515833	225517
2012 (станом на 20 листопада 2012 р.)	443665	194992
2013	563560	149560
2014	529139	124246
2015	565182	115833

Сучасна система обліку злочинів у звітності правоохоронних органів дозволяє визначити і ймовірність бути виявленим як особа, що вчинила злочин [123, с. 96]. Вважається, що ймовірність бути виявленим у вчиненні злочину є показником, який характеризує результативність правоохоронної і правозастосовної діяльності. Однак ця ймовірність не стільки осмислена, скільки інтенціонально (духовно) впливає на мотиваційну сферу поведінки і, отже, є одним із чинників не тільки індивідуального, а й масового вибору кримінальних варі-

антів поведінки. Таку ймовірність бути виявленим як особа, що вчинила злочин (P_B), можемо розрахувати за формулою:

$$P_B = \frac{N_B}{N_N} \times 100\%;$$

N_B – чисельність осіб, виявлених за вчинення злочину у звітному періоді;

N_N – чисельність злочинів, зареєстрованих у звітному періоді.

Зазначаючи у чисельнику кількість осіб, що вчинили злочин, а у знаменнику кількість зареєстрованих злочинів, можемо розрахувати показник P_B за 2007–2015 рр.:

$$P_{B2007} = \frac{214.093}{401.293} \times 100\% = 53\%;$$

$$P_{B2008} = \frac{207.740}{384.424} \times 100\% = 54\%;$$

$$P_{B2009} = \frac{212.090}{434.678} \times 100\% = 48,8\%;$$

$$P_{B2010} = \frac{226.385}{500.902} \times 100\% = 45,2\%;$$

$$P_{B2011} = \frac{225.517}{515.833} \times 100\% = 43,7\%;$$

$$P_{B2012} = \frac{194.992}{443.665} \times 100\% = 44\%;$$

$$P_{B2013} = \frac{149.560}{563.560} \times 100\% = 27\%;$$

$$P_{B2014} = \frac{124.246}{529.139} \times 100\% = 23,4\%.$$

$$P_{B2015} = \frac{115.833}{565.182} \times 100\% = 20\%.$$

Динаміка ймовірності бути виявленим за вчинення злочину починаючи з 2009 р. зменшується і ризик бути покараним у 2009–2012 рр. становив менш як 50%, а у 2013–2015 рр. менше 30%. Так, В. В. Голіна зазначає, що хоча ми не знаємо ні кількості фактично

вчинених в Україні злочинів (латентність), ні кількість осіб, які їх вчинили, але отримані математичним шляхом дані характеризують, нехай і опосередковано, рівень ефективності реалізації принципу невідворотності покарання. І це – не проста статистика. Така ситуація означає, що в країні кожен другий злочинець може розраховувати на безкарність [53, с. 98–99]. Безумовно, така ситуація є криміногенно небезпечною і породжує вчинення нових злочинів як особами, що вже вчинили злочини і уникали покарання, так і особами, які тільки планують злочинну діяльність. А якщо враховувати і те, що рівень зареєстрованої злочинності не повною мірою відображає криміногенну ситуацію, що склалася в суспільстві, то значна частина злочинності залишається поза реєстрацією, тобто латентною. За даними міжнародного опитування щороку від 60 до 70%, а за даними лабораторії кримінологічних досліджень НДІ НАВСУ – понад 60% осіб, постраждалих від злочинів, не зверталися із заявою до міліції. З високою ймовірністю можна стверджувати, що більше половини реально вчинених у м. Києві злочинів залишаються поза реєстрацією, є латентними. Можна припустити, що приблизно така ж частка злочинів, вчинених на території України, також залишається латентною [151, с. 12–13]. І, відповідно, кількість осіб, які щороку не потрапляють до орбіти правосуддя і уникають покарання, навіть за приблизними розрахунками становить близько 70%, а це означає, що криміногенний потенціал українського суспільства є надзвичайно потужним. А наша обізнаність про рівень існуючої у суспільстві злочинності є досить умовною. Навіть ідеальний облік усіх злочинів, що стали відомими правоохоронним органам, які ведуть боротьбу зі злочинністю, не дає можливість вирішити завдання створення міцного фундаменту фактів, що складаються із усієї сукупності злочинних проявів, які мали місце на певній території, у певний проміжок часу. Справа в тім, що за межами зареєстрованих злочинних проявів залишаються латентні злочини. Хоча виявлення латентної злочинності необхідне для: а) встановлення реального стану злочинності у певній адміністративно-територіальній одиниці у певний проміжок часу; б) визначення дійсної структури злочинності; в) встановлення тенденцій у динаміці злочинності; г) визначення розміру збитку, що був спричинений злочинністю суспільству і його громадянам; д) встанов-

лення обставин, що сприяють злочинності, і визначення шляхів їх усунення; е) прогнозування руху злочинності. Виявлення латентної злочинності і заходи щодо її скорочення позитивно впливають на зміцнення правосвідомості громадян і посилюють запобіжну дію кримінального покарання [286, с. 98–99]. При вивченні кримінальної, судової статистики завжди повинно ставитися завдання визначення ступеня латентності злочинності [140, с. 144–146]. Наприклад, при аналізі змін злочинності визначити, збільшилася чи зменшилася латентність і як вона вплинула на зміну статистичної картини злочинності. Латентна частина злочинності включає приховані і ті, що приховуються, злочини. Прихована частина злочинності утворюється за рахунок злочинів і їх різних сукупностей, які були вчинені, але про які не стало відомо правоохоронним органам, суду. Частина злочинності, що приховується, включає злочини і їх сукупності, які стали відомі правоохоронним органам, але які з різних причин не знайшли відображення у статистиці злочинності. Це і фактичний нерозгляд заяв про злочини, і неправильна оцінка діянь як незлочинних, і неправильне процесуальне рішення, і неоформлені картки первинного обліку злочину, і прорахунки у формуванні статистики, і навіть збої ЕОМ. Проте, як правило, більш тяжкі злочини все ж таки стають більш очевидними, ніж інші, хоча б тому, що їх наслідки складніше приховати. Наприклад, вбивства завжди були менш латентними, ніж легкі тілесні ушкодження. Розкрадання особливо цінних предметів швидше виявлялися, ніж незначні крадіжки. Особливо цінні предмети завжди були на особливому рахунку. Інша справа, що розкриття таких злочинів відбувалося далеко не відразу і не завжди. Однак кримінальна статистика фіксує не лише розкриті, а всі зареєстровані злочини.

Так, М. А. Неклюдов ще у далекому 1865 р. обстоював погляд, що статистика не доводить постійності кількості злочинів, і спростовував положення теорії А. Кетле. Вчений стверджував, що кримінальна статистика – це виражений цифрами звіт про злочинні або аморальні дії певного народу або народів. Будь-яке число або цифра має ту характерну властивість, що вона може виражати не тільки кількість, але і якість, не лише суму діянь, але і їх характер. Зміни кількісні відбуваються постійно, порівняно з тим, як зміни якісні набуваються зна-

чним проміжком часу. Якщо статистика відображає одні й ті ж числа, отже, умови життя залишаються незмінними за характером свого впливу. Якщо статистика свідчить про збільшення числа злочинів, то умови життя погіршилися. Якщо ж кількість злочинів зменшилася, то, відповідно, і умови життя покращилися [178, с. 3, 20, 24]. Вважаємо, що такі кримінологічні роздуми залишаються актуальними і у наш час.

У свою чергу В. Ф. Оболенцев наголошує на тому, що при визначенні динаміки латентної злочинності в Україні за сучасних умов практичний інтерес становлять: а) тенденції фактичної злочинності; б) обґрунтованість показників зниження рівня зареєстрованої злочинності за певний період. Щодо рівня фактичної злочинності вчений констатує, що за умов стабілізації (чи навіть підвищення) рівня фактичної злочинності і зниження рівня зареєстрованих злочинів рівень латентної злочинності у другій половині 90-х рр. ХХ ст. підвищувався пропорційно зменшенню числа зареєстрованих злочинів [180, с. 62–65]. Офіційно зареєстрована злочинність у зарубіжній кримінології розуміється як індикатор для кримінально-правового і соціального контролю, вона містить лише фрагмент всієї дійсності. Ще у 1976 р. Г. Кайзер зазначав, що дійсні розміри злочинності невідомі, і ми можемо визначати їх тільки приблизно. Залишається лише можливість у рамках кримінологічного аналізу виявляти межі змістовності як кримінально-статистичних матеріалів, так і результатів вивчення «темної цифри» і нейтралізувати можливі викривлення [104, с. 166–167]. Досліджуючи фактори, що ведуть до спотворення статистики, Г. Й. Шнайдер доводив, що орієнтація офіційної кримінальної статистики на потреби існуючого порядку призводить до приховування або невиявлення важливих кримінологічних моментів. Адже один склад злочину охоплює безліч форм його прояву (наприклад, крадіжка або шахрайство мають безмежну кількість різних форм). У той же час юридичні розбіжності між окремими типами деліктів інколи нічого не означають для кримінолога. Чистий принцип частотності у підході до злочинів (простий підрахунок діянь) залишає неврахованими мотивацію делікту, його тяжкість і різні форми його проявів. Через те, що юридичній оцінці надається перевага, дійсний потенціал злочинності у тому чи іншому районі і у той чи інший про-

міжок часу може просто залишитися не врахованим офіційною статистикою. До того ж у такій статистиці суттєво проявляються зміни, що були внесені у законодавство і в судову практику. Кримінолог Х. Там, вивчаючи зв'язок злочинності із рівнем життя, стверджував, що рівень злочинності, який реєструється офіційно і який виявляється у результаті опитувань, суттєво різняться [250, с. 77].

Досліджуючи латентний вимір корисливої насильницької злочинності в Україні, Б. М. Головкін зазначає, що на сьогодні відкритою залишається і проблема визначення кримінологічних індикаторів, котрі дозволяють уявити дійсні обсяги поширення явища корисливої насильницької злочинності в суспільстві із урахуванням латентних нашарувань [59, с. 111].

Злочини виявляються і реєструються у різний час. Реакція на них також має місце у різний час. Дані по них оброблюються не в один встановлений строк, скажімо, одразу після вчинення злочину. Тому оцінити розвиток злочинності, користуючись офіційною кримінальною статистикою, складно. Дані про злочинність не дають достатньої картини масштабів, структури, розвитку і розподілу злочинності, якщо вони не співвіднесені з даними про чисельність і структуру всього населення або населення у певних районах [287, с. 114–115]. Все це змушує нас замислитися над необхідністю створення системи змістовного кримінологічного аналізу, яка охоплювала б кількісні і якісні показники злочинності і мала перш за все кримінологічну спрямованість.

Так, Л. В. Кондратюк зазначає, що рівень (розміри) злочинності як і будь-якого соціального процесу повинен характеризуватися абсолютними розмірами, тобто кількістю злочинів, кількістю злочинців і потерпілих, обсягом збитку. Рівень злочинності є одним із найважливіших кримінологічних показників. За його допомогою можна характеризувати структуру, інтенсивність і динаміку злочинності, що обумовлено існуючою системою реєстрації злочинів [122, с. 6, 11]. Вважаємо, що кількість потерпілих осіб і обсяг збитку слід відносити до такого самостійного кримінологічного показника, як «ціна» злочинності, у межах якого і можливо проводити якісний аналіз жертв злочинів і завданих збитків матеріального і морального характеру за різними категоріями злочинів. Зв'язок же між рівнем злочинності

і системою реєстрації злочинів є беззаперечним. Так, у рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 11 вересня 2009 р. «Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції» зазначається, що «особливо тривожним показником є щорічне зростання розриву між кількістю заяв та повідомлень про злочини і числом зареєстрованих злочинів. Реальний рівень злочинності в Україні значно перевищує офіційні показники, що не дає змоги адекватно протидіяти їй. Існуюча в Україні система реєстрації злочинів спотворює дійсну картину стану злочинності, підриває довіру громадян до держави. Усе це призводить до порушення конституційних прав людини і свідчить про неспроможність держави забезпечити їх належний захист... Як наслідок, на фоні зростання числа зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів останнім часом відзначається тенденція до зменшення кількості розслідуваних злочинів цієї категорії. Залишаються не розслідуваними понад 2 млн злочинів минулих років, у тому числі надзвичайно резонансні. Стрімко зростає кількість крадіжок, грабежів, розбійних нападів, фактів бандитизму тощо...» [213]. У той же час за кількістю зареєстрованих правопорушень (за даними Eurostat та інформаційно-довідкової служби журналу Кореспондент) Україна знаходиться на останньому місці у Європі, проте це не свідчить про низький рівень злочинності у країні, стверджують експерти [258, с. 32–34]. Середній показник по Україні складає 81,5 злочинів на 10 тис. населення і, відповідно, українська держава є найбільш спокійною країною у Європі. Так, наприклад, у Німеччині щорічно фіксують 739 правопорушень на 10 тис. населення, у Франції – 563, у Швейцарії – 868, у Норвегії – 572, а у Росії – 253, 4. Система реєстрації заяв потерпілих у країнах ЄС значно простіша, ніж в Україні, розповідає консультант Ради Європи Е. Сванідзе, і саме це сприяє більш високим показникам європейської статистики, так само як і більш суворе європейське кримінальне законодавство. «Достатньо зателефонувати до міліції, і все фіксується», – відзначає експерт. Всі поліцейські протоколи ведуться в електронній формі, тоді як українська міліція тільки планує вводити подібну новацію. Так, О. М. Костенко переконаний, що українська статистика досить далека від реальності, а міліція підлаштовує свою роботу під гарні показники. З 2003 р. рі-

вень злочинності в Україні знизився на 26%, тоді як у Німеччині – на 5%, у Франції – на 12%. Насправді ж, стверджує О. М. Костенко, кримінал в Україні лише змінив свою структуру – менше його не стало. Статистика злочинності, за крилатим висловом Б. Дізраелі, є «дуже великою брехнею». Більшою мірою це характерно для країн, що утворилися на пострадянському просторі. Злочинність має відносно високі показники і у державах, що належать до романо-германської і англосаксонської правових сімей (медіана – 6693), у мусульманських країнах вона характеризується найбільш низькими показниками (медіана – 333). Відносно невеликі показники злочинності реєструються у країнах далекосхідної правової сім'ї, наприклад, у Китаї вони більш ніж у п'ять разів нижчі порівняно з Японією. Злочинність має більш високі показники у європейських країнах, що реформуються (медіана – 1890), ніж у країнах на пострадянському просторі (медіана – 1042). У цілому можна констатувати, що у країнах із ліберально-демократичною ідеологією показники злочинності значно вищі, ніж у тих, що реформуються, і вищі, ніж у країнах, що спираються на традиціоналістські цінності. Порівнюючи кримінологічні показники у розвинутих країнах і у країнах, де ще достатній вплив традиціоналізму, вчені роблять висновок, що рух у напрямі засвоєння західних цінностей неминуче буде супроводжуватися посиленням напруженості кримінологічної обстановки. Інакше кажучи, зростання злочинності – це свого роду плата за демократію і ринкову економіку. Хоча насправді справа не у демократії і не у ринковій економіці, а у політичній і правовій атмосфері [118, с. 329]. Вивчення кримінологічного досвіду зарубіжних країн буде, безумовно, сприяти побудові виваженої і кримінологічно обґрунтованої системи обліку злочинів. І перші кроки у реформуванні системи реєстрації злочинів уже зроблені.

З 19 листопада 2012 р., коли набув чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р., українська міліція почала вести детальний облік правопорушень. В Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затвердженій Наказом МВС від 19 листопада 2012 р. № 1050 [100], зазначається, що прийняття

заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, незалежно від місця і часу їх учинення, повноти отриманих даних, особистості заявника, здійснюється цілодобово негайно тим органом внутрішніх справ, до якого надійшла заява чи повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, або самостійне виявлення слідчим або іншою службовою особою органу внутрішніх справ з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. При особистому зверненні заявника до органу внутрішніх справ, який обслуговує обласні центри та інші міста з територіальним поділом, із заявою чи повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення та інші події цілодобово оформляються протоколи усних заяв оперативним черговим або іншою службовою особою в кімнаті для приймання громадян і відразу реєструються в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події (п. 2.1 Інструкції). У зв'язку із досить коротким проміжком часу з моменту прийняття даної Інструкції, вважаємо, що робити наукові висновки і оцінювати ефективність нової системи реєстрації зарано. Автором будуть зроблені відповідні висновки щодо нової системи реєстрації кримінальних правопорушень у наступних наукових роботах.

Згідно з довідкою про внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про кримінальні правопорушення, наданою Управлінням статистики, організації та ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань Генеральної прокуратури України від 24 квітня 2013 р., у період з 20 листопада 2012 по 31 грудня 2012 р. було зареєстровано 245760 кримінальних правопорушень (проваджень), з них було закрито 60347 кримінальних правопорушень (проваджень)¹.

Рівень злочинності визначається абсолютним показником, тобто загальною кількістю злочинів, що були вчинені (статистично зареєстрованих) у певних просторово-часових межах, або загальною кількістю осіб, що вчинили злочини. А показники, що характеризують

¹ Інформація про кримінальні правопорушення, зареєстровані з 20 листопада 2012 по 31 грудня 2012 р. надана Управлінням статистики, організації та ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань Генеральної прокуратури України (лист від 24 квітня 2013 р. №27/2–33 вих).

рівень злочинності, абстрагуються від різнорідності складових її елементів, оскільки вони відображають злочинність як цілісність. Кожен із показників рівня злочинності, зображуючи специфічні властивості злочинності, має певне аналітичне навантаження. Досліджуючи рівень злочинності, необхідно всі показники застосовувати у їх єдності і взаємозв'язку [88, с. 45, 56]. Абсолютні і відносні відомості про злочини і осіб, що їх вчинили, важливі і показові, але вони не завжди дають можливість об'єктивно оцінювати і порівнювати злочинність у різних країнах або регіонах, бо у порівнюваних державах або регіонах може проживати різна кількість жителів. Для подолання вказаної непорівнюваності показників розраховується коефіцієнт злочинності, кількість злочинів і осіб, що їх вчинили на одну й ту саму кількість населення. Коефіцієнт злочинності є більш об'єктивним показником рівня злочинності. Цей коефіцієнт і рівень злочинності не випадково іноді використовують у кримінології як синоніми, хоча вони і не ідентичні один одному. Коефіцієнт злочинності, розрахований на населення, є не тільки більш об'єктивним показником, але й показником, який можна зіставити, він дозволяє порівнювати злочинність у різних країнах, регіонах, містах та інших населених пунктах [170, с. 308–309]. Коефіцієнт злочинності – конкретний узагальнюючий показник загальної кількості зареєстрованих злочинів, що зіставлена із чисельністю населення. Він розшифровується як число злочинів на 100 тис., 10 тис., або 1 тис. населення і є об'єктивним вимірником злочинності. Коефіцієнт злочинності розраховується за формулою:

$$KЗ = \frac{3 \times 100000}{N},$$

де КЗ – коефіцієнт злочинності, 3 – абсолютна кількість зареєстрованих злочинів, N – абсолютна чисельність усього населення.

Обидва показники беруться в одному й тому ж територіальному і часовому обсязі. Число злочинів, як правило, розраховується на 100 тис. населення. Однак при незначній кількості злочинів і населення (у місті, районі, на підприємстві) КЗ може розраховуватися на 10 тис. або на 1 тис. жителів. Але протягом року може виникнути необхідність розрахунку коефіцієнта злочинності за один, два, три і т. д. мі-

сяці. Коефіцієнт злочинності у такому випадку розраховується за зміненою формулою:

$$KЗ_n = \frac{З_n \times 12 \times 100\,000}{N \times n},$$

де $KЗ_n$ – коефіцієнт злочинності за n місяців; $З_n$ – абсолютна кількість злочинів, зареєстрованих за n місяців; 12 – постійний коефіцієнт, що дорівнює 12 місяцям у році; 100 000 – розмірність коефіцієнта злочинності; N – абсолютна чисельність усього населення; n – кількість місяців, за які проводиться розрахунок $KЗ$.

У кримінології також розрізняють такі види коефіцієнтів: коефіцієнт злочинної інтенсивності, коефіцієнт злочинної активності, коефіцієнт судимості, коефіцієнт криміногенної активності злочинів, коефіцієнт тяжкості злочинів, коефіцієнт віктимізації (кількість потерпілих), коефіцієнт призовності (від англ. prison – ув'язнений) – кількість ув'язнених на визначену чисельність населення [174, с. 195–196]. Вони обчислюються за формулами:

$$K_{зi} = \frac{\text{Кількість злочинів}}{\text{Населення країни}} \times 10\,000;$$

$$K_{зa} = \frac{\text{Кількість злочинців}}{\text{Населення старше 14 років}} \times 10\,000;$$

$$K_{\text{судимості}} = \frac{\text{Кількість засуджених за вироками судів}}{\text{Усе населення}} \times 10\,000.$$

Ці показники характеризують той або інший бік злочинності. Так, коефіцієнт, обчислений тільки за кількістю засуджених, буде характеризувати судимість, а не злочинність, що далеко не одне й те саме, а за кількістю злочинців – інтенсивність розповсюдженості злочинців серед населення у віці 14 років і старше. Важливе значення в аналізі рівня злочинності мають також похідні від коефіцієнта злочинності показники:

– коефіцієнт криміногенної активності злочинів, який являє собою відношення кількості зареєстрованих злочинів до осіб, що їх

вчинили. Цей показник характеризує активність злочинців, тобто скільки злочинів вчиняє в середньому один злочинець;

– коефіцієнт тяжкості злочинів (відношення кількості зареєстрованих тяжких і особливо тяжких злочинів до усього населення) характеризує рівень їх суспільної небезпеки.

У кримінологічній літературі нерідко застосовується і такий кількісний показник, як індекс злочинності. Його часто ідентифікують із коефіцієнтом злочинності, але це не зовсім правильно. У США індексом вважають вісім видів серйозних злочинів, що реєструються на федеральному рівні. У широкому розумінні слово «індекс» (від лат. *index* – показчик, список, реєстр) означає будь-який узагальнюючий показник, що характеризує досліджуване явище. Індекс злочинності – узагальнюючий показник двох і більше сукупностей, що складаються із елементів, які не піддаються сумуванню [170, с. 307, 313]. У кримінології індекс злочинності використовується для відображення ступеня суспільної небезпеки (тяжкості) різних злочинів, що вчиняються у різних регіонах у різні роки. Такі індекси розраховують на підставі загальної кількості зареєстрованих діянь, санкцій за їх вчинення та інших ознак, що впливають на суспільну небезпеку (тяжкість) злочинів. У теорії можуть також використовуватися загальні індекси якісних і кількісних показників, прямі та побічні методи побудови територіальних індексів [103], а також відповідні таблиці обчислення середньорічних темпів зростання, приросту і зниження (такі таблиці дозволяють без будь-яких розрахунків отримувати готові показники середньорічних темпів зростання або зниження за 2–70 років) [3].

Під час характеристики рівня злочинності слід зазначити, що зараз існують спроби проаналізувати рівень злочинності з точки зору системно-структурного аналізу. Так, О. М. Ігнатів підкреслює, що сьогодні рівень зареєстрованих злочинів в Україні відповідає не стільки реальному рівню враженості злочинністю нашого суспільства, скільки фактичним можливостям (їх межам) правоохоронних органів розслідувати (опрацьовувати відповідну інформацію й ухвалювати рішення) зареєстровані злочини. Відбувається штучна «регуляція» рівня злочинності в країні як засобу самозбереження правоохоронної системи [99, с. 230]. Вчений зазначає, що рівень латентності вбивств (виходячи із рівня судимості) складає 1:16. При цьому як мінімум

3 вбивства із 16 стають латентними у зв'язку із «діяльністю» правоохоронних органів [98, с. 131].

Вважаємо, що сьогодні розуміння показника рівня злочинності вимагає нового кримінологічного розуміння і вдосконалення. До того ж виникає питання про те, чи відображає зареєстрована кількість злочинів і осіб, що їх вчинили, реальну криміногенну ситуацію у державі. Критерії того, які показники мають включатися до визначення рівня злочинності, до кінця наукою кримінології не вивчені. При кримінологічному аналізі рівня злочинності мають враховуватися і такі показники, як кількість розглянутих кримінальних справ судами України, кількість засуджених осіб, кількість нерозкритих кримінальних справ. Так, наприклад, якщо порівняти кількість зареєстрованих правоохоронними органами злочинів і кількість кримінальних справ, що були розглянуті судами України (див. табл. 2), і кількість осіб, що вчинили злочини, із загальною кількістю засуджених осіб (див. табл. 3)¹, то побачимо, що загальний показник зареєстрованої кількості злочинів не повністю відображає реальну криміногенну ситуацію. Залишається високим рівень нерозкритих злочинів, а його співвідношення із рівнем зареєстрованих злочинів вимагає кримінологічного аналізу. Так, у 2007 р. нерозкритими залишилися 133221 тис. злочинів, у 2008 р. – 118814, у 2009 р. – 165576, у 2010 р. – 218949, у 2011 р. – 237224, у 2012 р. – 205506 тис. злочинів. А відповідно до відомостей статистичного звіту форми № 1 «Про злочинність» (станом на 20 листопада 2012 р.), залишок нерозкритих злочинів минулих років на початок 2012 р. становив 6446417 млн злочинів, а на кінець звітної періоду 2012 р. – 5882150 млн злочинів. Кримінологи відзначають також неповне охоплення органами кримінальної юстиції усього масиву правопорушень (органами досудового слідства розслідується менше третини злочинів, що стали їм відомими). Вони наголошують і на високому рівні латентності, що обумовлений корупцією у правоохоронних і судових органах [106, с. 35]. Існує різниця у розумінні таких етимологічно близьких, але різних за значенням термінів, як розкриття злочинів і їх розкриваємість (розкриваність злочинів). Розкриття злочину – по-

¹ Інформація про загальну кількість розглянутих кримінальних справ та засуджених осіб судами України за 2007–2012 рр. надана Державною судовою адміністрацією України (лист від 16 квітня 2013 р. № 15–2245/13).

няття, що застосовується до окремого злочину і означає, що були виявлені обставини даного злочину та особи, які його вчинили. Розкриваємість представляє виражене, як правило, у відсотках відношення числа розкритих злочинів до загальної кількості зареєстрованих злочинів. Виникає питання «ціни» такого показника, як розкриваємість злочинності. Цей показник може бути представлений у вигляді математичного дроби, чисельник якої – кількість розкритих злочинів, а знаменник – кількість зареєстрованих злочинів. У ідеальному випадку – при тотожності чисельника і знаменника (усі зареєстровані злочини розкриті) показник розкриваємісті дорівнює одиниці. Вчені відзначають, що використання показника розкриваємісті як критерія оцінки оперативної-розшукової і слідчої роботи призводить до порушення конституційних прав людини і громадянина, стимулюючи всупереч презумпції невинуватості позасудове визнання підозрюваного винним і сприяє корупції [159, с. 85–87]. Показник розкриваємісті можемо використовувати при загальному аналізі стану злочинності, але не як оцінки ефективності роботи правоохоронних органів, а як факт того, що окрім невидимої латентної злочинності (певної кількості злочинів, про існування якої нам невідомо) існує і частина «видимої латентності» (було вчинено злочин, але обставини цього злочину і особи, які його вчинили, залишаються невідомими). Така ситуація, як ми вже зазначали раніше, може породжувати у злочинців відчуття безкарності і впевненості у власних силах, що у майбутньому призведе до вчинення нових злочинів. Отож, використання такого показника є доцільним при аналізі стану злочинності як критерію криміногенного потенціалу суспільства, адже до загальної кількості осіб, що вчинили злочини, які залишаються невідомими, додається і певна кількість осіб, про злочини яких відомо, але самі особи залишаються при цьому невиявленими.

Вчені і практичні працівники правоохоронних органів стверджують, що можливість виявлення слідів злочину залежить від низки чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру. Через це досить актуальним є питання про те, чому злочини залишаються нерозкритими, зокрема й убивства. Зазвичай зусилля вбивці впливають на ймовірність своєчасного виявлення й розкриття вчиненого злочину. Тому правильним уявляється упорядкування причин нерозкриття вбивств з урахуванням характеру обставин, що ускладнюють досудове слідство. Із цієї точки

зору їх можна поділити на такі: а) обставини, що не пов'язані з недоліками й помилками працівників правоохоронних органів – слідчих та оперативних працівників (об'єктивні чинники); б) обставини, що виникли у зв'язку з допущеними помилками і недоліками працівників правоохоронних органів (суб'єктивні чинники) [199, с. 111–113].

Таблиця 2

Кількість злочинів і загальна кількість розглянутих кримінальних справ судами України за період 2007–2012 рр.

Рік	Кількість зареєстрованих злочинів	Кількість розглянутих кримінальних справ судами України (місцевими та апеляційними загальними судами)
2007	401293	187134
2008	384424	183930
2009	434678	184372
2010	500902	198954
2011	515833	203051
2012	443665	193518

Таблиця 3

Кількість осіб, які вчинили злочини, і загальна кількість засуджених осіб в Україні за період 2007–2012 рр.

Рік	Кількість осіб, які вчинили злочини	Кількість засуджених осіб судами України (місцевими та апеляційними загальними судами)
2007	214093	165459
2008	207740	169494
2009	212090	164474
2010	226385	192833
2011	225517	187143
2012	194992	185286

Сьогодні перед нами постає досить важливе теоретико-практичне питання: що ж потрібно для того, щоб рівень злочинності відповідав дійсному її рівню? Що необхідно зробити, щоб зменшити латентність злочинів і тим самим підвищити «дійсність» рівня злочинності? Вважаємо, що вирішення окреслених питань потрібно розпочинати із формування Єдиного реєстру досудових розслідувань (і це вже зроблено), введення додаткового коефіцієнта латентності, які будуть ґрунтуватися на прозорості звітності. Актуальним питанням є також створення Національного інституту латентної злочинності, який буде сприяти кримінологічним дослідженням і формуванню дійсного рівня злочинності в Україні.

Суспільно-правові явища розвиваються в часі й постійно змінюються. Вивчення змін, що відбуваються при цьому, є однією з необхідних умов пізнання закономірностей їх динаміки. Динамізм соціально-правових явищ є результатом взаємодії різноманітних причин і умов як соціального, так і природного детермінуючого характеру. Оскільки сукупна дія цих детермінант відбувається в часі, то при статистичному вивченні динаміки суспільно-правових явищ час постає як збірний фактор розвитку. Основна мета статистичного вивчення динаміки суспільно-правових явищ полягає у виявленні й кількісному вимірюванні закономірностей їх розвитку в часі і стосовно окремих територій. Наприклад, щороку змінюється кількість зареєстрованих в Україні злочинів. Різнобічний аналіз цих змін надзвичайно важливий, тому що він дозволяє правильно організувати наявні правоохоронні сили держави, спроєктувати необхідні зміни до законодавства тощо [203, с. 133].

Динаміка злочинності – це комплексний якісно-кількісний показник. Він відображає зміну злочинності у часі. У часі змінюється як стан (рівень) злочинності (кількісний показник), так і її структура (якісний показник). У кримінології виділяють декілька видів аналізу злочинності у її динаміці: поточний (зіставлення відомостей про злочини за поточний рік із даними за попередні роки); систематичний (вивчення злочинності послідовно, за роками, при цьому виділяються певні періоди (5, 10, 15, 20 років)); сезонний (аналіз злочинності за порами року у зіставленні із раніше отриманими відомостями за відповідні періоди минулих років або у регіонах країни із непостійним складом населення – сезонними працівниками, трудовими мігранта-

ми, туристами і т. д.) [120, с. 111–112]. Динаміка рівня злочинності, що виражений у абсолютному числі зареєстрованих злочинів за роками, може бути представлена у вигляді статистичного часового ряду, а також графічно [170, с. 316–317]. Нами було обрано саме графічний метод зображення динаміки злочинності за 1991–2015 рр. Часовий проміжок було обрано не випадково, адже саме такий тривалий часовий проміжок дозволить вивчити рух злочинності у часі і її зміну залежно від соціально-економічних умов розвитку нашої держави. На рис. 1 ця інформація відображена графічно. А на рис. 2 той самий часовий проміжок представлено графічно за допомогою інтервальних рядів динаміки (методом укрупнених періодів).

Динаміка свідчить про статистичні коливання, більш реальне урахування злочинів. Графічне зображення динаміки злочинності на рис. 1 (хаотична лінія) доводить, що злочинність – складна статистична множинність. Система, на наш погляд, так швидко не змінюється.

Рис. 1. Динаміка зареєстрованої злочинності за період 1991–2015 рр.

Рис. 2. Динаміка зареєстрованої злочинності за період 1991–2015 рр. (метод укрупнених періодів)

Виникають питання оцінки і цінності такого показника, як динаміка злочинності при стабільних і нестабільних умовах соціального життя. Динаміка злочинності повинна відповідати сучасним вимогам і враховувати соціально-юридичні фактори. Вважаємо, що в українському суспільстві, яке переживає постійні законодавчі і соціальні зміни, доцільно досліджувати злочинність періодами, як це зображено на рис. 2.

Як ми зазначали на початку розділу, всі кількісні і якісні показники злочинності перебувають у діалектичній єдності. Тому після аналізу кількісних показників злочинності слід навести аналіз якісних показників злочинності (структури і характеру злочинності), а також деякі основні тенденції злочинності у сучасному суспільстві.

3.2. Якісні показники злочинності

Під час кримінологічного аналізу кількісних показників злочинності ми зазначали, що злочинність має також і свою якісну характеристику. Більшість кількісних і якісних показників злочинності взаємопов'язані (наприклад, рівень і структура злочинності) і лише при комплексному вивченні дають уявлення про загальний стан злочинності. До того ж такі показники злочинності, як інтенсивність (коефіцієнти злочинної інтенсивності і злочинної активності), динаміка, географія мають яскраво виражений якісно-кількісний характер.

Кримінологічна характеристика якісних показників злочинності знаходила своє відображення у наукових працях таких вчених, як В. С. Батиргареева, А. М. Бойко, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, О. М. Джу́жа, В. М. Др'юмін, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, Н. С. Карпов, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко, В. М. Попович, В. І. Ша́кун, О. Ю. Шостко та багатьох інших. У російській кримінологічній науці якісні показники злочинності досліджували такі російські вчені, як Ю. М. Анто́нян, А. І. Долго́ва, С. В. Іванцо́в, С. М. Іншако́в, Є. П. Іщенко, Л. О. Колпако́ва, Л. В. Кондратю́к, В. М. Кудрявце́в, В. Д. Лариче́в, В. В. Лунсе́в, В. С. Овчинський, Л. І. Романо́ва, О. В. Старко́в, О. В. Тюмене́в, Д. А. Шестако́в та інші.

Як уже наголошувалося, до якісних показників злочинності належать її структура і характер. Вони характеризують злочинність з якісної сторони і у більшості випадків визначають криміногенну ситуацію у державі, вказують на найбільш криміналізовані сфери суспільного життя, а також основні тенденції злочинності у суспільстві.

Структура (від лат. *structura* – будова, порядок, зв'язок) – сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність [267, с. 212]. Структура злочинності – це внутрішня властива їй ознака, яка розкриває якісно різні групи або види злочинів, з яких вона складається, вчинених за певний проміжок часу і на певній території [156, с. 54]. Структура виразно говорить про те, що являє собою злочинність у конкретних умовах, яка визначальна якість цього явища.

Основним показником структури злочинності є питома вага окремих груп або видів злочинів стосовно їх загальної кількості. Питома вага – це відсоткове співвідношення частини злочинності до її загальної величини. Наприклад:

$$\text{П. В.} = \frac{Z_{\text{в}} \times 100\%}{Z_{\text{з}}},$$

де $Z_{\text{в}}$ – кількість злочинів певного виду, $Z_{\text{з}}$ – загальна кількість зареєстрованих злочинів.

Структура завжди відображає співвідношення між частинами цілого [94, с. 28–29]. Що стосується окремих видів злочинів, наприклад, бандитизму, то це узагальнена структурована за юридичними і кримінологічними ознаками характеристика його проявів на території України за кілька років, а також опис особи злочинця-бандита, організатора банди, її активних учасників за соціально-демографічними, кримінально-правовими та морально-психологічними ознаками [51, с. 82].

У кримінології склалося два підходи до структуризації злочинності – статистичний та емпіричний. Перший підхід передбачає аналіз первинної і вторинної статистичної інформації, в якій відображені показники щодо питомої ваги, співвідношення складових частин масиву зареєстрованих злочинів та осіб, які їх вчинили, за встановленими формами статистичної звітності. Емпіричний підхід полягає у фіксації типових рис, стійких міжелементних зв'язків, закономірного порядку організації об'єкта пізнання на основі аналізу зібраної та узагальненої емпіричної інформації [60, с. 124].

Усталеним у кримінологічній науці є розуміння структури злочинності як частки (питомої ваги) і співвідношення різних кримінологічних груп і видів злочинів у їх загальній кількості за відповідний період часу на певній території. Аналізуючи структуру злочинності, В. С. Батиргарєєва наголошує на тому, що слід пам'ятати про два принципові моменти. По-перше, оскільки емпірично злочинність виявляється в сукупності злочинних діянь та осіб, які їх учинили, її структурування провадиться за ознаками, які належать до цих двох основних її елементів, – злочинами і злочинцями. По-друге, унаслідок того, що злочини і злочинці у своїй сукупній масі, визначаючи сутте-

ві риси та властивості злочинності, характеризуються з точки зору багатьох параметрів, структура останньої теж різноманітна, а отже, має багато вимірів. У зв'язку з викладеним усі численні підстави структурування злочинності можна поділити на ті, що належать до злочинного діяння, й ті, які відносять до суб'єкта злочину. У свою чергу достатньо поширеним є структурування злочинності за соціально-демографічними, кримінально-правовими, кримінологічними й віктимологічними підставами. Причому воно, так би мовити, працює як стосовно всієї злочинності в цілому, так і щодо певної її частини. Виокремлення будь-якої частини злочинності вже є результатом застосування при її структуруванні певної підстави [17, с. 167–168].

Структура нами розуміється не як певна система, а перш за все як статистична сукупність, множинність злочинів, як загальна кількість зареєстрованих злочинів, що розподілені за групами. Критичний аналіз існуючої нині структури злочинності дозволяє побачити, що, наприклад, представлена структура не всіх злочинів, не знаходить кримінологічного відображення професійна злочинність, злочини, що вчиняються у місцях позбавлення волі.

Множинність злочинів характеризує складність форм злочинної діяльності, дає змогу виявити найбільш стійкі й суспільно небезпечні різновиди кримінальної практики, визначити злочинну спеціалізацію, прослідкувати зміни характеру протиправної діяльності в злочинній «кар'єрі» рецидивістів [62, с. 173].

У науковій та практичній діяльності виділяють різні види структури злочинності. Вона може бути побудована за соціально-демографічними, кримінально-правовими і кримінологічними підставами [137, с. 24–25]. Серед соціально-демографічних ознак, які становлять інтерес при вивченні структури злочинності, насамперед, необхідно назвати такі ознаки особи злочинця, як стать, вік, освіта, сімейний стан, рід занять, види населених пунктів, де вони постійно проживають, ступінь пристрасті до спиртного, наркотиків тощо. За їх допомогою вбачається за можливе встановити питому вагу чоловічої і жіночої злочинності; частку злочинів, учинених особами різних вікових груп (неповнолітніми, особами молодого віку, 30–40-літніми); відсоток злочинів, учинених неодруженими, сімейними; алкоголіками, наркоманами; жителями міст і сільської місцевості та ін. Для оцінки

деяких структурних властивостей злочинності кримінологи іноді використовують допоміжний показник – коефіцієнт враженості злочинністю різних груп і прошарків населення. Цей показник представляє собою відношення питомої ваги злочинців із певної категорії громадян до всіх громадян цієї категорії у структурі населення [170, с. 325].

Кримінально-правові груповані ознаки – це співвідношення злочинів за тяжкістю, тобто характером злочинності, за об'єктом злочинного посягання, ступенем їх суспільної небезпечності, формами вини і мотивами злочинної діяльності; питома вага групової і рецидивної злочинності; частка найбільш поширених злочинів та ін.

Особливо слід відзначити, що структура злочинності можлива й необхідна за такими кримінологічними груповими ознаками: різні галузі господарської діяльності, де вчинені злочини; характер міжособистісних стосунків між людьми (у сфері службових, сімейних, побутових відносин); домінуюча антисоціальна мотиваційна спрямованість особи злочинців (насильницькі, корисливі злочини); регіони країни, в яких вчинені злочини. За допомогою останньої ознаки визначається так звана «географія» злочинності, тобто її адміністративно-територіальне поширення. Сьогодні актуальним питанням є необхідність вдосконалення кримінологічної структури злочинності у напрямі її деталізації і диференціації. Адже статистичний вимір злочинності відображено досить поверхово. Так, у статистичних відомостях містяться загальні дані про кількість і види злочинів, наприклад, кількість зареєстрованих крадіжок (і дані про крадіжки, вчинені із квартир), загальна кількість грабежів, розбоїв, вимагань, шахрайств, хуліганств і т. д., але як вчиняються ці злочини – залишається невідомим. Не виділяються в окрему групу і злочини, що мають професійну спрямованість у різних сферах суспільного життя. А у статистичній інформації про стан злочинності у державі має бути представлена специфіка всіх злочинів, так, наприклад, якщо вчинена крадіжка, то слід зазначити місце вчинення злочину, застосування зброї або її відсутність, ситуаційний характер мала крадіжка чи професійну спрямованість і под. Доцільно виділити кілька етапів у формуванні таких відомостей: 1) кількісний етап всіх злочинів певної спрямованості (насильницькі, корисливі, необережні і под.); 2) етап

формування конкретних підгруп злочинів. Перш за все врахування всіх особливостей різних категорій злочинів буде спрямоване на допомогу практиці боротьби зі злочинністю. Статистичні звіти про стан злочинності мають бути своєрідною кримінологічною конституцією, із якої кожен громадянин може дізнатися про найбільш криміналізовані сфери життя держави. Ці документи повинні бути значними за обсягом і додатково поділені на окремі розділи за мотиваційною спрямованістю вчинених злочинів. За таких умов структура злочинності буде шляхом до пізнання причин злочинності і особи злочинця.

Структура злочинності розкриває характер злочинності, ступінь її небезпеки для різних об'єктів злочинних посягань, причинні зв'язки злочинності із різними явищами і процесами. Наприклад, відомо, що корислива злочинність значною мірою детермінується економічними процесами, а насильницька – соціально-демографічними і соціально-психологічними [170, с. 325]. «У менш розвинутих країнах завжди вчиняється більше злочинів проти особи», – відзначає О. М. Костенко [258, с. 34]. Вивчення структурних показників у часі дає можливість виявити реальні тенденції складових частин злочинності, спираючись на які можна більш надійно прогнозувати злочинність, її окремі групи і види.

У Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року зазначається, що «кризові процеси, що відбуваються в соціально-економічній сфері, призвели до ускладнення криміногенної ситуації, зміни структури злочинності та зумовили виникнення нових форм і способів учинення протиправних діянь. На сьогодні спостерігається тенденція до збільшення масштабів криміналізації основних сфер життєдіяльності населення. Поряд із зменшенням кількості вчинених злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких злочинів спостерігається тенденція до збільшення кількості правопорушень у сфері економіки. Недосконалість системи реінтеграції бездомних осіб і безпритульних дітей, соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, невирішеність питання щодо примусового лікування осіб, хворих на алкоголізм, – спричиняють збільшення кількості злочинів, учинених повторно, у громадських місцях, у тому числі в стані алкогольного сп'яніння. До погіршення економічної ситуації в державі призводять

стрімкі зміни умов господарювання і ринкової кон'юнктури, що зумовили посилення соціального чинника скоєння правопорушень» [125]. У ході проведеного аналізу статистичних відомостей ми виявили дещо інші тенденції, зокрема, у 2011 р. порівняно з 2010 р. зменшилася кількість особливо тяжких і злочинів невеликої тяжкості, а кількість злочинів середньої тяжкості і тяжких злочинів збільшилася. Розподіл злочинів за ступенем тяжкості у 2012 р. відповідає тенденціям 2011 р.

У 2011 р. у структурі злочинності за розділами Особливої частини КК України найбільшу питому вагу мали такі групи злочинів, як: 1) злочини проти власності – 65,8%; 2) злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів – 10,3%; 3) злочини проти життя та здоров'я особи – 3,6%; 4) злочини проти громадського порядку та моральності – 3,1%; 5) злочини у сфері службової діяльності – 3,1%; 6) злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян – 3,0%; 7) злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту – 2,7%; 8) всі інші злочини разом – 8,3%. Питома вага зазначених семи груп злочинів становить 91,6%. Подібні тенденції розподілу злочинів за розділами Особливої частини КК України спостерігаємо і у 2012 р., що вже свідчить про постійність злочинних проявів у певних сферах суспільного життя.

Найпоширенішим видом злочину в Україні були і залишаються крадіжки, динаміка яких суттєво впливає на динаміку зареєстрованої злочинності. Досить помітною і, зокрема, постійно зростаючою є сумарна частка наркозлочинів. Значно поширені в країні також грабежі, хуліганські прояви, шахрайство, порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами [153, с. 75].

Сьогодні актуальним науково-практичним питанням є впровадження інституту кримінального проступку у законодавство України і, відповідно, наступна зміна структури злочинності в Україні. Один із напрямів впровадження інституту кримінальних проступків полягає у виключенні з системи юридичної відповідальності адміністративної відповідальності за дію чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений

порядок управління, та запровадження таких посягань, як кримінальних проступків у законі про кримінальну відповідальність. На сьогоднішній день багато науковців вважає, що у зв'язку з прийняттям окремого закону про кримінальні проступки виникне низка правових питань. Зокрема, з одного боку, загальні положення окремого закону про кримінальні проступки на 90% повторюватимуть положення Загальної частини Кримінального кодексу України, що не відповідає принципу мінімізації нормативного матеріалу. Ускладниться також і правозастосовча практика, особливо щодо відмежування різних видів караних діянь. У наукових колах пропонують створити в рамках Кодексу України про адміністративні правопорушення нову книгу «Про адміністративні проступки, що розглядаються судами», до якої могли б входити норми, що нині передбачають відповідальність у КУпАП за правопорушення, вчинені фізичними особами, та окремі злочини невеликої і, навіть, деякі зі злочинів середньої тяжкості, відповідальність за які на цей час встановлено у КК; з другого боку – пропонується створити окремий Кодекс України про кримінальні проступки. Впроваджуючи поняття «кримінальний проступок», Верховна Рада України буде змушена прийняти ряд основоположних змін у законодавство України [209]. Критерії відмежування кримінальних проступків від злочинів і адміністративних правопорушень законодавчо ще не визначені, так само як і категорія кримінальних проступків. Триває дискусія і щодо структури Кримінального кодексу України у випадку внесення до нього змін, передбачених новим Кримінальним процесуальним кодексом України, і, як наслідок, зміни кримінологічної структури злочинності і її нового статистичного відображення. Виникають питання і про підрахунок рівня злочинності, який зміниться у випадку впровадження інституту кримінальних проступків. У майбутньому це може призвести до необхідності формування окремих статистичних звітів за кримінальними проступками і за злочинами як елементів системи кримінальних правопорушень.

З огляду на наявність у наукових колах різних підходів щодо вирішення проблеми запровадження у законодавство України інституту кримінального проступку, вбачається за необхідне спочатку вирішити проблему на концептуальному рівні. Отже, першим кроком має

стати прийняття Концепції запровадження інституту кримінального проступку в систему українського законодавства (указом Президента України або постановою Верховної Ради України), другим – перехід до практичного запровадження інституту кримінального проступку у систему законодавства України [29, с. 181–182].

Вважаємо, що робити остаточні висновки з приводу формування нової структури злочинності ще передчасно. Сьогодні лише зрозуміло, що облік та реєстрація злочинних проявів в Україні, безумовно, у майбутньому зазнають змін. І наука кримінології, як наука сьогодення, має бути підготовленою до цих змін.

Характер злочинності – її особливий якісний показник, що тісно пов'язаний зі структурою злочинності, але який акцентує увагу не стільки на кількісному розподілі діянь за видами, скільки на основному змісті видів злочинної поведінки, домінуванні цих видів у структурі зареєстрованої і реальної злочинності, на розподілі злочинів за групами населення, соціально-економічними сферами і т. д. залежно від їх тяжкості. Він відображується тією чи іншою мірою в Особливій частині кримінології, де розглядаються основні види реальної злочинності. Критеріїв виділення таких видів багато, але кримінологам дотепер не вдалося розробити узгоджених підходів або їх системи. Вихідним критерієм більшість вчених вважає кримінально-правовий критерій. Структурний розподіл злочинів за їх різноманітним якісним змістом та їх характером дає можливість пізнати сутність кримінологічної обстановки у країні, регіоні, місті і запровадити ефективні засоби контролю і запобігання [170, с. 325–328]. До негативних тенденцій під час аналізу характеру злочинності в Україні відносимо, зокрема, значне збільшення кількості зареєстрованих правоохоронними органами середньої тяжкості і тяжких злочинів протягом 2007–2011 рр., що свідчить про те, що злочинність і злочинці стають більш жорстокими й організованими. Так, кількість злочинів середньої тяжкості зросла із 172251 тис. злочинів у 2007 р. до 265171 тис. злочинів у 2011 р., тяжких – з 135646 тис. злочинів у 2007 р. до 171119 тис. злочинів у 2011 р. У 2012 р. було вчинено 231233 тис. злочинів середньої тяжкості і 145733 тис. тяжких злочинів.

Крім структури і характеру злочинності з якісного боку характеризує і географія злочинності, під якою розуміється її поширення по

різних регіонах (територіях) держави. Географія злочинності як кількісно-якісний статистичний показник звичайно визначається за допомогою таких показників, як питома вага злочинності регіону у загальній кількості злочинів, вчинених у державі, а також регіональні коефіцієнти злочинності. Практика показує, що географічна нерівномірність у рівні, динаміці та структурі злочинності пояснюється [156, с. 54–55]:

- 1) соціально-економічними умовами того чи іншого регіону;
- 2) національним складом і структурою населення;
- 3) рівнем соціального контролю за поведінкою людей;
- 4) рівнем культурно-виховної роботи та організації дозвілля населення;
- 5) станом боротьби зі злочинністю.

Виявлення і врахування територіальної різниці злочинності – ключ до ефективних заходів запобігання злочинам. У цьому випадку стають більш помітними і конкретні чинники злочинів, що має не лише пізнавальне значення, а й є основою для організації ефективної профілактичної діяльності. Географія злочинності за областями України у 2011 р. свідчить про те, що найбільшу кількість злочинів було вчинено у Донецькій (60563 тис. злочинів), Дніпропетровській (46877 тис. злочинів), АР Крим (37427 тис. злочинів), Харківській (35550 тис. злочинів), Луганській (31442 тис. злочинів), Запорізькій (27543 тис. злочинів), Одеській (25323 тис. злочинів) областях. Значна кількість злочинів була вчинена і у місті Києві (37302 тис. злочинів). Найменшу кількість злочинів було зареєстровано у Тернопільській (5287 тис. злочинів), Івано-Франківській (5825 тис. злочинів), Чернівецькій (6010 тис. злочинів), Закарпатській (7194 тис. злочинів), Рівненській (7389 тис. злочинів), Волинській (8439 тис. злочинів) областях і місті Севастополі (7055 тис. злочинів). У 2012 р. найбільшу кількість злочинів було також вчинено у Донецькій (48554 тис. злочинів), Дніпропетровській (40967 тис. злочинів), АР Крим (33139 тис. злочинів), Харківській (30711 тис. злочинів), Луганській (26218 тис. злочинів), Запорізькій (25249 тис. злочинів) і Одеській (24474 тис. злочинів) областях. Найменшу кількість злочинів було зареєстровано у Тернопільській (4273 тис. злочинів), Чернівецькій (4867 тис. злочинів), Івано-Франківській (4989 тис. злочинів), Рівненській

(5651 тис. злочинів), Закарпатській (5722 тис. злочинів) і Волинській (6326 тис. злочинів) областях. Слід зазначити, що у деяких західних областях рівень злочинності майже у 5–6 разів менший, ніж у східних регіонах України.

Як зазначають дослідники, регіони України помітно відрізняються за рівнем злочинності, але тенденції його динаміки в усіх регіонах переважно збігаються. Проблемними, в аспекті стану злочинності, є східні та південні регіони і м. Київ, середній рівень злочинності спостерігається у центральних та північних регіонах, найнижчі показники злочинності характерні для заходу країни. Ключовим фактором місця регіону за рівнем злочинності є ступінь його урбанізації. У регіонах з високим ступенем урбанізації рівень злочинності вищий, а в регіонах з меншим значенням цього показника – нижчий [154, с. 79].

Вважаємо, що до розширеного аналізу географії злочинності слід також включати топографію й екологію злочинності, за допомогою яких дослідники зможуть визначати найбільш криміногенно уразливі території України. Актуальними залишаються і питання методології регіонального підходу дослідження злочинності. Зазначені питання досліджувались як у радянській кримінології, так і продовжують розвиватися у сучасній кримінології. Фактори, що детермінують злочинність у масштабах країни, є головними, а ті з них, що діють у регіоні, вносять до характеру злочинності лише свої особливості. Регіональний підхід до злочинності, з одного боку, розширює і поглиблює наші знання про причини злочинності у цілому, а з другого – конкретизує наші уявлення про причини збереження злочинності [21, с. 59]. Дослідження особливостей злочинності в її показниках (як якісних, так і кількісних) на території різних регіонів мають свою історію і проводилися ще в XIX ст. У її витоків стояли представники так званої картографічної школи, що приділяли головну увагу аналізу географічної залежності злочинності, – міністр юстиції Франції Андре-Мішель Геррї та бельгійський професор математики і астрономії Ламбер Адольф Жак Кетле. Так, А. Кетле проаналізував дані кримінальної статистики Франції за 1825–1830 рр. і склав карту розподілу злочинності по території країни. Як причину відмінності інтенсивності злочинів у різних регіонах він виділяв неоднакову густоту населення, різницю в рівні життя та освіти, деякі демографічні

характеристики (вік, стать), а також моральний рівень населення і різну поведінку потенційних жертв.

При дослідженні злочинності в різних регіонах країни, а саме при вивченні її особливостей перед дослідником постає завдання всебічного врахування великої кількості показників регіону, таких як: соціально-економічний потенціал, демографічна характеристика та міграційні процеси, політичний розвиток та ідеологічна спрямованість, інфраструктура. Вивчення регіональних особливостей злочинності важливе не лише з точки зору теоретичної кримінології, зокрема, для уточнення механізму детермінації злочинності та її змін, а й з практичного боку. Це пов'язано з можливістю обліку регіональних особливостей злочинності та їх причин у процесі диференційованої боротьби з нею в конкретних умовах. Аналіз зазначених особливостей дає можливість встановити закономірності виникнення та існування злочинності в різних за соціально-економічними, соціально-культурними характеристиками регіонах, виділяти в останніх загальне й специфічне [176, с. 114, 117].

Німецькі кримінологи стверджують, що поняття «географія злочинності» ще не наповнене конкретним змістом і включає в себе різні аспекти. З одного боку, географія злочинності – це облік та розподіл вчинюваних злочинів і місце проживання злочинців у межах окремої адміністративно-територіальної одиниці та складання карт (географія злочинності регіону). З другого ж – робиться спроба пов'язати характеристики злочинності з конкретними демографічними, соціальними, економічними, культурними умовами (етіологічна географія злочинності). На макрорівні концентрацію злочинності пов'язують, наприклад, із такими соціальними явищами, як безробіття, щільність заселення району та інше. На мікрорівні концентрація і розподіл злочинності асоціюється з окремими елементами міської інфраструктури (наприклад, із розташуванням житлового будинку, кількістю поверхів, транспортним сполученням і т. п.). Вчені аналізують і відзначають ефективність дії атласу злочинності, що вже відомий у поліцейських округах, адже у ньому міститься найбільш важлива для співробітників правоохоронних органів інформація щодо географії злочинності, обсягу злочинності, часу і місця вчинення злочинів [133, с. 37, 41]. Слід враховувати також і окремі положення

системи запобігання злочинності за допомогою організації просторового середовища: архітектурно-будівельне планування місцевості, добре освітлення місць, що є небезпечними з точки зору злочинності і т. п. [287, с. 230–232].

Так, В. І. Шакур, досліджуючи проблеми злочинності в урбанізованому середовищі, підкреслює, що злочинність, як різновид соціальної поведінки, відображає деякі властивості стану, функціонування і розвитку суспільного організму як цілого. У цьому розумінні вона – породження всіх взаємодіючих компонентів суспільства. Враховуючи це, дослідник, вивчаючи причини й умови злочинності в цілому і у великому місті зокрема, не може обмежитися вивченням якихось особливих, власне криміногенних факторів, а мусить охопити значну галузь дійсності. Потрібно, щоб використані ним показники, які характеризують зв'язок злочинності з особливостями життєдіяльності суспільного організму, відображали цю життєдіяльність справді всебічно [275, с. 117].

Американський архітектор Оскар Ньюмен, досліджуючи розподіл злочинності у багатоквартирних будинках Нью-Йорку, зробив висновок, що рівень злочинності зростає приблизно пропорційно висоті будівель. За допомогою архітектури, що запобігає злочинності, Ньюмен пропонував збільшити огляд житлової і прилеглої до будинку територій. Як визначальну для «злочинності високих будівель» у сучасних містах слід розглядати сукупність таких факторів: існування людини серед кількох тисяч людей, що не організовані; монотонність і однаковість навколишнього середовища; відсутність вільного місця для дітей і підлітків; незначний неформальний соціальний контроль [133, с. 44–45].

Значний вплив на поширення злочинних дій у суспільстві має екологія злочинності. У межах екологічних гіпотез Парка і Бьорджеса був зроблений такий висновок: коефіцієнти делінквентності у кількох промислових районах або районах, що розташовані поруч, значно вищі, ніж середні коефіцієнти у місті. До негативних тенденцій розвитку міста вчені відносили вторгнення бізнесу і промисловості у житлові райони міста у процесі його зростання [243, с. 256–257]. Перспективними напрямками дослідження у зазначеному питанні є вивчення і порівняння міської та сільської злочинності, а також злочинності

мегаполісів; вивчення злочинності на територіях, де активно освоюються природні ресурси і де розташовані підприємства, побудовані біля потужних джерел енергії або біля джерел сировини і пов'язані технологічно (Донецький вугільний басейн), що характеризується, як правило, напливом робочої сили з інших регіонів; вивчення злочинності в курортних зонах та зонах відпочинку [176, с. 117]. Так, в Україні вже було проведено дослідження щодо залежності рівня регіональної злочинності економічної спрямованості від територіального розміщення об'єктів паливно-енергетичного комплексу [72].

У рейтингу порівняльної картини розвитку 45 найбільш міст України у 2011 р., складеного тижневим виданням Коментарі, було зазначено, що містами із найбільш низьким рівнем злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 10 тис. жителів) є міста Івано-Франківськ (58,0), Тернопіль (79,2), Біла Церква (85,3), Рівне (86,7), Львів (88,6). В Україні (у середньому) рівень зареєстрованих злочинів складав 112,9 [39, с. 27]. Цього ж року індекс кількості зареєстрованих злочинів склав у Києві 133, у Харкові 139,7, в Одесі 112, у Дніпропетровську 120,6, у Донецьку 131, у Луганську 158,2, у Запоріжжі 160,8, у Севастополі 185,2.

Злочинність з якісного і кількісного боку характеризує і такий показник, як тренд злочинності [253, с. 7–8]. Трендом є тенденція злочинності, яка проявляє себе за значний період часу, незважаючи на те, що за цей період злочинність могла і зростати, і знижуватися. Злочинність – відносно гнучкий феномен, приховувати показники злочинності і маніпулювати даними, що характеризують злочинність, можливо лише у певних межах. Пов'язано це із таким:

1) якщо злочинність дуже активно приховувати від реєстрації, то досить значна кількість злочинців залишається безкарною, а це обумовлює вторинну детермінацію злочинності і її зростання у таких масштабах, які приховати вже не вдається. Так, за підрахунками, що були зроблені автором у розд. 3.1 монографічного дослідження, динаміка ймовірності бути виявленим за вчинення злочину, починаючи з 2009 р., зменшується і ризик бути покараним у 2009–2012 рр. становив менш як 50%;

2) приховування злочинності проходить ефективно на фоні відносної терпимості громадян. При переході за межі дозволеного у при-

ховуванні злочинів це може спричинити в суспільстві зростання страху злочинності, недовіри до правоохоронних органів. Щоб запобігти таким негативним наслідкам, приховування злочинів відбувається зазвичай в обмежених масштабах. Тому за зниженням злочинності завжди слідує її зростання.

Тренд навряд чи покаже конкретні цифри латентної злочинності, однак він покаже тенденцію реальної злочинності.

Визначення та аналіз якісних і кількісно-якісних показників злочинності відображає розвиток злочинності та її тенденцій, зображує глибинні процеси її зародження та надає достатні підстави для кримінологічного планування і прогнозування розвитку явища злочинності у сучасному українському суспільстві.

3.3. Ціна злочинності

У сучасному суспільстві проблема дослідження злочинності є однією з найактуальніших, виступає важливим об'єктом вивчення у кримінологічній науці та практиці боротьби зі злочинністю. Багатогранність, складна структура злочинності зумовлює значне коло пов'язаних із нею кримінологічних питань. Одним із таких питань є визначення та аналіз поняття «ціна злочинності», розкриття змісту прямого і непрямого збитку від злочинності, соціальних наслідків злочинів.

Ціна злочинності має віддалені наслідки, породжує механізми тіньової економіки, віктимізації населення в суспільстві, недовіри громадян до правоохоронних органів, соціально негативного клімату в державі. Вона є сьогодні потужним ресурсом, що відображає реальний стан злочинності та її криміногенний потенціал, вимагає сучасних підходів і кримінологічної оцінки, адже фактично вона ставить питання про можливість існування як самого суспільства, так і безпечного життя громадян. Більш того, сучасні дослідження доводять, що страх перед злочинністю породжує саму злочинність, тому що страх викликає почуття впевненості у злочинця і почуття

безпорадності у жертви. Страх перед злочинністю й усвідомлення потенційної можливості стати жертвою злочину в сучасному суспільстві помітно зріс (порівняно з 80–90 рр. минулого століття) і є для людини більш актуальним, ніж, наприклад, страх старості або хвороби [35, с. 116–119]. Відбувається зміна суспільної самосвідомості, звикання до життя у суспільстві, в якому існує об'єктивна загроза життю людини [217, с. 77–83]. І як подібне «звикання» вплине на криміногенну ситуацію, поведінку представників злочинного світу, якісний рівень життя громадян, спрогнозувати дуже важко.

Проблема визначення ціни злочинності вимагає сьогодні нового кримінологічного розуміння, відмови від спрощених підходів до цього важливого і складного питання, більшої уваги у науковій літературі. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядалися у працях таких відомих вчених, як Ю. М. Антонян, А. М. Бойко, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, С. М. Іншаков, В. Ю. Квашис, Л. В. Кондратюк, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, В. В. Лунєєв, В. С. Овчинський, Л. І. Романова, В. І. Шакур та інші.

У звичайному розумінні ціна є грошовим вираженням вартості товару, платою, а у переносному значенні – цінністю, значенням чогонебудь, певною роллю [97, с. 516]. Поняття ціни злочинності ми використовуємо не у меркантильному розумінні, оскільки це умовне поняття, що має збірний характер і відображає як вартісне вираження злочинного потенціалу суспільства, так і соціальні наслідки злочинності для суспільства.

Ціна злочинності – це словосполучення, в якому слово «ціна» є головним, а поняття «злочинність» є залежним. Слід також відзначити, що на відміну від економічної теорії, де слово «ціна» має нейтральний характер, у кримінології цей термін є синонімічним «втратам» і, відповідно, має негативний відбиток. Ціна злочинності – це грошова оцінка негативного впливу злочинності на суспільство в цілому і конкретних суб'єктів суспільних відносин за певний проміжок часу.

Ціна ж злочинності у кримінології є ключовим елементом характеристики самої злочинності та складовою інформаційної моделі злочинності. А за влучним висловом англійської релігійної письмен-

ниці Ханни Мор (1745–1833), важливо не стільки знати все, скільки знати всьому точну ціну [170, с. 747].

Так, В. В. Лунєєв зазначає, що головна трагедія нашого стану полягає в тому, що ми точно не знаємо реального узагальненого обсягу злочинності, не знаємо її повних соціальних та економічних наслідків, не знаємо дійсної ефективності боротьби зі злочинністю, не знаємо, у що вона у цілому обходиться нашій країні і не маємо адекватного прогнозу її можливого розвитку. При першому обережному оціночному наближенні до економічної ціни злочинності вона є колосальною [172, с. 56–67]. А «бюджет» існуючої злочинності досить часто порівнюють з бюджетом країни. І з такими висновками вчених слід погодитися.

Аналізуючи ціну злочинності, Л. В. Кондратюк і В. С. Овчинський поділяють це поняття на «ціну» кримінальної експансії (захоплення певних благ, економічна експансія, рейдерство), «ціну» кримінальної агресії (як психо-духовної деструктивної енергії людини, що спрямована на руйнування таких благ, як життя, здоров'я (духовне, душевне, тілесне)) і «ціну» кримінального обману (злочини, що завдали матеріальних збитків). При розрахунку «ціни» кримінальної експансії зазначені вчені пропонують враховувати суму приватних втрат і економічні втрати суспільства. Досить цікавим є і аналіз поняття «ціна» життя при аналізі «ціни» злочинності, його науковці співвідносять із віком людини, доводячи, що з плином часу цінність життя знижується [123, с. 228–256]. Звичайно ж такі положення слід вважати дискусійними.

Ціна злочинності дає уявлення про обсяг і характер прямого і непрямого збитку, суспільно небезпечних наслідків, яких завдає злочинність суспільству (із перерахунком збитку на матеріально-грошові витрати) [137, с. 62]. Прямий збиток майнового (матеріального) характеру обчислюється у грошовому вираженні. Сюди належать кількість летальних наслідків, настання інвалідності потерпілих, виплати їм за лікарняними листками, додаткові витрати на їх лікування, страхові виплати, проведення психологічної реабілітації. До непрямого збитку від злочинності належать кошти, що витрачаються державою на боротьбу зі злочинністю, і вартісне вираження її негативних

соціальних наслідків (дезорганізація сім'ї, зниження продуктивності праці, додаткове навантаження на інститути соціалізації і ресоціалізації тощо), утримання правоохоронної системи, різноманітних охоронних, фіскально-ревізійних структур, витрати на навчання і підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів, витрати на наукові розробки (дослідження), вартість захисних систем, матеріальні витрати, пов'язані із розслідуванням і розглядом кримінальних справ. Так, наприклад, за інформацією Департаменту Державної служби охорони при МВС України протягом 2010–2015 рр. підрозділи ДСО виконали монтаж засобів охоронної сигналізації на суму 501 млн 149 тис. грн¹.

Пропонуємо також до непрямого збитку від злочинності включати зловживання із боку представників правоохоронних і судових органів, а також породжену механізмом криміналізації тіньову економіку. І це ще неповний перелік прямого і непрямого збитку, адже вичерпного переліку цих збитків не існує у кримінологічній науці, а можливість підрахунку зазначених збитків у грошовому еквіваленті в певних випадках має лише штучний характер.

Вважаємо, що прямий збиток від злочинності має бути поділений на прямий збиток матеріального характеру і прямий збиток особистого характеру. Особливо складні для визначення і підрахунку наслідків злочину, що вчинені щодо окремої особи [7, с. 175–176]. Можливо підрахувати витрати на лікування і лікарські засоби людини, що стала жертвою злочину (прямий матеріальний збиток), але складно, навіть неможливо визначити у грошовому еквіваленті моральні і психологічні втрати, образу честі і гідності, зміну ставлення особи до навколишнього середовища і самої себе після вчиненого злочину (прямий особистий збиток). До того ж різні люди неоднаково переживають наслідки злочину, особливо моральне і психологічне напруження зростає, коли мова йде про вбивства, нанесення шкоди здоров'ю, зґвалтування і т. д. Досліджуючи феномен наркозлочинності, Л. І. Романова наводить відомості про те, що світовий оборот лише наркоіндустрії становить

¹ Інформація про суму витрачених грошових коштів надана Департаментом Державної служби охорони при МВС України (лист від 21 липня 2015 р. № 11/5–2929/кв).

400–600 млрд дол. США. Вчена підкреслює, що виміряти й оцінити у грошовому еквіваленті всі наслідки шкоди, що настає у результаті розповсюдження в суспільстві захворювання наркоманією, надзвичайно складно, наслідки розтягнуті у часі і стають очевидними лише у майбутньому, коли виправити ситуацію неможливо, і пропонує до ціни злочинності включати також витрати на лікування і психологічну реабілітацію членів родини наркозалежної особи [218, с. 8–37].

Подібні висновки вчених змушують замислитись над необхідністю поділу шкоди від прямих і непрямих збитків від злочинності на видиму та невидиму (приховану) шкоду (таку, що має віддалений характер і яку можна підрахувати лише у майбутньому).

До ціни злочинності слід включати і витрати на утримання всієї пенітенціарної (кримінально-виконавчої) системи. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» [210] видатки на утримання Державної пенітенціарної служби України у 2010 р. склали 2 292 158,1 тис. грн, а вже у 2011 р. [211] було витрачено 2 598 531,2 тис. грн.

Аналітики групи World Federation, що виконує замовлення ООН, під ціною злочинності розуміють сукупні активи злочинних організацій. Так, О. Ю. Шостко зазначає, що організована злочинність погіршує наявні небезпечні показники економічної нерівності населення у світовому вимірі. Її розміри оцінюються у 2 трильйони американських доларів, про що свідчать дані новітнього дослідження, проведеного під егідою ООН. Щорічні прибутки злочинних угруповань у всьому світі приголомшують: вони дорівнюють ВВП Великої Британії і вдвічі перевищують разом узяті оборонні бюджети країн світу [289, с. 1]. А за даними Управління ООН з наркотиків і злочинності, сумарні злочинні прибутки від усієї незаконної діяльності міжнародних синдикатів зараз складають приблизно 3,6% світового ВВП, що еквівалентно 2,1 трильйонів доларів. Організація Symantec, яка займається створенням програмного забезпечення у галузі комп'ютерної безпеки, наводить дані, що у 2011 р. світова економіка втратила близько 114 мільярдів доларів унаслідок злочинів, вчинених онлайн [65, с. 32–33].

Значної уваги потребує і дослідження змісту соціальних наслідків злочинів, їх врахування при визначенні ціни злочинності. Важливо класифікувати соціальні наслідки злочинів за ознаками змісту шкоди, об'єкта кримінально-правової охорони, тяжкості наслідків, часу настання суспільно небезпечних наслідків, наслідків злочину як фактора, що породжує нове порушення кримінально-правової охорони, сфери життєдіяльності, у якій відбулося нанесення шкоди [7, с. 172–177].

Досліджуючи феномен корисливої насильницької злочинності в Україні, вчений Б. М. Головкін зазначає, що нинішній стан кримінологічних знань про соціальні наслідки злочинності далеко не відповідає суспільній значущості проблеми і запитам практичної діяльності із запобігання та протидії цьому антисуспільному феномену і пропонує дворівневий підхід до аналізу соціальних наслідків: у площині корисливих насильницьких злочинних проявів та надбудові вищого порядку узагальнення, що відбиває соціетабельні негативні зміни системно-структурного значення [63, с. 106–107].

Соціальні наслідки злочинів живуть набагато довше, ніж самі злочини. Вони мають деструктивний вплив на суспільство, руйнують різноманітні сфери життя і діяльності людей, духовну культуру суспільства.

За даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України у 2007 р. було зареєстровано 401293 злочинів, у 2008 р. – 384424, у 2009 р. – 434678, у 2010 р. – 500902, у 2011 р. – 515833 і у 2012 р. (станом на 20 листопада 2012 р.) – 443665 тис. злочинів. Отже, починаючи з 2009 р. спостерігаємо збільшення динаміки злочинності і, відповідно, зростання її ціни. Так само, як і у 2013–2015 рр. До негативних тенденцій злочинності в Україні відносимо і значне збільшення кількості зареєстрованих правоохоронними органами середньої тяжкості і тяжких злочинів протягом 2007–2011 рр., що свідчить про те, що злочинність і злочинці стають більш жорстокими і організованими. Так, кількість злочинів середньої тяжкості зросла з 172251 тис. злочинів у 2007 р. до 265171 тис. злочинів у 2011 р., тяжких – з 135646 тис. злочинів у 2007 р. до 171119 тис. злочинів у 2011 р. У 2012 р.

було вчинено 231233 тис. злочинів середньої тяжкості і 145733 тис. тяжких злочинів, було зареєстровано 2100 умисних вбивств (та замахів), 3065 умисних тяжких тілесних ушкоджень, 241050 крадіжок, 19712 грабежів, 2972 розбоїв, 23317 шахрайств, 2176 порушень правил безпеки дорожнього руху, що спричинили смерть потерпілого. І це лише окремі показники, що свідчать про величезний криміногенний потенціал злочинного світу у нашій державі, потенціал, який потребує сьогодні адекватної кримінологічної оцінки збитків, що він завдає.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я Україна належить до країн із максимальною інтенсивністю умисних вбивств (коефіцієнт інтенсивності умисних вбивств становить 9.0). Від злочинних посягань у 2007 р. загинуло 9800 осіб, у 2008 – 8656 осіб, у 2009 – 6590 осіб, у 2010 – 6077 осіб, у 2011 р. – 6426 осіб і у 2012 р. (станом на 20 листопада 2012 р.) – 5674 осіб. Лише за останні шість років (2007–2012 рр.) у нашій державі внаслідок злочинних діянь загинуло 43223 особи (!). Держава зазнала значних втрат, що мають незворотний характер.

В Україні лише з 2010 р. в офіційній статистиці Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України знайшли відображення дані про матеріальні збитки від злочинів, їх відшкодування та вилучення в розрізі регіонів та залізниць. У 2010 р. всього по Україні встановлена сума матеріальних збитків у розмірі 3 296 750,385 тис. грн. У 2011 р. всього по Україні встановлена сума матеріальних збитків у розмірі 6 158 813, 135 тис. грн. Відшкодовано збитків на суму 1 957 627, 017 тис. грн (і це лише краплина у морі злочинності – частина відшкодованих збитків). Накладено арешт на майно у сумі 1 988 090, 648 тис. грн. Вилучено майна, готівки, цінних паперів, іноземної валюти (з числа арештованого) на суму 196 644, 057 тис. грн. До цього ж в офіційній статистиці знаходили відображення відомості про матеріальні збитки від злочинів у сфері економіки та їх відшкодування (так, у 2005 р. ці збитки склали 1 057 258, 265 тис. грн, у 2006 р. – 717 094, 761 тис. грн, у 2007 р. – 583 461, 084 тис. грн, у 2008 р. – 1 071 421,871 тис. грн, у 2009 р. – 1 306 090,646 тис. грн, у 2010 р. – 876 523,519 тис. грн).

Слід зазначити, що в експрес-інформації про стан злочинності за 2010 р. знайшли відображення статистичні дані як про матеріальні збитки від злочинів у сфері економіки та їх відшкодування (876 523,519 тис. грн), так і відомості про матеріальні збитки від злочинів, їх відшкодування та вилучення в розрізі регіонів та залізниць (3 296 750,385 тис. грн). Відомості про матеріальні збитки від злочинів та їх відшкодування за 2007–2011 рр. та станом на 20 листопада 2012 р., які були отримані у результаті інформаційного запиту до Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України (лист від 26 грудня 2012 р. № 16/1к-7469), відображено у табл. 4. У табл. 5 відображено статистичну інформацію Державної судової адміністрації України про суми матеріальних та моральних збитків, завданих злочинами, що були встановлені судами України за 2010 – перше півріччя 2015 рр.¹

Таблиця 4

**Відомості про матеріальні збитки та їх відшкодування
за 2007–2012 роки**

Роки	Встановлена сума матеріальних збитків (грн)	Відшкодовано збитків (грн)
2007	1013040925	491877775
2008	1673753367	866117144
2009	2048301672	915054836
2010	3296750385	1278092815
2011	6153813135	1957627017
станом на 20 листопада 2012 р.	5465699809	2649544362

¹ Інформація про суми матеріальних та моральних збитків завданих злочинами, установлені судами України за 2010 – перше півріччя 2015 р. надано Державною судовою адміністрацією України (лист від 7 серпня 2015 р. № 15–14773/15).

Таблиця 5

**Відомості про матеріальні та моральні збитки, встановлені судами України
за 2010 – перше півріччя 2015 р. (ДСА України)**

№ з/п	Найменування показника	Номер статті Кримінального кодексу України	Сума, встановлена судом, грн						перше півріччя 2015 р.
			2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
1	Сума матеріальних збитків, встановлена судом	109-447	914114285	2748621275	1393415400	1984627319	1059213602	1148459255	
2	Сума моральної шкоди, встановлена судом	109-447	191760710	642672210	149444704	198406581	142042895	61973387	

Якщо під збитками від злочинності (ціною злочинності) розуміти всі матеріальні і нематеріальні втрати держави і громадян, що є наслідком вчинених злочинів, то відомості про матеріальні збитки від злочинності, що наведені в офіційній статистиці, здаються незначними. До того ж ведеться облік лише матеріальних збитків, порядок підрахунку яких і групи злочинів по цих збитках у офіційній статистиці не відображаються. Широке тлумачення зазначених збитків є надзвичайно важливим для кримінологічної науки і системи запобігання злочинності. Адже неможливо протидіяти злочинності у цілому, більш детальне відображення збитків від злочинних діянь за окремими групами злочинів надасть можливість посилити запобіжні заходи і побачити найбільш криміналізовані сфери суспільного життя. Встановленню реальної ціни злочинності в Україні перешкоджає також і значна кількість злочинів, що залишаються нерозкритими. Так, лише у 2012 р. нерозкритими залишилися 205506 тис. злочинів (!). До того ж і латентна злочинність породжує невідшкодування чи несвоєчасне відшкодування майнової та немайнової (моральної) шкоди, заподіяної злочиним. Несвоєчасність виявлення злочинів веде до додаткових тяжких наслідків, яких у разі своєчасної реакції уповноважених структур можна було б уникнути. Зокрема, зі сплином часу найчастіше зникає і сама можливість такого відшкодування. Очевидно, що спізніле відновлення чи невідновлення порушених прав спричиняє жертві більш тривалі моральні страждання. Досліджуючи негативні наслідки латентизації злочинів і вивчаючи кримінальні справи, у яких були заподіяні майнові збитки, В. Ф. Оболенцев з'ясував, що лише в 22% випадках вони були в подальшому компенсовані, зокрема, були повернуті викрадені речі чи компенсована їх вартість. У 27% випадків мала місце часткова компенсація. У 51% випадків повернення викраденого чи компенсація їх вартості були відсутні [182, с. 66].

Ціна злочинності зростає із року в рік і є значною у будь-якій державі. Якщо спробувати підрахувати хоча б приблизну ціну злочинності в Україні, то у розпорядженні дослідника залишаються лише офіційні відомості про видатки на утримання правоохоронної і пенітенціарної системи, наукової діяльності та відомості про матеріальні збитки від злочинів. Шляхом додавання цих видатків можемо отри-

мати наступне вартісне вираження ціни злочинності в Україні у 2012 р. (тобто, у яку суму боротьба зі злочинністю і збитки від неї обходяться державі) відповідно до даних Закону України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» [212]: 12762289,8 тис. грн (Міністерство внутрішніх справ України) + 3129124,0 тис. грн (Служба безпеки України) + 2970914,5 тис. грн (Державна судова адміністрація України) + 2680047,9 тис. грн (Державна пенітенціарна служба України) + 2650401,6 тис. грн (Генеральна прокуратура України) + 38307,5 тис. грн (Національна академія правових наук України) + 5465699,8 тис. грн (матеріальні збитки від злочинів станом на 20 листопада 2012 р.). Загальна сума цих підрахунків становить майже 30 млрд грн [56, с. 10]. А за розрахунками 2013 р. приблизна сума матеріальних збитків в Україні становила понад 70 млрд грн [137, с. 63].

Зарубіжні вчені пропонують включати відомості про матеріальні збитки від злочинів до розширеного варіанта аналізу зареєстрованої злочинності. Аналіз статистичних даних про матеріальний збиток від злочинності у Російській Федерації показав, що у 2010 р. встановлена сума матеріального збитку, спричиненого злочинами, становить 262 257 257 тис. руб. [101, с. 75–79]. Вони також звертають увагу на необхідність визначення «сукупної» ціни злочинності для суспільства і зазначають, що визначення ціни злочинності у сучасних реаліях є надзвичайно складним питанням, яке вимагає не лише аналізу зареєстрованої злочинності, а й постійного, широкого і багатоетапного репрезентативного опитування населення (як мінімум, щороку або два рази на рік), розробки відповідних методик визначення ціни злочинності [169, с. 36–56]. У зв'язку із цим виникають питання про необхідність створення спеціалізованих моніторингових центрів, які повинні будуть опрацьовувати отримані відомості і доводити їх до відома громадськості.

У 2010 р. у Російській Федерації було виявлено 275 тис. економічних злочинів, збиток від яких, за даними МВС Росії, склав понад 176 млрд руб. (у 2009 р. – 141 млрд руб.), а у 2011 р. ця цифра збільшилась на 20%. За даними РвС (Прайсвотерхаус), майже половина російських компаній стають жертвами злочинів економічної спрямованості, 8% фірм понесли збитки у розмірі до 10 млн дол. [115, с. 94–95].

А за даними, які наводив кримінолог В. Ю. Квашиш, у кінці ХХ ст. ціна злочинності у США оцінювалась у 450 млрд дол., тоді як бюджет одного із найбільш могутніх у світі військових відомств – Пентагону – складав лише 250 млрд дол. [120, с. 114].

Під ціною злочинності слід розуміти прямі та побічні витрати фізичного, матеріального, морального, духовного характеру, яких зазнає держава і суспільство внаслідок вчинення злочинів, спрямованих на подолання наслідків злочинних діянь, утримання всієї правоохоронної, пенітенціарної системи, та інших інститутів держави, а також сукупні активи злочинних угруповань і їх витрати на підтримку своєї злочинної діяльності [233, с. 329].

Визначення ціни злочинності вимагає на сьогодні оновленого методологічного обґрунтування [234, с. 24]. Потрібно розірвати замкнуте кримінологічне коло: не знаємо реального стану злочинності в країні, отже, не знаємо дійсної ціни злочинності і, відповідно, не знаємо обсягу необхідного фінансування для боротьби із цим деструктивним явищем. Формування нових підходів до розуміння явища злочинності, можливості її кількісно-якісного вимірювання і визначення реальної (а не лише зареєстрованої) злочинності, визначення категорії «ціна злочинності», пошук джерел ціни злочинності, удосконалення методів розрахунку ціни конкретних злочинів із урахуванням досвіду транснаціонального законодавства (зокрема, Європейської конвенції про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів, прийнятої у місті Страсбург 24 листопада 1983 р.) є нагальним і актуальним завданням сучасної кримінологічної науки. Більш того, пропонуємо розробити розрахункові таблиці визначення ціни злочинності по кожному виду злочинів (насильницькі, корисливі, корисливі насильницькі, необережні, анархо-індивідуалістичні злочини), що підвищить рівень дослідження злочинності у комплексному її розумінні.

Знання реальної ціни злочинності необхідне, воно допоможе в оцінці стану злочинності, криміногенної обстановки в державі, розробці ефективних, економічних і розумних засобів боротьби зі злочинністю і дозволить проводити адекватний прогноз її розвитку, а отже, і своєчасного реагування суспільства на виклики злочинності.

Викладене в розділі дає підстави зробити такі висновки:

1. Аналіз злочинності має бути побудований на виявленні її реальних якісних і кількісних характеристик у їх діалектичному взаємозв'язку. Кількісно-якісне вимірювання злочинності проводиться шляхом виявлення таких основних статистичних показників, як: рівень злочинності, коефіцієнти злочинності, структура злочинності, її характер, динаміка злочинності, відомості про латентність злочинності.

2. Першим і узагальнюючим кількісним показником злочинності є її стан. Стан злочинності у звичному і спрощеному розумінні є загальною врахованою кількістю злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний період часу і на певній території. Характеристика стану злочинності вимагає професійної оцінки, що буде включати в себе не тільки зареєстровану, а й латентну злочинність, структурні параметри злочинності і сукупність правопорушників, відсотки, коефіцієнти, індекси та інші узагальнюючі і відносні показники.

3. Рівень злочинності – один із важливих кількісних показників злочинності, це загальна кількість злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний проміжок часу в країні або в її окремому регіоні. Цей показник виражається в абсолютних цифрах. При визначенні рівня злочинності беруться два об'єкти обліку: кількість злочинів і кількість осіб, які вчинили ці злочини.

4. Динаміка злочинності – це комплексний якісно-кількісний показник. Він відображає зміну злочинності у часі. У часі змінюється як стан (рівень) злочинності (кількісний показник), так і її структура (якісний показник).

5. До якісних показників злочинності належать її структура і характер. Вони характеризують злочинність з якісної сторони і у більшості випадків визначають криміногенну ситуацію у державі, вказують на найбільш криміналізовані сфери суспільного життя, а також основні тенденції злочинності у суспільстві.

6. Актуальним питанням є необхідність вдосконалення кримінологічної структури злочинності у напрямі її деталізації і диференціації.

7. Найпоширенішим видом злочину в Україні були і залишаються крадіжки, динаміка яких визначально впливає на динаміку зареєстро-

ваної злочинності. Досить помітною і, зокрема, постійно зростаючою є сумарна частка наркозлочинів. Значно поширені в країні також грабежі, хуліганські прояви, шахрайство, порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

8. Характер злочинності – її особливий якісний показник, що тісно пов'язаний зі структурою злочинності, але який акцентує увагу не стільки на кількісному розподілі діянь за видами, скільки на тяжкості злочинів, основному змісті видів злочинної поведінки, домінуванні цих видів у структурі зареєстрованої і реальної злочинності, на розподілі злочинів за групами населення, соціально-економічними сферами і т. д.

9. Крім структури і характеру злочинність з якісного боку характеризує і географія злочинності, під якою розуміється її поширення по різних регіонах (територіях) держави. Географія злочинності як кількісно-якісний статистичний показник звичайно визначається за допомогою таких показників, як питома вага злочинності регіону у загальній кількості злочинів, вчинених у державі, а також регіональні коефіцієнти злочинності.

10. Ціна злочинності у кримінології є ключовим елементом характеристики самої злочинності та складовою інформаційної моделі злочинності. Під ціною злочинності слід розуміти прямі та побічні витрати фізичного, матеріального, морального, духовного характеру, яких зазнає держава і суспільство внаслідок вчинення злочинів, спрямовані на подолання наслідків злочинних діянь, утримання всієї правоохоронної, пенітенціарної системи, та інших інститутів держави, а також сукупні активи злочинних угруповань і їх витрати на підтримку своєї злочинної діяльності.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення й надано вирішення наукового завдання, що полягає у систематизації теоретичних уявлень про злочинність, її сутність та визначення, а також створення її інформаційної моделі.

Проведене кримінологічне дослідження явища злочинності у сучасній кримінології дозволяє зробити й обґрунтувати низку висновків, у яких містяться основні результати дослідження:

1. Досліджено еволюцію теоретичних уявлень про злочинність у кримінології радянських часів шляхом виокремлення трьох умовних періодів у її вивченні: I період – 1921–1926 рр. (початок дослідження злочинності: постановка проблеми, перші уявлення про природу і сутність злочинності); II період – 1926–1930 рр. (дискусійний період, перехід від висловлювань окремих учених до загальної наукової дискусії, яка, проте, до 30-го року не була завершена); III період – 1930–1960-ті рр. (період занепаду кримінологічної думки); IV період – 1960–90-ті рр. (домінуючо-визначальний період: остаточно сформульовано сумарно-статистичне визначення злочинності).

2. Встановлено, що саме через особу злочинця вчені прагнули пізнати корені злочинності як соціальної хвороби. Це призвело до ліквідації кримінологічної думки на тридцять років. Разом із тим вважаємо, що методологічно неправильно була б цілковита відмова від антропологічного методу. Фактично вивчення злочинності підмінялося вивченням особи злочинця, поняття злочину і злочинності часто змішувалися, а визначення поняття «злочинність» наводилося в першому підручнику з кримінології лише у 1966 р.

3. Визначено, що найбільш ґрунтовною методологічною базою для пояснення джерел злочинності можуть слугувати такі принципи і закони діалектики, як закон про загальний, універсальний зв'язок предметів та явищ навколишнього світу, концепція соціального детермінізму, принцип історизму, вчення про діалектичні суперечності при дослідженні соціальних явищ та процесів.

Вважаємо, що майбутнє методологічного розвитку кримінологічної науки знаходиться у межах категорій діалектики. Такі категорії

діалектики, як одичне, особливе і загальне; частина і ціле; елемент, структура і система; форма і зміст; причина і наслідок; необхідність і випадковість; можливість і дійсність; явище і сутність дозволяють досліджувати різноманітні вияви соціального життя і дають відповіді на більшість питань сучасної науки. Погоджуємось, що ці категорії вимагають сучасної інтерпретації, але методологічна основа розвитку кримінології має залишатись діалектичною.

Пошуки методологічних основ пізнання злочинності продовжуються, вони свідчать про те, що таке складне явище, як злочинність, потребує інноваційних підходів до розуміння її суті.

4. Встановлено, що межі пізнання злочинності знаходяться зараз на такому кримінологічному та історичному етапах, які ґрунтуються на плюралізмі наукових поглядів представників антропологічної, класичної, соціологічної, соціобіологічної концепції злочинності. Дослідження біологічної схильності людей до девіантної поведінки, так само як і визнання соціальної природи злочинності, доводять, що не слід абсолютизувати ці погляди. Злочинність, а саме різні її прояви, мають різне співвідношення біологічного й соціального. А тому глибина її пізнання повинна бути на межі соціально-біологічної природи злочинності із пріоритетом соціальної природи. Межі пізнання злочинності дають можливість виокремити злочинність як явище й обмежити її кількісно-якісними показниками.

До проблеми визначення меж пізнання злочинності включаємо питання про місце і функції злочинності у сучасному суспільстві, розуміння злочинності як кримінальної практики людей, кримінальної обумовленості злочинів, феномену латентної злочинності, можливості боротьби із явищем злочинності.

Визначено, що межі пізнання злочинності формально встановлює Кримінальний кодекс. Він виступає кримінально-правовою моделлю розуміння меж злочинності і є ідеальними межами самої злочинності. Встановлення чітких меж досліджуваного явища дозволяє побудувати її сучасну інформаційну модель.

5. Сучасне визначення злочинності можливе лише на підставі комплексного і всебічного аналізу існуючих зараз кримінологічних підходів до визначення цього явища. Пропонуємо таке визначення цього поняття: злочинність – це кримінальна практика людей, що

проявляється як явище у вигляді множинності злочинів і осіб, які їх вчинили, у визначеному просторово-часовому проміжку і яка підлягає кількісно-якісному виміру.

6. Покладаючи в основу класифікації злочинних проявів таких критерій, як мотивація, виокремлюємо шість груп злочинів: 1) насильницькі; 2) корисливі; 3) корисливі насильницькі; 4) анархо-індивідуалістичні злочини (у тому числі і злочини, що мають політичне підґрунтя); 5) необережні; 6) злочини, що мають професійну спрямованість (вони складають окрему групу злочинів, можуть мати різну мотивацію, але їх об'єднує професійна спрямованість).

7. Інформаційна модель злочинності – узагальнений кількісно-якісний вимір стану злочинності, що виражений статистичними оцінками елементів і властивостей злочинності.

8. Аналіз злочинності має бути побудований на виявленні її реальних якісних і кількісних характеристик у їх діалектичному взаємозв'язку. Кількісно-якісне вимірювання злочинності проводиться шляхом виявлення таких основних статистичних показників, як: рівень злочинності, коефіцієнти злочинності, структура злочинності, її характер, динаміка злочинності, відомості про латентність злочинності.

9. До кількісних показників злочинності відносимо рівень злочинності, рівень судимості, коефіцієнти та індекси злочинності. До якісних показників – її структуру, географію, екологію і топографію, а також тренд злочинності. До кількісно-якісних – стан, динаміку і характер злочинності.

10. Першим і узагальнюючим кількісно-якісним показником злочинності є її стан. Стан злочинності у звичному і спрощеному розумінні є загальною врахованою кількістю злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний період часу і на певній території. Характеристика стану злочинності вимагає професійної оцінки, що буде включати в себе не тільки зареєстровану, а й латентну злочинність, структурні параметри злочинності і сукупність правопорушників, відсотки, коефіцієнти, індекси та інші узагальнюючі і відносні показники.

11. Рівень злочинності – один із важливих кількісних показників злочинності, це загальна кількість злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний проміжок часу в країні або в її окремому регіоні. Цей показник

виражається в абсолютних цифрах. При визначенні рівня злочинності беруться два об'єкти обліку: кількість злочинів і кількість осіб, які вчинили ці злочини. Обґрунтовано, що зазначений перелік об'єктів потребує розширення. Проаналізовано принципи сучасної системи обліку злочинів.

Динаміка злочинності – це комплексний кількісно-якісний показник. Він відображає зміну злочинності у часі. У часі змінюється як стан (рівень) злочинності (кількісний показник), так і її структура (якісний показник). Шляхом графічного зображення динаміки злочинності в Україні за 1991–2015 рр. встановлено, що починаючи з 2011 р. спостерігаємо тенденцію до збільшення кількості зареєстрованих злочинів.

12. До якісних показників злочинності належать її структура і характер. Вони характеризують злочинність з якісного боку і у більшості випадків визначають криміногенну ситуацію у державі, вказують на найбільш криміналізовані сфери суспільного життя, а також основні тенденції злочинності у суспільстві.

Актуальним питанням є необхідність вдосконалення кримінологічної структури злочинності у напрямі її деталізації й диференціації.

Найпоширенішим видом злочину в Україні залишаються крадіжки, динаміка яких визначально впливає на динаміку зареєстрованої злочинності. Досить помітною і, зокрема, постійно зростаючою є сумарна частка наркозлочинів. Значно поширені в країні також грабежі, хуліганські прояви, шахрайство, порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Характер злочинності – її особливий якісний показник, що тісно пов'язаний зі структурою злочинності, але який акцентує увагу не стільки на кількісному розподілі діянь за видами, скільки на тяжкості злочинів, основному змісті видів злочинної поведінки, домінуванні цих видів у структурі зареєстрованої і реальної злочинності, на розподілі злочинів за групами населення, соціально-економічними сферами і т. д.

Крім структури і характеру злочинності з якісного боку характеризує і географія злочинності, під якою розуміється її поширення по різних регіонах (територіях) держави. Географія злочинності як кіль-

кісно-якісний статистичний показник звичайно визначається за допомогою таких показників, як питома вага злочинності регіону у загальній кількості злочинів, вчинених у державі, а також регіональні коефіцієнти злочинності.

Трендом є тенденція злочинності, яка проявляє себе за значний період часу, незважаючи на те, що за цей період злочинність могла і зростати, і знижуватися. Злочинність – відносно гнучкий феномен, приховувати показники злочинності і маніпулювати даними, що характеризують злочинність, можливо лише у певних межах.

13. Дослідження інформаційної моделі злочинності показало, що, по-перше, рівень зареєстрованої злочинності не відповідає фактично вчиненим злочинам. Достатньо сказати, що з півтора мільйонних заяв громадян про вчинені злочини у 2013 р. в Україні зареєстровано приблизно 1/3. По-друге, у структурі злочинності близько 92% займають 7 найбільш поширених її різновидів, зокрема, корисливі, насильницькі, професійні злочини. По-третє, простежується тенденція до зростання динаміки злочинності у найближчій перспективі. По-четверте, спостерігається постійність злочинних проявів у певних сферах суспільного життя, що свідчить про їх криміногенність. По-п'яте, важливим і мало дослідженим показником злочинності є її ціна, тобто ті збитки, які завдає злочинність.

14. Обґрунтовано, що ціна злочинності у кримінології є ключовим елементом характеристики самої злочинності та складовою інформаційної моделі злочинності. Під ціною злочинності розуміємо прямі та побічні витрати фізичного, матеріального, морального, духовного характеру, яких зазнає держава і суспільство внаслідок вчинення злочинів, спрямовані на подолання наслідків злочинних діянь, утримання всієї правоохоронної, пенітенціарної системи, та інших інститутів держави, а також сукупні активи злочинних угруповань і їх витрати на підтримку своєї злочинної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов, Г. А. Криминология и социальная профилактика [Текст] / Г. А. Аванесов. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 528 с.
2. Аванесов, Г. А. Преступность и социальные сословия. Криминологические рассуждения [Текст] : монография / Г. А. Аванесов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 79 с. – (Серия «Научные издания для юристов»).
3. Айрапетов, А. М. Таблицы исчисления среднегодовых темпов роста, прироста и снижения [Текст] / А. М. Айрапетов. – 4-е изд., доп. – М. : Статистика, 1979. – 222 с.
4. Алексеев, А. И. Научно-педагогические основы изучения и предупреждения преступности [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / А. И. Алексеев ; Всесоюз. науч.-исслед. ин-т МВД СССР. – М., 1985. – 47 с.
5. Алтухов, В. Л. Смена парадигм и формирование новой методологии (попытка обзора дискуссии) [Текст] / В. Л. Алтухов // Обществ. науки и современность. – 1993. – № 1. – С. 88–100.
6. Антипенко, В. Ф. Международная криминология: опыт исследования терроризма [Текст] : монография / В. Ф. Антипенко. – Одесса : Фенікс, 2011. – 356 с.
7. Антонян, Ю. М. Криминология [Текст] : учеб. для бакалавров / Ю. М. Антонян. – М. : Юрайт, 2012. – 523 с.
8. Антонян, Ю. М. Преступность в истории человечества [Текст] : монография / Ю. М. Антонян, О. Ю. Звизжова. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2012. – 208 с.
9. Архив криминологии и судебной медицины [Текст]. – Харьков, 1927. – Т. 1, кн. 2, 3. – 992 с.
10. Атанасов, В. Без порядка [Текст] / Виталий Атанасов // Фокус : еженедельник. – 2013. – № 9 (322). – С. 19.
11. Ахвердян, Г. С. Паразитизм и преступность (по материалам Армянской ССР) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. С. Ахвердян ; Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. – М., 1978. – 15 с.

12. Бабаев, М. М. Причины преступности и меры борьбы с ней [Текст] / М. М. Бабаев. – М., 1974. – 46 с. – (Б-чка «Молодежи о государстве и праве»).
13. Бабаев, М. М. Преступность и политика в общественных формациях переходного периода [Текст] / М. М. Бабаев, В. Е. Квашиш // Право и политика. – 2001. – №2. – С. 124–125.
14. Бандурка, А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие [Текст] : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Харьков : Основа, 2003. – 368 с.
15. Бандурка, О. М. Девіантологія: від теорії до профілактики [Текст] / О. М. Бандурка // Девіантологічні читання в Харківському національному університеті внутрішніх справ (2008–2012 рр.) : 100 кращих тез доп. : збірник / уклад. і заг. ред. І. П. Руценка ; вступ. сл. С. М. Гусарова, В. І. Московця. – Х. : Золота миля : ХНУВС, 2013. – С. 26–29.
16. Батиргареєва, В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло [Текст]: монографія / В. С. Батиргареєва. – Х. : Одіссей, 2003. – 256 с.
17. Батиргареєва, В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми [Текст] : монографія / В. С. Батиргареєва. – Х. : Право, 2009. – 576 с.
18. Баулін, Ю. В. Кримінально-правова система України: загальна характеристика [Текст] / Ю. В. Баулін // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 62–64.
19. Бачинін, В. Філософія злочину в «Крейцеровій сонаті» Л. Толстого [Текст] / В. Бачинін, О. Рябініна // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 1997. – №2. – С. 131–140.
20. Бачинин, В. А. Философия права [Текст] : конспект лекций / В. А. Бачинин. – Харьков : Консум, 2002. – 368 с.

21. Беляев, Н. А. Вопросы методологии регионального подхода к исследованию преступности [Текст] / Н. А. Беляев, А. М. Цалиев // Вестн. Ленингр. ун-та. – 1986. – Вып. 3, серия 6. – С. 57–62.
22. Беран, Я. Научные основы изучения преступности и организация её предупреждения в условиях строительства развитого социализма (по материалам ЧССР) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Я. Беран ; Акад. МВД СССР. – М., 1984. – 34 с.
23. Бермус, А. Г. Введение в гуманитарную методологию [Текст] : науч. моногр. / А. Г. Бермус. – М. : Канон⁺ : РООИ «Реабилитация», 2007. – 336 с.
24. Блауберг, И. В. Становление и сущность системного подхода [Текст] / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин ; отв. ред. А. Ф. Зотов. – М. : Наука, 1973. – 272 с.
25. Блувштейн, Ю. Д. Методологические проблемы изучения преступности и личности преступника (логико-математический аспект) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Ю. Д. Блувштейн ; Акад. МВД СССР. – М., 1975. – 34 с.
26. Блувштейн, Ю. Д. Основания криминологии: Опыт логико-философского исследования [Текст] / Ю. Д. Блувштейн, А. В. Добрынин. – Минск : Университетское, 1990. – 208 с.
27. Бова, А. А. Перспективи використання інтелектуального аналізу даних (Data Mining) у кримінологічних дослідженнях [Текст] / А. А. Бова // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – №5. – С. 32–35.
28. Бойко, А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) [Текст] : монографія / А. М. Бойко. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 380 с.
29. Борисов, В. І. Проблеми запровадження у законодавство України інституту кримінального проступку [Текст] / В. І. Борисов // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали

- міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 178–182.
30. Буданов, В. Г. О методологии синергетики [Текст] / В. Г. Буданов // Вопр. философии. – 2006. – № 5. – С. 79–94.
31. Булатов, С. Я. Возрождение Ломброзо в советской криминологии [Текст] / С. Я. Булатов // Революция права. – 1929. – № 1. – С. 42–61.
32. Бунак, В. В. Антропологическое изучение преступника, его современное положение и задачи [Текст] / В. В. Бунак // Архив криминологии и судебной медицины. – Харьков, 1927. – Т. 1, кн. 2, 3. – С. 535–569.
33. Бунге, М. Причинность. Место принципа причинности в современной науке [Текст] / М. Бунге. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 511 с.
34. Валуйская, М. Ю. Проблема соотношения категорий «преступление» и «преступность» в криминологической науке [Текст] / М. Ю. Валуйская // Пробл. законности. – 2007. – Вып. 89. – С. 154–160.
35. Васильченко, Г. С. Страх перед преступностью в современном обществе [Текст] / Г. С. Васильченко // Прав. держава. – 2001. – № 3. – С. 116–119.
36. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] : (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
37. Вербенський, М. Г. До питання розуміння поняття «злочинність» у кримінологічній теорії: генеза та сучасний стан [Текст] / М. Г. Вербенський // Публ. право. – 2012. – № 3 (7). – С. 104–109.
38. Вицин, С. Е. Моделирование в криминологии [Текст] : учеб. пособие / С. Е. Вицин. – М. : Высш. шк. МВД СССР, 1973. – 112 с.
39. Вишневский, Ю. Конкуренты Киева в Центральной Украине [Текст] / Юрий Вишневский // Комментарии : еженедельник. – 2012. – № 16 (307). – С. 26–33.
40. Волошина, Л. А. Социальные причины территориальных различий в преступности [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07

- / Л. А. Волошина ; Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. – М., 1976. – 30 с.
41. Гаврилов, О. А. Курс правовой информатики [Текст] : учеб. для вузов / О. А. Гаврилов. – М. : НОРМА (Изд. группа НОРМА – ИНФРА-М), 2002. – 432 с.
42. Гега, П. Криміногенна ситуація в Україні за роки її незалежності [Текст] / П. Гега, Л. Доля // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 12 (42). – С. 83–92.
43. Гернет, М. Общественные причины преступности. Социалистическое направление в науке уголовного права [Текст] : монография / М. Гернет. – М. : Изд. С. Скимунта, 1906. – 210 с.
44. Гернет, М. Вопрос об учреждениях для изучения преступности на международном пенитенциарном конгрессе [Текст] / М. Гернет // Архив криминологии и судебной медицины. – Харьков, 1927. – Т. 1, кн. 2, 3. – С. 844.
45. Герцензон, А. А. Основные черты современной преступности в РСФСР [Текст] / А. А. Герцензон // Революция права. – 1929. – № 4. – С. 52–70.
46. Герцензон, А. А. Преступность в США [Текст] / А. А. Герцензон. – М. : Правда, 1948. – 20 с.
47. Герцензон, А. А. Преступность в странах империализма [Текст] / А. А. Герцензон. – М. : Госюриздат, 1951. – 174 с.
48. Герцензон, А. А. Введение в советскую криминологию [Текст] / А. А. Герцензон. – М. : Юрид. лит., 1965. – 227 с.
49. Гишинский, Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» [Текст] / Я. И. Гишинский. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 520 с.
50. Гогель, С. К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией [Текст] / С. К. Гогель ; сост. и вступ. ст. В. С. Овчинского, А. В. Федорова. – М. : ИНФРА-М, 2012. – VI, 386 с. – (Б-ка криминолога).
51. Голіна, В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження [Текст] : монографія / В. В. Голіна. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – 212 с.

52. Голина, В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления [Текст] / В. В. Голина // Пробл. законности. – 2009. – Вип. 100. – С. 324–336.
53. Голина, В. В. Вдосконалення запобіжної функції кримінального законодавства на сучасному етапі протидії злочинності в Україні [Текст] / В. В. Голина // Вісн. прокуратури. – 2010. – № 9 (111). – С. 95–103.
54. Голина, В. В. Научные подходы к понятию преступности в постсоветской криминологии [Текст] / В. В. Голина // Шлях до криминології. Пам'яті Анатолія Петровича Закалюка : зб. матеріалів / Нац. акад. прав. наук України ; Координац. бюро з пробл. криминології та криминол. дослідж. – К. ; Запоріжжя : КПУ, 2010. – С. 11–27.
55. Голина, В. В. К вопросу о понятии преступности [Текст] / В. В. Голина // Юрид. наука и образование. – 2011. – № 4. – С. 158–167.
56. Голина, В. В. «Ціна» злочинності: що ми про неї знаємо? [Текст] / В. В. Голина, Н. В. Сметаніна // Голос України. – 2013. – 12 лип. (№ 127). – С. 10.
57. Головкін, Б. М. Системний підхід до поняття тяжкої корисливо-насилницької злочинності [Текст] / Б. М. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю. – Х. : Кроссруд, 2007. – Вип. 14. – С. 29–48.
58. Головкін, Б. М. Методологічна функція категорії «стан» в аналізі корисливої насильницької злочинності [Текст] / Б. М. Головкін // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України : Всеукр. наук.-практ. конф. (14 листоп. 2008 р.). Серія: Юрид. науки. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. ДПСУ, 2008. – С. 16.
59. Головкін, Б. Латентний вимір корисливої насильницької злочинності в Україні [Текст] / Б. Головкін // Юрид. Україна. – 2009. – № 6. – С. 110–116.
60. Головкін, Б. М. Структура корисливої насильницької злочинності [Текст] / Б. М. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю. – Х., 2009. – Вип. 17. – С. 124–145.

61. Головкін, Б. М. Кримінологічний аналіз кількісних показників корисливої насильницької злочинності в Україні [Текст] / Б. М. Головкін // Пробл. законності. – 2009. – Вип. 101. – С. 165–175.
62. Головкін, Б. М. Множинність злочинів як елемент кримінально-правової структури корисливої насильницької злочинності [Текст] / Б. М. Головкін // Пробл. законності. – 2009. – Вип. 102. – С. 173–185.
63. Головкін, Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання [Текст] : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.
64. Головкін, Б. М. Види злочинності [Електронний ресурс] / Б. М. Головкін // Журн. східноєвроп. права. – 2015. – №. 18. – С. 14–21. – Режим доступу: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/golovkin_18.pdf (дата звернення: 13.06.2016). – Заголовок з екрана.
65. Голубов, А. Мафия Inc. [Текст] / Александр Голубов // Корреспондент : еженедельник. – 2013. – №31 (570). – С. 32–34.
66. Данильян, О. Г. Філософія [Текст] : підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – Х. : Право, 2010. – 312 с.
67. Даньшин, И. Н. Опыт криминологических исследований в Украинской ССР в 20-е – 30-е годы [Текст] / И. Н. Даньшин, В. Г. Разумный // Проблемы правоведения. – Киев, 1978. – Вып. 38. – С. 32–43.
68. Даньшин, И. Н. Из истории криминологических учреждений в Украинской ССР в 20–30-е годы [Текст] / И. Н. Даньшин // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1980. – Вып. 32. – С. 63–70.
69. Даньшин, І. М. Проблеми детермінації злочинності [Текст] / І. М. Даньшин // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 1994. – №2. – С. 115–123.
70. Даньшин, І. М. Усталені форми злочинності (кримінологічний нарис) [Текст] / І. М. Даньшин. – Х. : Акта, 2002. – 110 с.
71. Даньшин, И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии [Текст] : монографія / И. Н. Даньшин. – Харьков : Прапор, 2005. – 224 с.

72. Дарнопих, Г. Ю. Залежність рівня регіональної злочинності економічної спрямованості від територіального розміщення об'єктів паливно-енергетичного комплексу України [Текст] / Г. Ю. Дарнопих, І. О. Христюк // Пробл. законності. – 2009. – Вип. 102. – С. 186–199.
73. Джужа, О. М. Щодо можливості вивчення правових явищ з позицій синергетики [Текст] / О. М. Джужа, Ю. Ю. Орлов, Р. А. Калюжний // Право і сусп.-во. – 2009. – № 2. – С. 3–12.
74. Джужа, О. М. Щодо закономірностей динаміки правових систем [Текст] / О. М. Джужа, Ю. Ю. Орлов // Право і сусп.-во. – 2010. – № 3. – С. 3–14.
75. Дзьобань, О. П. Соціально-політичне середовище як комплекс динамічних взаємодій порядку і хаосу [Текст] / О. П. Дзьобань, С. Ю. Лукашевич // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2011. – № 11. – С. 159–167.
76. Дзьобань, О. П. Інформаційна картина світу: філософський підхід до розуміння сутності [Текст] / О. П. Дзьобань, С. М. Романюк // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 2 (16). – С. 116–124.
77. Диспут к вопросу об изучении преступности в СССР [Текст] // Революция права. – 1929. – № 3. – С. 47–78.
78. Долгова, А. И. Криминология [Текст] : учебник / А. И. Долгова. – М. : НОРМА (Изд. группа НОРМА – ИНФРА-М), 2002. – 272 с.
79. Доля, Л. М. Основні тенденції злочинності в Україні у сучасних умовах [Текст] / Л. М. Доля // Право і сусп.-во. – 2008. – № 1. – С. 43–48.
80. Дрёмин, В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества [Текст] : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юрид. л-ра, 2009. – 616 с.
81. Дрёмин, В. Н. К вопросу о предмете институциональной криминологии: от криминальных практик к социальному институту [Текст] / В. Н. Дрёмин // Митна справа. – 2010. – № 6 (72). – С. 68–73.

82. Дриль, Д. А. Преступность и преступники. Учение о преступности и мерах борьбы с нею [Текст] / Д. А. Дриль ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2010. – VI, 770 с. – (Б-ка криминолога).
83. Дубинин, Н. П. Генетика, поведение, ответственность: О природе антиобщественных поступков и путях их предупреждения [Текст] / Н. П. Дубинин, И. И. Карпец, В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1989. – 351 с.
84. Дубовик, О. Л. Кризис уголовного права и уголовно-правовой теории [Текст] / О. Л. Дубовик // Право и политика. – 2001. – № 2. – С. 130–134.
85. Експрес-інформація про стан злочинності в Україні за 2007–2012 рр. [Електронний ресурс] / Департамент інформац.-аналіт. забезпечення МВС України. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>.
86. Жеребкин, В. Е. Логический анализ понятий права [Текст] : монография / В. Е. Жеребкин. – Киев : Вища шк., 1976. – 151 с.
87. Жижиленко, А. А. Преступность и её факторы [Текст] / А. А. Жижиленко. – Пб. : Мир знаний, 1922. – 66 с.
88. Забрянский, Г. И. Методика статистического изучения преступности [Текст] : учеб. пособие / Г. И. Забрянский. – Краснодар : Изд-во Кубан. гос. ун-та, 1976. – 84 с.
89. Забрянский, Г. И. Преступность как отражение социальной действительности [Текст] / Г. И. Забрянский // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11, Право. – 1990. – № 3. – С. 45–53.
90. Закалюк, А. Поняття злочинності: предметна сутність [Текст] / А. Закалюк // Юрид. Україна. – 2004. – № 4. – С. 43–49.
91. Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
92. Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2008. – Кн. 3 : Практична кримінологія. – 320 с.

93. Закалюк, А. П. Сучасне поняття та природа злочинності [Текст] / А. П. Закалюк // *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. – Х. : Право, 2008. – Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. – Підрозд. 1.1. – С. 17–26.
94. Зелинский, А. Ф. Криминология [Текст] : учеб. пособие / А. Ф. Зелинский. – Харьков : Рубикон, 2000. – 240 с.
95. Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: криминологічна характеристика та запобігання [Текст] : монографія / Б. М. Головін, Г. Ю. Дарнопих, І. О. Христинич та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головіна. – Х. : Право, 2013. – 248 с.
96. Иванов, Л. О. Пути и судьбы отечественной криминологии [Текст] / Л. О. Иванов, Л. В. Ильина. – М. : Наука, 1991. – 208 с.
97. Івченко, А. О. Тлумачний словник української мови [Текст] / А. О. Івченко. – Х. : Фоліо, 2001. – 540 с.
98. Игнатов, А. Н. Убийство: криминологическое статистическое исследование [Текст] : монография / А. Н. Игнатов. – Симферополь : Крымучпедгиз, 2012. – 176 с.
99. Игнатов, А. Н. Использование системно-структурного анализа при установлении уровня преступности [Электронный ресурс] / А. Н. Игнатов // *Форум права*. – 2012. – № 3. – С. 225–232. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12ianuup.pdf>.
100. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події [Текст] : затв. Наказом МВС України від 19.11.2012 № 1050 // *Офіц. вісн. України*. – 2013. – № 1. – Ст. 30. – С. 134.
101. Иншаков, С. М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии [Текст] : монография / С. М. Иншаков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2012. – 335 с.
102. Ищенко, Е. П. Виртуальный криминал [Текст] / Е. П. Ищенко. – М. : Проспект, 2011. – 232 с.
103. Казинец, Л. С. Теория индексов (Основные вопросы) [Текст] / Л. С. Казинец. – М. : Госстатиздат, 1963. – 352 с.

104. Кайзер, Г. Криминология. Введение в основы [Текст] : пер. с нем. / Г. Кайзер. – М. : Юрид. лит., 1979. – 320 с.
105. Кальман, А. Г. Понятийный аппарат современной криминологии [Текст] : терминолог. слов. / А. Г. Кальман, И. А. Христинич. – Харьков : Гимназия, 2005. – 272 с.
106. Кальман, О. Г. Стан злочинності в Україні і деякі проблеми реформування правоохоронних органів [Текст] / О. Г. Кальман // Питання боротьби зі злочинністю. – 2006. – Вип. 12. – С. 35–41.
107. Карпец, И. И. О природе и причинах преступности в СССР [Текст] / И. И. Карпец // Сов. государство и право. – 1966. – №4. – С. 82–91.
108. Карпец, И. И. Проблема преступности [Текст] / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1969. – 168 с.
109. Карпец, И. И. Современные проблемы уголовного права и криминологии [Текст] / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1976. – 224 с.
110. Карпец, И. И. Преступное общество [Текст] / И. И. Карпец. – М. : Молодая гвардия, 1983. – 174 с.
111. Карпец, И. И. Что такое криминология [Текст] / И. И. Карпец. – М. : Знание, 1986. – 64 с.
112. Карпец, И. И. Дело, которому мы служим (размышления юриста) [Текст] / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1989. – 288 с.
113. Карпец, И. И. Преступность как реальность [Текст] / И. И. Карпец // Вопр. философии. – 1989. – №5. – С. 87–97.
114. Карпов, Н. С. Злочинна діяльність [Текст] : монографія / Н. С. Карпов. – К. : Вид-во Семенко Сергія, 2004. – 310 с.
115. Карпович, О. Г. Серьезные экономические преступления XXI века. Опыт противодействия им в Великобритании, России и США [Текст] : монографія / О. Г. Карпович, Ю. В. Трунцевский ; вступ. сл. Н. Д. Ковалёва. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2013. – 223 с. – (Серия «Magister»).
116. Катречко, С. Л. Как возможна метафизика: на пути к научной [трансцендентальной] метафизике [Текст] / С. Л. Катречко // Вопр. философии. – 2012. – №3. – С. 3–14.
117. Керимов, Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) [Текст] / Д. А. Керимов. – 6-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2011. – 521 с.

118. Клеймёнов, И. М. Сравнительная криминология [Текст] : монография / И. М. Клеймёнов. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2012. – 368 с.
119. Коган, В. М. Социальные свойства преступности [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. М. Коган ; Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. – М., 1975. – 16 с.
120. Козаченко, И. Я. Криминология [Текст] : учебник / И. Я. Козаченко, К. В. Корсаков. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 304 с.
121. Кондратюк, Л. В. Количественные методы изучения преступности [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Л. В. Кондратюк ; Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. – М., 1973. – 20 с.
122. Кондратюк, Л. В. Система криминологических показателей и методы их вычисления [Текст] / Л. В. Кондратюк. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1978. – 120 с.
123. Кондратюк, Л. В. Криминологическое измерение [Текст] / Л. В. Кондратюк, В. С. Овчинский. – М. : Норма, 2012. – 272 с.
124. Коновалова, В. Е. Убийство: искусство расследования [Текст] : монография / В. Е. Коновалова. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – Харьков : Юрайт, 2013. – 320 с.
125. Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року [Текст] : схвал. розпорядженням Каб. Міністрів України від 30.11.2011 № 1209-р // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 93. – Ст. 3389. – С. 67.
126. Корнякова, Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля [Текст] : монографія / Т. В. Корнякова. – К. : Ін Юре, 2011. – 408 с.
127. Костенко, О. М. Соціальний натуралізм як методологічний принцип юриспруденції і кримінології [Текст] / О. М. Костенко // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2004. – № 4. – С. 133–145.
128. Костенко, О. М. Соціальний натуралізм – світогляд майбутнього [Текст] / О. М. Костенко // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2006. – № 10. – С. 33–38.

129. Костенко, О. М. Культура і закон – у протидії злу [Текст] : монографія / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.
130. Кривоченко, Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України [Текст] : монографія / Л. М. Кривоченко. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 120 с.
131. Кримінальний кодекс України [Текст] (станом на 23.12.2012) / упоряд. В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2012. – 232 с.
132. Кримінальний процесуальний кодекс України [Текст] : прийнят. Верхов. Радою України Законом №4651-VI від 13.04.2012 ; Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» №4652-VI від 13.04.2012. – Х. : Право, 2012. – 392 с.
133. Криминология [Текст] : слов.-справ. : пер. с нем. / сост. Х.-Ю. Кернер ; отв. ред. перевода А. И. Долгова. – М. : НОРМА, 1998. – 400 с.
134. Криминология: приглашение к дискуссии [Текст] : монография / авт. кол.: А. В. Баляба, Э. В. Виленская, Э. А. Дидоренко, Б. Г. Розовский. – Луганск : РИО ЛИВД, 2000. – 318 с.
135. Криминология [Текст] : учеб. для вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. – М. : НОРМА (Изд. группа НОРМА – ИНФРА-М), 2000. – 784 с.
136. Криминологія: Загальна частина [Текст] : курс лекцій : навч. посіб. / В. І. Курило, О. Є. Михайлов, О. С. Яра. – К. : Кондор, 2006. – 192 с.
137. Криминологія [Текст] : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. – Х. : Право, 2014. – 440 с.
138. Криминология. Тексты XIX – начала XX вв. (история социологии преступности) [Текст] : хрестоматия для студентов юрид. и социол. специальностей вузов : в 4 т. / сост. и предисл. И. П. Рущенко. – Т. 1 : Уголовно-статистические исследования / под общ. ред. А. М. Бандурки. – Харьков : Харьк. нац. ун-т внутр. дел, 2009. – 432 с. – (Классики криминологии и социологии преступности).

139. Криминология [Текст] : учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / [Г. А. Аванесов и др.] ; под ред. Г. А. Аванесова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 575 с.
140. Криминология [Текст] : учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма : Инфра-М, 2010. – 1008 с.
141. Кристи, Н. Контроль над преступностью как индустрия. Вперед, к ГУЛАГу западного образца [Текст] / Н. Кристи. – СПб. : Алетейя, 2012. – 208 с.
142. Крисюк, Ю. Синергетична інтерпретація соціального порядку [Текст] / Ю. Крисюк // Право України. – 2005. – № 7. – С. 30–33.
143. Кудрявцев, В. Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1968. – 176 с.
144. Кудрявцев, В. Н. Проблемы причинности в криминологии [Текст] / В. Н. Кудрявцев // Вопр. философии. – 1971. – № 10. – С. 76–87.
145. Кудрявцев, В. Н. Причины правонарушений [Текст] : монография / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1976. – 285 с.
146. Кудрявцев, В. Н. Правовое поведение: норма и патология [Текст] : монография / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.
147. Кудрявцев, В. Н. О криминологической классификации преступлений [Текст] / В. Н. Кудрявцев, В. В. Лунеев // Государство и право. – 2005. – № 6. – С. 54–66.
148. Кудрявцев, В. Н. Борьба мотивов в преступном поведении [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М. : Норма, 2012. – 128 с.
149. Кузнецова, Н. Ф. Преступление и преступность [Текст] / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 232 с.
150. Кузнецова, Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации [Текст] / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 208 с.
151. Кулик, О. Г. Аналіз стану злочинності в Україні за 2002 рік та прогноз на 2003 рік [Текст] : аналіт. огляд / О. Г. Кулик ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 24 с.

152. Кулик, О. Г. Кримінологічний аналіз злочинності в Україні: напрями вдосконалення методології та методики [Текст] / О. Г. Кулик // Право України. – 2009. – № 7. – С. 52–57.
153. Кулик, О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання [Текст] : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.
154. Кулик, О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття [Текст] : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.
155. Курганов, С. И. О стереотипах в криминологии [Текст] / С. И. Курганов // Государство и право. – 1998. – № 1. – С. 61–65.
156. Курс криминології: Загальна частина [Текст] : підручник : [у 2 кн.] / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
157. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник [Текст]. – М. : Юрид. лит., 1985. – 416 с.
158. Ланде, Д. В. Основи інформаційного і соціально-правового моделювання [Текст] : монографія / Д. В. Ланде, В. М. Фурашев. – К. : ТОВ «ПанТот», 2012. – 144 с.
159. Ларин, А. М. Преступность и раскрываемость преступлений [Текст] / А. М. Ларин // Государство и право. – 1999. – № 4. – С. 83–89.
160. Ларичев, В. Д. Преступность экономической направленности [Текст] : монографія / В. Д. Ларичев. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 160 с.
161. Леванский, В. А. Моделирование в социально-правовых исследованиях [Текст] / В. А. Леванский. – М. : Наука, Гл. ред. вост. лит., 1986. – 156 с.
162. Ли, Д. А. Преступность в структуре общества [Текст] / Д. А. Ли. – М. : Рус. мир, 2000. – 153 с.
163. Литвак, О. М. Злочинність, її причини та профілактика [Текст] / О. М. Литвак. – К. : Україна, 1997. – 167 с.
164. Литвинов, О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні [Текст] : монографія / О. М. Литвинов. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 446 с.
165. Личность организованного преступника: криминологическое исследование [Текст] : монографія / под ред. А. И. Долговой. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2013. – 368 с.

166. Лукашевич, С. Ю. Застосування синергетики як методологічного підґрунтя дослідження кримінологічної політики [Текст] / С. Ю. Лукашевич // Соціальна політика держави у сфері запобігання злочинності та ресоціалізації осіб, які відбували покарання : матеріали ІХ міжвуз. наук. студ. конф. з кримінології та кримін.-виконавч. права. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – Ч. 1. – С. 11–13.
167. Лукашевич, С. Ю. Синергетичний підхід до системи запобігання злочинності в Україні [Текст] / С. Ю. Лукашевич // Питання боротьби зі злочинністю. – 2011. – Вип. 22. – С. 87–95.
168. Лукашевич, С. Ю. Історичні та теоретичні підвалини застосування синергетичної парадигми в соціально-гуманітарному знанні [Текст] / С. Ю. Лукашевич, Д. І. Груба // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – №2 (16). – С. 167–175.
169. Лунеев, В. В. Социальные последствия, жертвы и цена преступности [Текст] / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2009. – №1. – С. 36–56.
170. Лунеев, В. В. Курс мировой и российской криминологии [Текст] : учебник : [в 2 т.]. Т. I : Общая часть / В. В. Лунеев. – М. : Юрайт, 2011. – 1003 с. – (Серия: Магистр).
171. Лунеев, В. В. Курс мировой и российской криминологии [Текст] : учебник : [в 2 т.]. Т. II : Особенная часть / В. В. Лунеев. – М. : Юрайт, 2011. – 872 с. – (Серия: Магистр).
172. Лунеев, В. В. Модернизация в условиях преступности [Текст] / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2012. – №5. – С. 56–67.
173. Маноха, О. Є. Методологічні основи кримінології [Текст] / О. Є. Маноха // Право і сусп.-во. – 2005. – №1. – С. 29–30.
174. Мармоза, А. Т. Правова статистика [Текст] : навч. посіб. / А. Т. Мармоза. – К. : КОНДОР, 2006. – 535 с.
175. Минин, А. Я. Информатизация криминологических исследований: (теория и методология) [Текст] : монография / А. Я. Минин. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 136 с.

176. Мінченко, С. Методологічні аспекти аналізу злочинності в регіоні [Текст] / С. Мінченко // Право України. – 2001. – № 4. – С. 114–117.
177. На местах. В юридической клинике Киевского ИНХ'оза [Текст] // Вестн. сов. юстиции. – 1927. – № 3 (85). – С. 104–105.
178. Неклюдов, Н. А. Уголовно-статистические этюды: Статистический опыт исследования физиологического значения различных возрастов человеческого организма по отношению к преступлению [Текст] / Н. А. Неклюдов ; сост. и вступ. ст. В. С. Овчинского, А. В. Фёдорова. – М. : ИНФРА-М, 2012. – VIII, 197 с. – (Б-ка криминолога).
179. Ной, И. С. Методологические проблемы советской криминологии [Текст] / И. С. Ной. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1975. – 221 с.
180. Оболенцев, В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження [Текст] / В. Ф. Оболенцев. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – 128 с.
181. Оболенцев, В. Ф. Методологічні засади криминології [Текст] / В. Ф. Оболенцев // Пробл. законності. – 2011. – Вип. 117. – С. 106–113.
182. Оболенцев, В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження [Текст] / В. Ф. Оболенцев. – Вид. 2-ге, переробл. та допов. – Х. : Вид. ФОП Віленський Л. М., 2012. – 119 с.
183. Овчинников, Б. Д. Вопросы теории криминологии [Текст] : монография / Б. Д. Овчинников. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 80 с.
184. Овчинский, В. С. Криминология кризиса [Текст] / В. С. Овчинский. – М. : Норма, 2009. – 240 с.
185. Овчинский, С. С. Преступное насилие. Преступность в городах [Текст] / С. С. Овчинский. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 408 с.
186. Овчинский, А. С. Матрица преступности [Текст] / А. С. Овчинский, С. О. Чеботарева ; под науч. ред. В. С. Овчинского. – М. : Норма, 2011. – 112 с.
187. Орехов, В. В. О понятии и измерении преступности [Текст] / В. В. Орехов, Л. И. Спиридонов // Вестн. Ленингр. ун-та. – 1968. – № 5. – С. 146–149.
188. Остроумов, С. С. Преступность и её причины в дореволюционной России [Текст] / С. С. Остроумов. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1960. – 338 с.

189. Остроумов, С. С. Преступность и ее причины в дореволюционной России [Текст] / С. С. Остроумов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 204 с.
190. Панкратов, В. В. Методология и методика криминологических исследований [Текст] / В. В. Панкратов. – М. : Юрид. лит., 1972. – 136 с.
191. Панов, М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства [Текст] / М. І. Панов. – К. : Ін Юре, 2010. – 812 с.
192. Парсонс, Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс ; под ред. М. С. Ковалёвой ; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалёва. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
193. Парсонс, Т. О социальных системах [Текст] / Т. Парсонс ; под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – М. : Акад. Проект, 2002. – 832 с.
194. Пашковская, А. В. Антисоциальная бытовая психология как причина преступности [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Пашковская ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 1986. – 23 с.
195. Печенкин, А. А. Обоснование как процедура научного исследования [Текст] / А. А. Печенкин // Вопр. философии. – 1984. – № 1. – С. 70–78.
196. Поздняков, Э. А. Философия преступления: для тех, кто не боится потерять иллюзии [Текст] / Э. А. Поздняков. – М. : Изд-во Новоспас. монастыря, 2001. – 576 с.
197. Познышев, С. В. Криминальная психология: Преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности [Текст] / С. В. Познышев ; сост. и предисл. В. С. Овчинского, А. В. Федорова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – IX, 302 с. – (Б-ка кримиолога).
198. Полный курс уголовного права [Текст] : в 5 т. / под ред. А. И. Коробеева. – Т. I : Преступление и наказание. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. – 1133 с.
199. Польщиков, В. В. Розкриття вбивств. Особливості розслідування нерозкритих убивств минулих років [Текст] : навч. посіб. / В. В. Польщиков. – Маріуполь : Новий мир, 2013. – 196 с.

200. Понятия советской криминологии [Текст] : метод. пособие. – М., 1985. – 100 с.
201. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне дослідження) [Текст] : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Х. : Кроссрод, 2008. – 364 с.
202. Правова система України: історія, стан та перспективи [Текст] : у 5 т. Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. – Х. : Право, 2008. – 840 с.
203. Правова статистика [Текст] : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2009. – 196 с.
204. Правозащитники об Украине: бедность и зависимый суд [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1328894-pravozashchitniki-ob-ukraine-bednost-i-zavisimyj-sud>. – Заголовок з екрана.
205. Преступность в капиталистическом мире после второй мировой войны [Текст]. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 126 с.
206. Преступность и правонарушения в СССР. 1990 [Текст] : стат. сб. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 128 с.
207. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии [Текст] / под ред. Д. А. Шестакова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 353 с.
208. Преступность и криминологические основы уголовной юстиции [Текст] : монография / [В. Н. Дрёмин, А. А. Березовский, Н. А. Орловская и др.] ; под ред. В. Н. Дрёмина. – Одесса : Фенікс, 2007. – 280 с.
209. Піддубецький, І. Проблеми впровадження інституту кримінального проступку у законодавстві України [Електронний ресурс] / І. Піддубецький // Наук. блог НаУ «Остроз. Акад.». – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2013/problemy-vprovadzhennya-institutu-kryminalnoho-prostupku-u-zakonodavstvi-ukrajiny/>. – Заголовок з екрана.
210. Про Державний бюджет України на 2010 рік [Електронний ресурс] : Закон України від 27.04.2010 №2154-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2154-17>.

211. Про Державний бюджет України на 2011 рік [Електронний ресурс] : Закон України від 23.12.2010 №2857-VI. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2857-17>.
212. Про Державний бюджет України на 2012 рік [Електронний ресурс] : Закон України від 22.12.2011 №4282-VI. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T114282.html.
213. Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції [Текст] : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 11.09.2009 : затв. Указом Президента України від 27.10.2009 №870/2009 // Офіц. вісн. України. – 2009. – №83. – Ст. 2809.
214. Пудовочкин, Ю. Е. Криминологические проблемы в современной социально-политической и философской литературе [Текст] / Ю. Е. Пудовочкин. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 144 с.
215. Пшонка, В. Реальну картину злочинності міліція приховує [Текст] / Віктор Пшонка // Юрид. вісн. України. – 2010. – 27 лют. – 5 берез. (№9). – С. 5.
216. Рагимов, И. М. Преступность и наказание [Текст] : монография / И. М. Рагимов. – М. : ОЛІМА Медиа Групп, 2012. – 304 с., ил.
217. Ройбанд, К. Х. От истерии вокруг преступности к нормальному состоянию? [Текст] / К. Х. Ройбанд // Социол. исслед. – 2001. – №11. – С. 77–83.
218. Романова, Л. И. Наркопреступность: цена, характеристика, политика борьбы [Текст] : монография / Л. И. Романова. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 304 с.
219. Рущенко, І. П. Соціологія злочинності [Текст] / І. П. Рущенко. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 370 с.
220. Рущенко, І. П. Злочинність в Україні: функціональне пояснення [Текст] / І. П. Рущенко // Право і безпека. – 2002. – №3. – С. 184–188.
221. Сахаров, А. Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР [Текст] / А. Б. Сахаров ; Всесоюз. ин-т юрид. наук. – М. : Юрид. лит., 1961. – 280 с.
222. Сахаров, А. Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел [Текст] : лекция / А. Б. Сахаров. – М. : МВШМ МВД СССР, 1984. – 43 с.

223. Сахаров, А. Б. Наукоеведческие вопросы советской криминологии [Текст] / А. Б. Сахаров // Изв. высш. учеб. заведений. Правоведение. – 1984. – № 1. – С. 51–57.
224. Сахаров, А. Б. Роль криминологической науки в предупреждении преступности [Текст] / А. Б. Сахаров // Соц. законность. – 1985. – № 12. – С. 28–31.
225. Сахаров, А. Б. Правоохранительная деятельность и преступность [Текст] / А. Б. Сахаров // Сов. государство и право. – 1986. – № 1. – С. 83–90.
226. Скакун, О. Ф. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) [Текст] / О. Ф. Скакун, Д. А. Бондаренко. – Харьков : Эспада, 2007. – 488 с.
227. Скифский, И. С. Криминологическое моделирование насильственной преступности в Австралии и России [Текст] / И. С. Скифский // Государство и право. – 2010. – № 9. – С. 64–71.
228. Сметаніна, Н. В. До питання визначення поняття злочинності в сучасній кримінологічній науці [Текст] / Н. В. Сметаніна // III Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції пам'яті професора В. П. Колмакова : зб. матеріалів (4–5 листоп. 2011 р.) / за заг. ред. В. М. Дрьоміна. – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 368–371.
229. Сметаніна, Н. В. Історичний розвиток уявлення про злочинність у радянській кримінології [Текст] / Н. В. Сметаніна // Питання боротьби зі злочинністю. – 2012. – Вип. 23. – С. 243–256.
230. Сметаніна, Н. В. Методологічні питання вивчення злочинності як шлях пошуку її сутнісної основи [Текст] / Н. В. Сметаніна // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2012. – № 4. – С. 317–321.
231. Сметаніна, Н. В. Межі пізнання злочинності у сучасному суспільстві [Текст] : у 2 т. / Н. В. Сметаніна // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20–21 квіт. 2012 р.). Т. 2 / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 342–343.
232. Сметаніна, Н. В. Поняття злочинності у сучасній пострадянській кримінології [Текст] / Н. В. Сметаніна // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – 2012. – Вип. 20, Серія Право. – Ч. 1, т. 4. – С. 72–75.

233. Сметаніна, Н. В. До питання визначення «ціни» злочинності у сучасному суспільстві [Текст] / Н. В. Сметаніна // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2012. – №4. – С. 327–330.
234. Сметаніна, Н. В. Визначення «ціни» злочинності у сучасному суспільстві [Текст] / Н. В. Сметаніна // Збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів (13 листоп. 2012 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х. : НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 22–24.
235. Сметанина, Н. В. Границы познания преступности в современной постсоветской криминологии [Текст] / Н. В. Сметанина // Журн. науч. публ. аспирантов и докторантов. – 2013. – №5. – С. 327–330.
236. Сметаніна, Н. В. Злочинність та її прояви: питання класифікації [Текст] / Н. В. Сметаніна // Публ. право. – 2013. – №2 (10). – С. 151–157.
237. Смирнов, А. М. Латентная преступность в России [Текст] : учеб. пособие / А. М. Смирнов. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 184 с.
238. Советская криминология [Текст]. – М. : Юрид. лит., 1966. – 320 с.
239. Соколов, Д. И. Преступность в городе-новостройке [Текст] : учеб.-метод. пособие / Д. И. Соколов. – Волгоград, 1978. – 95 с.
240. Сорокин, В. В. Юридическая глобалистика [Текст] : учебник / В. В. Сорокин ; Новосиб. гос. техн. ун-т. – Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2010. – 916 с.
241. Сосніна, О. В. Злочинність як об'єкт кримінологічного дослідження [Текст] / О. В. Сосніна // Публ. право. – 2011. – №4. – С. 379–385.
242. Сосніна, О. В. Злочинність як суспільно небезпечна поведінка [Текст] / О. В. Сосніна // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2011. – №4. – С. 335–338.
243. Социология преступности (современные буржуазные теории) [Текст] : сб. науч. тр. / под ред. Б. С. Никифорова. – М. : Прогресс, 1966. – 368 с.
244. Спиридонов, Л. И. Социология уголовного права [Текст] / Л. И. Спиридонов. – М. : Юрид. лит., 1986. – 240 с.

245. Старков, О. В. Криминовиоленсологія (учення о кримінальному насильстві). Спецкурс для магістратури [Текст] : курс лекцій / О. В. Старков, А. В. Тюменев. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 448 с.
246. Сташис, В. В. Основні тенденції сучасної злочинності в Україні [Текст] / В. В. Сташис // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. – Х. : Право, 2008. – Підрозд. 1.2. – С. 27–46.
247. Степанюк, А. Ф. Сущность исполнения наказания [Текст] : монографія / А. Ф. Степанюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Фолио, 1999. – 256 с.
248. Стручков, Н. А. Преступность как социальное явление [Текст] : лекції / Н. А. Стручков. – Л. : Высш. полит. училище ім. 60-летия ВЛКСМ МВД СССР, 1979. – 120 с.
249. Сучасний українсько-англійський юридичний словник [Текст] : близько 30 000 термінів і стійких словосполучень / І. І. Борисенко, В. В. Саєнко, Н. М. Конончук, Т. І. Конончук. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 632 с.
250. Там, Х. Преступность и уровень жизни. Исследование данных о лицах 1892–1953 гг. рождения, внесенных в картотеку уголовной регистрации [Текст] : пер. со швед. / Х. Там ; под ред. и с предисл. В. П. Шупилова. – М. : Прогресс, 1982. – 252 с.
251. Тацій, В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю [Текст] / В. Я. Тацій ; упоряд. : О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов ; відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – 936 с.
252. Теоретические основы предупреждения преступности [Текст]. – М. : Юрид. лит., 1977. – 254 с.
253. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности [Текст] : монографія / под ред. С. М. Иншакова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2011. – 839 с.
254. Тимчук, О. Л. Злочинність у сучасному світі: кримінологічний аналіз [Текст] / О. Л. Тимчук // Бюл. М-ва юстиції України. – 2010. – № 11. – С. 84–91.

255. Травис, Дж. Международные стратегии предупреждения преступности в обществах переходного периода: проблемы и перспективы [Текст] / Дж. Травис // Право и политика. – 2001. – № 2. – С. 126–130.
256. Туляков, В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) [Текст] / В. О. Туляков. – Одеса : Юрид. л-ра, 2000. – 336 с.
257. Туркевич, І. К. Злочинність [Текст] : навч. посіб. / І. К. Туркевич. – К. : Ін-т адвокатури, 1999. – Вип. 1. – 47 с.
258. Тымкив, К. Скрытые улики [Текст] / Каролина Тымкив // Корреспондент : еженедельник. – 2012. – № 42 (530). – С. 32–34.
259. Тюрина, Л. П. Безработица и преступность: анализ тенденций, механизм взаимодействия, влияние на уголовную политику (по материалам США) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. П. Тюрина ; Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. – М., 1985. – 23 с.
260. Тюхтин, В. С. Категории «форма» и «содержание» и их структурный анализ [Текст] / В. С. Тюхтин // Вопр. философии. – 1971. – № 10. – С. 88–98.
261. Уэда, К. Преступность и криминология в современной Японии [Текст] : пер. с яп. / К. Уэда ; под общ. ред. и с вступ. ст. Н. Ф. Кузнецовой и В. Н. Еремина. – М. : Прогресс, 1989. – 256 с.
262. Ферри, Э. Уголовная социология [Текст] / Э. Ферри ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2009. – VIII, 658 с. – (Б-ка криминолога).
263. Філософія права [Текст] : навч. посіб. / О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заїнчковський та ін. ; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
264. Філософія [Текст] : навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. – 4-те вид., стер. – К. : Вікар, 2004. – 516 с.
265. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

266. *Философский энциклопедический словарь* [Текст]. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
267. *Философский энциклопедический словарь* [Текст]. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 570 с.
268. Фокс, В. Введение в криминологию [Текст] : пер. с англ. / В. Фокс. – М. : Прогресс, 1985. – 312 с.
269. Фролова, О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) [Текст] : навч. посіб. / О. Г. Фролова. – К. : Артєк, 1997. – 208 с.
270. Фромм, Э. Анатомия человеческой деструктивности [Текст] / Э. Фромм. – М. : АСТ-ЛТД, 1998. – 672 с. – (Классики зарубежной психологии).
271. Фромм, Э. Бегство от свободы. Человек для самого себя [Текст] / Э. Фромм. – М. : Клиника глубин. психологии проф. П. С. Гуревича : Изда, 2004. – 399 с.
272. Цветков, В. Н. Общественное мнение о преступности и его значение для профилактической деятельности органов внутренних дел [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Н. Цветков ; Моск. высш. шк. милиции МВД СССР. – М., 1985. – 23 с.
273. Черданцев, А. Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции [Текст] : монография / А. Ф. Черданцев. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2012. – 320 с.
274. Шабалин, В. А. Политика и преступность [Текст] / В. А. Шабалин // Государство и право. – 1994. – № 4. – С. 43–52.
275. Шакун, В. І. Урбанізація і злочинність [Текст] : монографія / В. І. Шакун. – К. : Вид-во Укр. акад. внутр. справ, 1996. – 256 с.
276. Шакун, В. Межі впливу на злочинність [Текст] / В. Шакун // Право України. – 2009. – № 7. – С. 17–23.
277. Шакун, В. І. Межі впливу на злочинність [Текст] : доповідь / В. І. Шакун. – К. : АПрН України, Київ. регіон. центр, 2009. – 28 с.
278. Шапиев, С. М. Преступность и общество (криминологическое теоретико-прикладное исследование) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра

- юрид. наук : 12.00.08 / С. М. Шапиев ; С.-Петербур. ун-т МВД Рос-
сии. – СПб., 2000. – 46 с.
279. Шепеленко, Л. А. Преступность как система: попытка критическо-
го анализа [Текст] : монография / Л. А. Шепеленко. – Луганск : РИО
ЛГУВД, 2006. – 94 с.
280. Шепітько, В. Ю. Вибрані твори = Избранные труды [Текст] / В. Ю. Ше-
пітько. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2010. – 576 с.
281. Шепітько, В. Ю. Розслідування злочинів корупційної спрямованос-
ті [Текст] : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель ;
Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад.
В. В. Сташиса. – Х. : Харків юрид., 2013. – 220 с.
282. Шестаков, Д. А. Семья как объект криминологического исследова-
ния [Текст] / Д. А. Шестаков // Изв. высш. учеб. заведений. Право-
ведение. – 1982. – № 4. – С. 60–66.
283. Шестаков, Д. А. Уголовно-правовые перспективы криминологии
[Текст] / Д. А. Шестаков // Право и демократия. – 2004. – Вып. 15. –
С. 240–250.
284. Шестаков, Д. А. Санкт-Петербургский международный криминологиче-
ский клуб: прошлое и настоящее [Текст] : монография / Д. А. Шестаков,
С. У. Дикаев, А. П. Данилов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2012. – 218 с.
285. Шипунова, Т. В. Подходы к объяснению преступности: противос-
тояние или взаимодополнение (взгляд социолога) [Текст] / Т. В. Ши-
пунова // Социол. исслед. – 2006. – № 1. – С. 89–98.
286. Шляпочников, А. С. Выявление латентной преступности [Текст] /
А. С. Шляпочников, Г. И. Забрянский // Сов. государство и право. –
1971. – № 5. – С. 98–103.
287. Шнайдер, Г. Й. Криминология [Текст] : пер. с нем. / Г. Й. Шнайдер ;
под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. – М. : Изд. группа
«Прогресс»-«Универс», 1994. – 504 с.
288. Шостко, О. Ю. Протидія організованої злочинності в європейських
країнах [Текст] : монографія / О. Ю. Шостко. – Х. : Право, 2009. – 400 с.
289. Шостко, О. Ю. Теоретичні та прикладні проблеми протидії органі-
зованої злочинності в європейських країнах [Текст] : автореф.
дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / О. Ю. Шостко ; Нац. юрид. акад.
України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 38 с.

290. Эстрин, А. Я. Советское уголовное право в первом десятилетии [Текст] / А. Я. Эстрин // Сов. право. – 1927. – № 6. – С. 84–93.
291. Юрченко, О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. Ю. Юрченко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 16 с.
292. Яковлев, А. М. Преступность как образ жизни [Текст] / А. М. Яковлев. – М. : Юрид. лит., 1967. – 112 с.
293. Яковлев, А. М. Преступность и социальная психология [Текст] / А. М. Яковлев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 248 с.
294. Яковлев, В. А. Метафизика и физика жизни [Текст] / В. А. Яковлев // Вопр. философии. – 2012. – № 2. – С. 14–23.
295. Black, H. C. Black's law dictionary [Текст] / by Henry Campbell Black. – 6th ed. – St. Paul, Minn, West publishing Co, 1990. – 1657 pg.
296. Hayward, K. Reviewed by Ian Taylor's book Crime in Context: A Critical Criminology of Market Societies [Текст] / Keith Hayward // Theoretical criminology. – SAGE Publications, 2001. – Vol. 5. – P. 101–105.
297. New Webster's dictionary and the saurus of the English language [Текст] / Sherman Turnpike. – Lexicon Publications, Inc., Danbury, CT, 1993. – 1149 pg.
298. Oxford advanced learner's dictionary of current English [Текст] / A. S. Hornby. – (Fourth Edition). – Oxford university press, 1989. – 1579 pg.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Сметаніна, Н. В. Історичний розвиток уявлення про злочинність у радянській кримінології [Текст] / Н. В. Сметаніна // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х., 2012. – Вип. 23. – С. 243–256.
2. Сметаніна, Н. В. Методологічні питання вивчення злочинності як шлях пошуку її сутнісної основи [Текст] / Н. В. Сметаніна // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2012. – № 2. – С. 317–321.
3. Сметаніна, Н. В. До питання визначення «ціни» злочинності у сучасному суспільстві [Текст] / Н. В. Сметаніна // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2012. – № 4. – С. 327–330.
4. Сметаніна, Н. В. Поняття злочинності у сучасній пострадянській кримінології [Текст] / Н. В. Сметаніна // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. – 2012. – Вип. 20, ч. 1, т. 4. – С. 72–75.
5. Сметаніна, Н. В. Шляхи вдосконалення кримінального законодавства: питання кримінологічного аналізу [Текст] / Н. В. Сметаніна // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доп. та повідомл. учасн. Міжнар. симпозиуму, 21–22 верес. 2012 р. – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 209–212.
6. Сметаніна, Н. В. Вплив злочинності на формування кримінального законодавства у сучасному суспільстві [Текст] / Н. В. Сметаніна // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 591–593.
7. Сметаніна, Н. В. Злочинність і злочин: співвідношення понять [Текст] / Н. В. Сметаніна // Сучасні стратегії запобігання і протидії злочинності в Україні (пам'яті професора Івана Миколайовича Даньшина). Ч. I : Теоретичні засади української кримінології : ма-

- теріали X міжвуз. наук. студ. конф. з кримінології та кримін.-ви-
конавч. права, м. Харків, 25 листоп. 2011 р. / за заг. ред. В. В. Голі-
ни. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»,
2012. – С. 41–43.
8. Сметанина, Н. В. Границы познания преступности в современной
постсоветской криминологии [Текст] / Н. В. Сметанина // Журн. науч.
публ. аспирантов и докторантов. – 2013. – № 5. – С. 171–176.
 9. Сметаніна, Н. В. Злочинність та її прояви: питання класифікації
[Текст] / Н. В. Сметаніна // Публ. право. – 2013. – № 2. – С. 151–157.
 10. Сметаніна, Н. В. Інформаційна модель злочинності в пострадянській
кримінології [Електронний ресурс] / Н. В. Сметаніна // Порівняльно-
аналітичне право : електрон. наук. фах. вид. – 2013. – № 3–1. – С. 327–
331. – Режим доступу: [http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Smetanina%20
N.V..pdf](http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Smetanina%20N.V..pdf). – Заголовок з екрана.
 11. Голіна, В. В. «Ціна» злочинності: що ми про неї знаємо? [Текст] /
Володимир Голіна, Наталія Сметаніна // Голос України : газ. Верхов.
Ради України. – 2013. – 12 лип. (№ 127). – С. 10.
 12. Сметаніна, Н. В. Злочинність і віктимність: питання взаємозв'язку
і захист прав потерпілих [Текст] / Н. В. Сметаніна // Державна по-
літика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопо-
рушень в Україні : матеріали «круглого столу» в рамках VII Всеукр.
фестивалю науки 25 квіт. 2013 р. : 20 років НАПрН України. – Х.,
2013. – С. 252–254.
 13. Голіна, В. В. Злочинність і системний підхід [Текст] / В. В. Голіна,
Н. В. Сметаніна // Системний підхід у дослідженні злочинності :
матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, Нац. юрид. ун-т ім. Яросла-
ва Мудрого, 21 черв. 2013 р. – Х., 2013. – С. 28–38.
 14. Сметаніна, Н. В. Теоретичне уявлення про злочинність в пострадян-
ській кримінології [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :
12.00.08 / Н. В. Сметаніна ; наук. кер. В. В. Голіна ; Нац. юрид. ун-т
ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – 20 с.
 15. Сметаніна, Н. В. Поняття і структура «ціни» злочинності у сучасній
кримінології [Текст] / Н. В. Сметаніна // Право і сусп.-во. – 2014. –
№ 5/2. – С. 306–310.

16. Сметаніна, Н. В. Прояви злочинності у сучасному суспільстві: питання кримінологічної класифікації [Електронний ресурс] / Н. В. Сметаніна // Юридичний науковий електронний журнал : електрон. наук. фах. вид. – 2014. – № 3. – С. 129–133. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/3_2014/37.pdf. – Заголовок з екрана.
17. Сметаніна, Н. В. Злочини корупційної спрямованості як прояв і відображення злочинності у сучасному суспільстві: окремі питання запобігання та протидії [Текст] / Н. В. Сметаніна // Взаємодія державних органів і громадськості у запобіганні та протидії корупції : матеріали наук.-практ. семінару, 24 квіт. 2014 р. – Х., 2014. – С. 90–93.
18. Сметаніна, Н. В. Погляди на природу покарання і запобігання злочинності у праці Чезаре Беккарія «Про злочини і покарання»: минуле і сучасність [Текст] / Н. В. Сметаніна // Еволюція уявлень про злочини і покарання у суспільно-правовій думці (до 250-річчя праці Чезаре Беккарія «Про злочини та покарання») : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. [24 черв. 2014 р., м. Харків]. – Х., 2014. – С. 197–201.
19. Сметанина, Н. В. Методологические подходы к определению «цены» преступности [Текст] / Н. В. Сметанина // *Leges si Viata*. – 2015. – № 11/3. – С. 110–113.
20. Сметаніна, Н. В. «Ціна» злочинності в сучасній кримінології: нові виклики для суспільства [Електронний ресурс] / Н. В. Сметаніна // Порівняльно-аналітичне право : електрон. наук. фах. вид. – 2015. – № 2. – С. 208–210. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2015/63.pdf. – Заголовок з екрана.
21. Сметаніна, Н. В. Віктимна поведінка жертв «злочинів ненависті» [Текст] / Н. В. Сметаніна, О. М. Рябокінь // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2016. – № 1. – С. 281–284.
22. Сметаніна, Н. В. Національний і міжнародний досвід визначення та розрахунку ціни кіберзлочинності [Текст] / Н. В. Сметаніна // Міжнародні стандарти з кібербезпеки та їх застосування в Україні : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 19 квіт. 2016 р.). – Х., 2016. – С. 59–61.

23. Сметаніна, Н. В. Антикорупційна експертиза нормативно-правових актів та їх проектів як інститут запобігання корупції: вітчизняний і міжнародний досвід [Текст] / Н. В. Сметаніна // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., 15 квіт. 2016 р., м. Харків / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. – Х. : ХНУВС, 2016. – С. 146–149.

Наукове видання

Сметаніна Наталія Володимирівна

**НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ТЕОРІЇ ЗЛОЧИННОСТІ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КРИМІНОЛОГІЇ**

Монографія

За загальною редакцією професора *В. В. Голіни*

Редактор *О. М. Неццетна*

Коректор *Н. Ю. Шестьора*

Комп'ютерна верстка *А. Т. Гринченка*

Підписано до друку 12.09.2016.
Формат 60×84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 11,16. Обл.-вид. арк. 9,96. Вид. № 1513.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80